

24.309

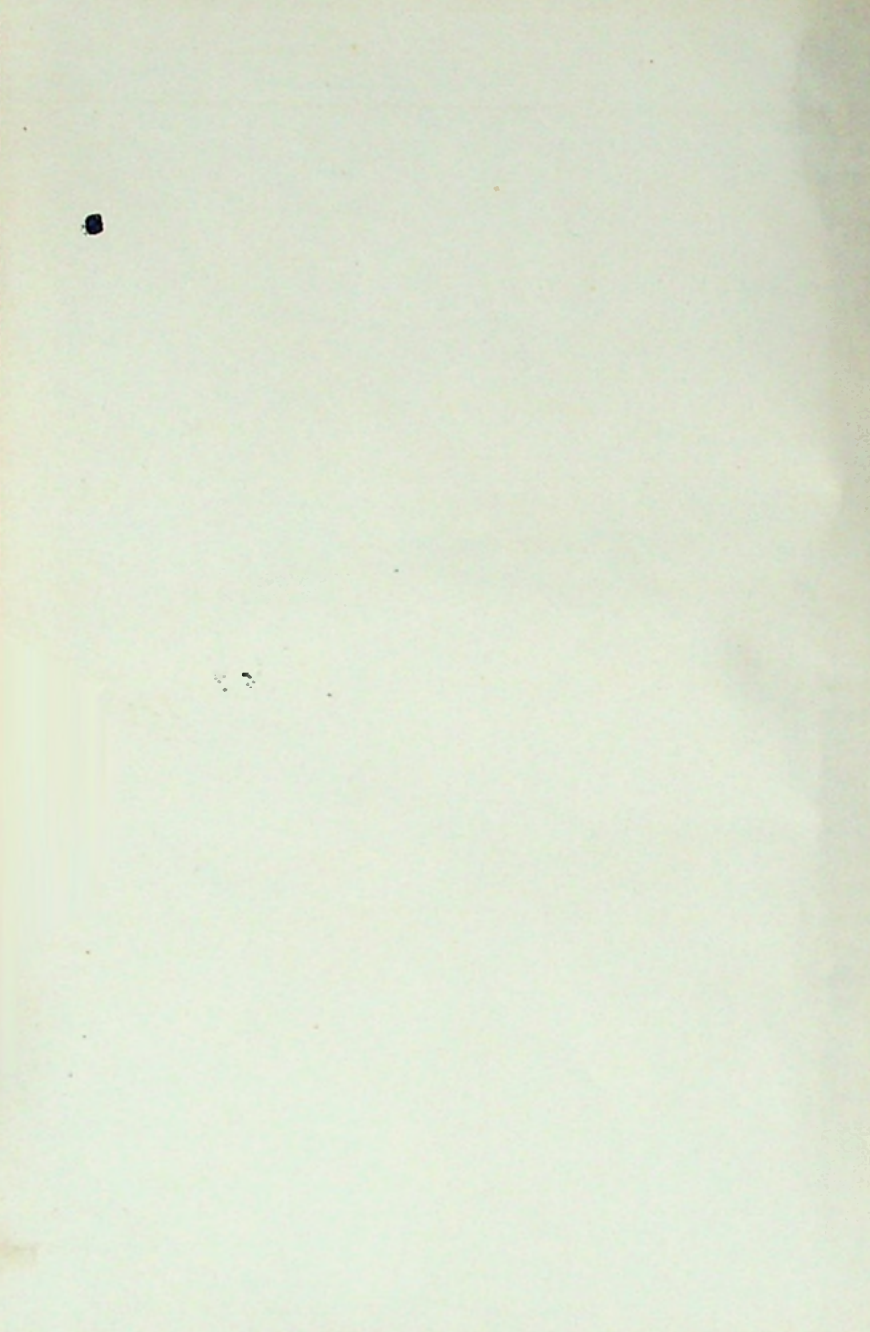
886-8

249 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 249

ВУКОВА КЊИГА

II

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
КОЛО XXXVII. БР. 249.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ“
ЛЕСНОВАЦ

ВУКОВА КЊИГА

II

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА

Бр. 27. 309

Струка 886-8

БЕОГРАД
1934

Приређивач издања :

МИЛОШ ПВКОВИЋ

Штампарија Драг. Грегорића
Београд, Страхињина Бана 75

ЖИВОТИ НАЈЗНАТНИЈИХ СРПСКИХ ПОГЛАВИЦА НАШЕГА ВРЕМЕНА

Стефан Јовановић, архимандрит тропошки

Родио се у Јадру у селу Текеришу. Књигу је учио у манастиру Тропоши, и онде се врло млад покалуђерио, и млад архимандрит постао још Турскога и Немачкога рата. Уз рат је био у реду они људи, који су највише народ против Турака подбуњивали*); а кад Немци учине мир с Турцима и врате се натраг, он пристане за њима, молећи ји у име свега онострањскога народа Српског, кад ји тако остављају, барем да им даду руку помоћи у џебани и у оружју, па да се они сами бране од Турака. А кад се досади и њему узалуд молити, и Немцима његове молбе и укорје слушати, онда побегне из Срема натраг у Србију, и предавши се Турцима, дође опет у Тропошу, као у своју кућу. Кад у Србији 1799. године постане велика глад, он отиде Капетан-паши у Зворник, и замоли га, да позајми народу некаку проју, која је, као што се приповеда, још од Маџара била остала у кулама градским. Паша се стане затезати, изговарајући се, да он то не може учинити. Онда му Стефан рече: „Честити пашо! није право, да народ мре од глади

*) У једном комаду Календара (по свој прилици од године 1792.) стоји (међу осталим милостима, које је кесар Леополд II. „помошћу Высокослави. Иллурическе Придворне Канцелларіе“ народу Српском и Влашком даровао 1790. и 1791. године): „26. Маја, Ихъ Вел. Стефанъ Јовановичъ Архимандритъ Тропошкогъ Монастыра оу Сервій заслуге његове ради 200 фор. всемилостивѣйше Даровао“.

код те проје; а та је проја и онако покварена стојећи од толико година; него дај да је раздамо народу, нека се зарани сад у овој невољи, па кад да Бог те роди година, народ ће вратити и напунити куле новом пројом; ако ли ти не даш те проје, ја ћу искати од Немаца, па ће они позајмити народу жита из њихови магацина". На те му речи паша допусти, да се проја разда народу, и он пође од паше, да гладној сиротињи носи тај радосни глас; но кад он изиђе напоље, паша с осталим Турцима, који су се тада онде десили, стане толковати оне његове речи, што је казао, да ће искати од *Немаца* жита, и да ће му *Немци дати*, и закључе, да се он и сад с Немцима договара, и да ће најпосле опет довести Немце у ону земљу, и отети је од њи; зато паша пошаље свога човека, да га врати натраг, као да се још нешто договоре, а своме лекару (некоме Грку Јанку) заповеди, да му начини отров у кави. Докле га пашин човек стигне и врати, лекар му преправи отров, и даде му га, те попије, па оданде отиде у ришћанску варош на свој конак, и онде умре сутрадан. Тело му по том Срби донесу у Троношу, и онде га саране, поред цркве с десне стране.

Архимандрит је Стефан био врло прикладан човек: раста танка и висока, лица бела и весела, косе смеђе, образа дугуљаста; и није му било пуно четрдесет година кад је умро. Истина да није никаки наука учио, ни други књига осим црквени читао; али је био паметан и поштен човек, и знао је прилично писати и добро читати. Имао је врло леп глас, и радо је појао у цркви. Свагда је о великим празницима народ поучавао у цркви, и то врло лепо према оном народу: да не краду један од другог и да не отимају; да не лажу један на другог; да не иду Турцима на тужбу за сваке беспослице, да ји Турци затворају и глобљавају, него међу собом да се братски мире и помирују; богати сиромасе да надгледају (као што је и он сам

чинио; он је истина, као калуђер, од богати узимао милостињу, али је сиромасима врло радо давао, н. п. жита, о Божићу печенице, уз белу недељу сира, о васкрсенију опет кака мрса; голоме кошуљу, или каку аљину; а сиромау, који нема чим да плати арача или порезе, и новаца).

Радич Петровић

Родио се у Левчу у селу Свиоковцу. Пред Немачки рат нешто се завади с Турцима на ономе крају, те утече на Саву у Остружњицу, и онде је живео до рата, тргујући којечим. У почетку рата био је у друштву Јована Новаковића и Живка Миленковића и некака попа, који су у Земуну (1787. године $\frac{2}{1}$ $\frac{6}{8}$. Нојемврија) уговорили с Немачком господом, да отворе Београдски град; у томе уговору стоји, да „Радич обештава са 200 људи како и други на послугу бити”. Они по уговору у одређену ноћ отворе град, но ону ноћ и осим помрчине падне некака магла, те Немачке лађе с војском не погоде у Београд, да се извезу на одређено место, него отиду испод Београда низ Дунав; а ови узалуд чекавши до пред зору, једва се измакну натраг. — Радич после уз онај рат постане капетан у Српском фрајкору. Кажу да је један пут исекао некаке предате Турке, те му се зато било одузело капетанство; но после повата друге Турке и отме некаке камиле, те му се зато опет поврати. Пошто се Немци умире с Турцима, он, као и други фрајкорски официри, који више нису били за немачку службу, добије пензију (и за особите заслуге Маџарског племићства), и тако је живео у Срему, у селу Јакову, до године 1804. А кад се те године подигне у Србији буна на данје, он остави своју пензију и пребегне у Србију, и будући да се

с Црним Ђорђијем познавао још од пре Немачкога рата, зато га је сад Ђорђије једва дочекао, и године 1804. и 1805. и 1806. чинио му је различите важне службе, које народ слободећи и тукући се с Турцима, које постављајући различне уредбе, које је он од Немаца у фрајкеру, и по том живећи у Срему, био видео. Кад Срби, на свршетку 1806. године, уђу у Београдску варош, ту се он, копајући по калимејдану шанчеве и намештајући топове, тако страшно рани негде око крста, да је после самртни мука и дугога боловања остао мало погурен. Пошто се мало придигне од ране, онда се ожени у Београду младом и лепом покрштеницом. Године 1808. постави га совет и Црни Ђорђије у магистрат Београдски, као за судију. Године 1809. пошто Срби пропадну на Каменици и Турци узму ма на оном крају, он онако погурен отиде на војску, и Црни га Ђорђије остави са својим буљубашом, *Петром Јокићем*, на Морави, да утврђују и чувају Ћуприју (да би се онде могао уставити, ако Турке на Делиграду не могуће узбити); но неко дође, те ји превари, да је Ђорђије другим путем утекао са свом војском преко Мораве, и они запале Ћуприју, и топове, које онако у итњи нису могли повући, побацају у Мораву. Док је Петар још палио и кварно шанац у Ћуприји, стигне Ђорђије пред Турцима, у надежди, да се онде затвори! У који ма запита, шта је то, у онај ма потегне из пиштоља, те Петра врло рани, а Бог зна, шта би и од Радича било, да се онде десило, него он срећом својом био измакао преко Мораве с топовима, што су оданде повукли. Док је Радич тако несрећно завршивао дане свога војевања, код куће му се догоди још друга несрећа: жена му пређе у Земун, па оданде с многима другим Туркињама и покрштеницама отиде у Турску, и однесе му све, што је год имао, прем да није врло богат ни био. Но он се 1810. године опет ожени младом и лепом Сарајевком. Године 1813. пребегне и он у Срем,

и одма још у лазарету (контумацу) стане купити фрајкор за Немце, не би ли своју пензију повратио, или наново заслужио; но то све буде узалуд. И тако је две године и по живео у Срему са женом и с дететом у највећој сиротињи и невољи. Кад Срби 1815. године под кнезом Милошем Обреновићем поврате мало своју слободу, он, у пролеће 1816. године, оставивши жену и дете у Срему, пребегне опет у Србију, и дође у Београд, те га прими Петар Молер у свој конак. Како је он побегао из Срема, паши је одма јављено, да је у Србију пребеглао капетан Радич, који је с Црним Ђорђијем највише Србе побунио; који се по том Туркињом оженио, у Београду судио и т. д. Зато паша, како чује да је дошао у Београд, запита Молера и остали кнезова, какав је он човек, и шта тражи онде; а Молер му каже управо, да је стар и сакат човек, који једва иде, а при том нема нигде ништа, па је дошао својим људма, да не умре од глади. После тога на неколико дана, кад Срби предаду Молера паши, да се погуби, паша опет запита Вуицу Вулићевића, стоје ли они (т. ј. Срби) добри за Радича; а Вуица му одговори, да они не ће да знаду за њега, него нека чини с њим, шта му драго. Онда паша пошаље своје људе, те га увате и затворе с Молером заједно, и по Ђурђеви дне уочи недеље удаве ји обојицу, и још некака кујунцију, који је новце градио, трећег. Турци ји ноћу изнесу сву тројицу мртве на калимејдан, те су онде онај готово читав дан (у недељу) стајали на угледу, а пред вече ји Срби саране крај гробља, с леве стране цркве.¹⁾

¹⁾ Место целе ове тачке у рукопису Караџићеву има ово: „Они нијесу давлени гајтанима, као што се Турци даве, него су им набијене као гузике од ужета на врат, па су за вратом провучени клинци, па су они клинци обртани и гузика се усукивала, док нијесу подавлени. И тако су с гузикама и клинцима у недељу у јутру овапули сва тројица жртви и голи (само у гаћама засуканих до више кољена) на Калимејдану: Молер је лежао у средишњој калешашке,

Радич је био крупан, здрав и јак човек; лица је био мало намргођена, особито сад у старости (јер му је било више од шесет година); био је јунак и велики родољубац, а страшни непријатељ Турски. Он се женио три пута, и од прве жене остала су му у Срему два сина капетана, а од треће једно женско дете. Из уваженија његови заслуга светли и честити кнез од Србије Господар Милош Обреновић, даде му жени и детету безбрижно уживљење.

Иван Југовић

Као што су ми казивали, родно се у Бачкој у Сомбору, и право име било му је *Јован Савић*, па кад је прешао у Србију онамо се назвао Иван Југовић. Свршивши Маџарска права, био је у Карловцима професор у II. Латинској школи, па митрополит Стратимировић омрзне на њ што је био врло лијеп човјек и жене га радо имале, те га истјера из службе и из Карловаца. По том је био секретар код владике Шакабенте у Вршцу, али Стратимировић владику наговори, те га и он отпусти; онда не знајући шта ће чинити пријеђе у Србију (по свој прилици на свршетку године 1805.) и у Смедереву постане писар у совјету; али га на брзо иза тога заболе очи, те се опет врати на Аустријску страну и отиде у Пешту да се лијечи. Пошто се излијечи, године 1806. врати се опет у Србију на своје пређашње мјесто; али је и ове исте године о-

а Радич с десне стране, а кујуница с лијеве, обојица потрбушице. Како је Радич пола го лежао потрбушице, дође некака Туркиња (хоже бити мати, или кака родица оне његове покрштенице), те га онако *мртав* удари ножем оконице више крета. Пошто су тако готово читав дан стајали на угледу, саране ји пред поћ сву тројицу накрај гробла с лијеве стране цркве*.

пет ишао у Пешту и у почетку године 1807. вратио се натраг. Пошто ове (1807.) године умре Божо Грујовић, Југовић остане у совјету први секретар. Када је у књижици овој, како су га године 1807. Карађорђе и Младен били одредили да иде у Петербург, али од Букреша даље не отиде, и вративши се одонуд био је једнако у совјету (већ у Биограду) први секретар, а Јеремија Гагић други. Дневнице на Божић дође од Кара-Ђорђеја писмо совјету, да ни један од њих више не иде у совјет, и тако се, да кажем обичнијем нашијем ријечима, *истјерају* из службе.

Гагић пође у Каравлашку, да тражи какву Руску службу, али из Биограда пишу Миленку у Пореч да га даље не пусти, него да га устави код себе за секретара, као што и буде. Југовић пак придружи се Младену још већма и стане јавно викати на Родофиника и на Чардаклију говорећи да је Чардаклија по наговору Родофиниковом навратио Кара-Ђорђеја те је истјерао њега и Гагића из совјета; и да би имао ода шта живљети договори се с Младеном, да отвори велику школу.

Школа ова постала је овако. Совјетници су сједили у својијем кућама и живљели су доста господски, а секретари су били сиромаси људи, који нијесу имали ништа до оно мало плате (ја сад не знам колика је била, али је јамачно била мања од совјетничке), па ни она им није била одређена и постојана као совјетницима. Зато Аврам Лукић, совјетник нахије Пожешке и Рудничке, узме к себи Јеремију Гагића, с којијем је ишао у Трст и у Букреш, те је код њега и сједио и све потребе имао без икакве плате; Јефто Савић, совјетник нахије Зворничке, и мој рођак и први учитељ, по мојој жељи да бих што научио и на моју молбу узме к себи исто тако Југовића, за којег сам ја у Карловцима слушао да је врло учен, а и у совјету као писар познао сам се мало с њиме. На скоро иза тога мој и Југовићев домаћин, Јефто Савић, отиде са

још једнијем совјетником у Смедерево, као некаква совјетна команда, да пречишћавају и расправљају некакве рачуне с оностранскијем трговцима, а ја и Југовић с двоје-троје чељади, која су нас послуживала, останемо у кући сами. Како сам ја куповао и набављао што је за кућу требало, тако дошавши једном на дућан (од данашњег Руског конзулата пошав к цркви) некога Јова Лутора (којега су за то тако звали, што се говорило да никад не пости) да купим нешто, нађем на ћепенку повелику гомилу старијех књига и с радошћу похитам да их прегледам, кад тамо, али Српске нема ни једне, него све Њемачке и Латинске. По том ја замолим дућанџију те ми их да, да носим кући. Пошто их Југовић прегледа, он за једну рекне: „Ову ћу ја узети за себе“, а другу пруживши мени рекне: „Ову ти узми за себе, те ћеш је преда мном читати да учиш Њемачки“. Ова моја звала се: Edward Rosenthal, eine abentheuerliche Geschichte, коју сам ја послје пред њим читао, и он ми је показивао што нијесам разумио; она пак његова била је историја свију народа од постања свијета до Христа, коју он одмах стане преводити на Српски. Ја бих му свагда у јутру донио и на сто метнуо по једно стакло од розолије у слами или у шишу Јадранске шљивовице, коју би он превodeћи књигу по често припијао, док је до подне сву не би попио. Што би тако до подне превео, оно би послје подне, особито у вече, мени читао, питајући ме разумијем ли, па ако гдје што не бих разумио, оно би ми тумачио. Ова се историја на Њемачком језику почињала овако: „Овај свијет стоји, како нам свето писмо доказује, више од 6000 година; али он није овакови створен, као што се сад очима нашим показује, јер градове и вароши и многе друге ствари Бог није створио, него су их људи мало помало начинили“. И ја сам ову књигу, која је била на малој осмини и, колико се опомињем, око 20 табака велика, много тражио којскуда и никако је

нијесам могао наћи. Мени се чини, да је ова историја, овако укратко, била љепше написана него све које сам налазио њу тражећи. Не знам или код Јевреја или код Грка говори се о поезији, и има по један примјер и о прози и о поезији, т. ј. како се једна ствар каже у прози како ли у поезији. Јамачно су у књизи ови примјери били за Нијемце, али их је Југовић у пријеву обрнуо на Србе: како је онај у прози казао, редом сад не знам, али се онога у поезији опомињем врло добро, ево га:

„Мечемъ пакъ прославиши,
Радостию восхищен
Трубишъ гласно по вселеной
Братинъ нашой разселеной:
Сербія царица
Пресвѣтлаго лица
Скиперъ сама держитъ свой.“

Југовић мени нигда није казао зашто књигу ову преводи, али кад је сју преведе, онда каже да ће да отвори велику школу, и по препоруци Младеновој Кара-Ђорђевије и совјет одреде му 1500 гроша на годину (а дукат је онда био 9 гроша, тако је сва плата била 166 дуката и 6 гроша). У одређени дан дође Младен са својим совјетницима и с митрополитом и Доситијем и, пошто митрополит у највећој соби, гдје ће бити школа освети воду, Доситије сједећи прочита из једнога великога тефтера (које је био рукопис од друге књиге „Собраниѣ вещей“) *о достојном почитанију к наукама*: и сад се опомињем како се Младен грохотом насмијао кад је у читању Доситије рекао: „У попа би ваљало да су и прасад мудра, а у њега су и дјеца луда“. По том се сјутра дан почела школа. Осим мене први су ђаци били: Кара-Ђорђевијев син Алекса, Младенов сестрић Јовица, Миленкови синови Милан и Иван и пасторак Николче, син совјетника нахије Ђупријске Милосав, Стефан Новаковић из Смедерева, Милоје Божић из Чумића, Максим Ран-

ковић и Радован Дољанац из Остружњице. Сви су ови ђаци знали прилично читати и писати; најгори је у овоме међу њима био Младенов сестрић Јовица, за којег се говорило, да је у Сријему водно слијепце, и кад је почео ићи у школу још је био у Сремачкоме гуњу (а послје неколике године Младен га је оженио Кара-Ђорђевићевом кћерју Полексијом). Клуба у школи није било, него су ђаци унаоколо сједили на сламнијем столицама. Југовић из почетка није предавао ништа друго осим историје и рачуна. Историју је из својега рукописа казивао ђацима, те су је писали, па им је послје тумачио. Уз историју говорио је често и о географији, и за то је био набавио неколике мапе, које су на зиду биле објешене; рачун је предавао на изуст, и за чудо је у томе био вјешт, — особито што се тиче разломака (Brüche), — што се у нас каже, и у дрвену главу могао би улити.

У почетку године 1809. Кара-Ђорђе је и совјет пошаљу опет Југовића у Букреш, у Руски главни квартал, с Павлом Поповићем совјетником нахије Београдске и с Кара-Ђорђевићем секретаром Јанићијем Димитријевићем, а на његово мјесто у великој школи постане Миљко Радоњић, и школа се онда премјести у другу кућу, а и ђака је већ више било придошло. И како су се науке у овој школи све више умножавале, тако су се додавали и нови учитељи, као Лазар Воиновић, Мишо Поповић, Глишо (не знам како се звао, него сам чуо, да је прије био писар код Луке Лазаровића) и Симо Милутиновић. Пошто је школа ова мало помало уређена, у њој су се училе (на Српском језику, како је који учитељ знао) ове науке: 1) *Историја свију народа од постанка свијета до нашега времена*; 2) *Географија цијелога свијета и статистика свију држава*; 3) *Права* (чини ми се *Римска*); 4) *нешто мало из Физике*; 5) *како се пишу писма* (свакојака); 6) *Рачун*; 7) *Њемачки језик*; и 8) *нравоучителна предавања*. Све су ове науке би-

ле раздијељене у три године, и била су за њих три учитеља (а што их ја прије набројих више, они су постајали кад је који умро или отишао). Од поменутијех првијех ђака, ако који од Миленковијех синова није жив, осим мене данас већ нема ни једнога; а од онијех који су послје придолазили и код Радоњића ишли у школу, имају још двојица: Лазар Арсенијевић (Бата-Лака) и Лазар Поповић, и обојица сад живе у Биограду.

Кад се Југовић врати из Каравлашке, Кара-Ђорђије га постави за предсједника у Биоградском суду. У почетку године 1810. готово у оно исто вријеме кад је Кара-Ђорђије архимандрита Филиповића послао у Букреш, пошаље и Југовића у Беч, али се набрзо врати не свршивши ништа. Пошто умре Доситије (28. Марта 1811.) постави га Кара-Ђорђије на његово мјесто, за попечитеља просвјете.

На свршетку године 1812., опет, управо о Божићу, дође од Кара-Ђорђија писмо совјету, да се и Југовић и Радоњић и Грујовић (који је био први секретар у совјету) изгоне из службе (као Њемачки људи, од којијех остане у совјету, као први секретар, једини Стефан Филиповић, а и он само тога ради, што се био оженио кћерју кнеза Сима Марковића и код њега у кући сједио); и будући да се је поговарало да ће их сву тројицу из Биограда послати некуда унутра у земљу, за то се Југовић поплаши и ноћу пребјегне на аустријску страну, и говорило се да је одмах отишао у Беч, а по том оданде својему брату, чини ми се у Бечкерек, код којег је наскоро иза тога и умро.

Ја сам напријед споменуо да је Југовић викао на Чардаклију и на Родофиника, али врло набрзо иза тога, пошто је он онда истјеран из совјета, умре Чардаклија, и чује се да му је у Пешти наручен гробни камен с натписом који је писао Доситије. Прије него је тај камен дошао у Биоград, Југовић је мене запиткивао, шта бих ја написао Чардаклији на гробу, а ја сам му на то одговорио да не знам

ни сам. Кад се чује да је Чардаклијин гробни камен дошао у Биоград, он пошаље мене, те натпис, који је био на њему, разгледавши га добро и прочитавши неколика пута, научим наизуст, и вративши се натраг читам му га од ријечи до ријечи. Тај је натпис по ријечима био ово (а по правопису од прилике*):

„Родолубцу каменъ сей Серби полагають,
Дѣла сего безсмертїемъ Серба увѣщаютъ,
Сербин во Россію посланику перва,
Да разори Турецка сѣдїшу окова
Петаръ онъ бѣ Новаковичъ родомъ Спировый,
Чардаклїя кнїетанъ а сенаторъ первый;
Благодарной Сербин радость на плачъ наде,
У тїсящи осамъ сотъ осмомъ преставися въ Бѣлградѣ“.

Кад се овај камен намјести у црквени зид (с лијеве стране главнијех врата) више гроба Чардаклијна, други дан у јутру освању по различнијем раскршћима на зид прилијеplени ови стихови (као гробни натписи Чардаклији):

1.

„Овде лежи Чардаклїя
Ништа сада гдѣ не клїя,
Естество се суши.
Едѣ се змиѣвъ пуши свуда,
Плоде и садѣ честна труда
Завистљиво гуши.“

Сама еше горда ружа,
Кадѣ е нама горка стужа,
Териомъ се поноси;
На гробу му финикъ**) древо,
Кога роди его чрево,
Плодѣ яданѣ доноси“.

*) Јер оне плоче на којој је изрезан лема више ондје, него је некуд уклопена кад је прије неколико година црква наново издана и распрострањавана.

**) Југовић је ондје мислио Родофиника што га је Чардаклија довео у Србију.

II.

„Овде лежи Чардаклија
 Въ Сербскомъ крилу гадна змѣя;
 Арнаутинъ лютий бѣше,
 Скотски свагда и живляше;
 Законъ, вѣру онъ погази,
 Сербѣ браћу онъ орази:
 Мал' се не зби его трудовъ,
 Да с' побию между собою.“*)
 Но злобу е оставио.
 Многе сдохъ напутио.
 Сербљи и садъ явно сложе:
 Онъ хотяше, какъ волове,
 Ратоборце подярмати,
 Сербску майку посражити,
 На престолъ се возвисити,
 Сербѣ храбре погазити.
 Земљица е своимъ трусомъ^{†*)}
 Свѣдочила браћи Русомъ
 Божю ярость на злобника,
 Всеобщага клеветника,
 Трудивши се отмстити,
 Кости вражѣ избацити“.

На ово (за које је сваки знао да је Југовићев посао) напише Доситије одговор у прози на читавом табаку, који се почињао народном пословицом: „У лажи су кратке ноге“. Као што онда у Биограду није било штампарије, одговор овај није ни штампан, а није ни прикиван по зидовима, него је само преписиван и читан (и по свој прилици га већ данас нико и нема).

На овај одговор Доситијев Југовић је одмах писао којекаке мале стишиће против Доситија, и гдјекоје од њих читао је својим пријатељима, а кад побјегне из Биограда остави их све на своме столу; ја и њих имам написане као што ми их је још у оно вријеме дао г. Лазар Арсенијевић, који се онда десно у Биограду (а ја сам био у Брзој паланци); овдје ћу их додати:

*) Мени је Југовић приповиједао, да је Чардаклија наговарао Кара-Ђорђија да убије Младенца и Милоја.

†*) Онај дан, кад су Чардаклију закопали, увече се тресла земља.

У лаки су кратке поге,
 То насъ уче басне многе,
 А виде и люди.
 Лисица е танка стаса,
 Ал' е она пася гласа,
 Залуду се труди:
 Крие очи,
 Медля речи,
 Ал' е виде люди.
 Шейтан-люди што не чине!
 Кудгодъ коя репом вине
 Они одма виде:
 Тко пауми какву шкоду,
 Објавити свому роду
 Они се не стиде

Стидите се кои зло чините а не мислите оногъ застигнати
 кои казуе. Ово е неки Латински списатељ нарекао.

Не надај се, Доситею,
 Што с' утек'о у Сербию
 Да си ти се спасао:
 Ми нежо ти рећи
 Баръ на твојој даћи:
 Залуду си скитао,
 Калуђеръ си био,
 И добро си био.

Епитаѿион.

Овде леже его кости,
 Он любляше свой родъ
 Онъ дѣяше свияъ пакости,
 Се калуђерски родъ.

Кудгодъ ходи баснослови,
 Сира гледи да улови,
 Лукави е то родъ.

Онъ се стави калуђеромъ,
 Прилѣпи се худъ жиряномъ,
 Од два рода родъ.*)

Браду свагда онъ бріяше,
 А никада не постяше,
 Чи е то садъ родъ?

*) Што је био калуђер и свјетовни човјек.

Кадућере све гоняше,
А миряножъ досађаше,
Люта зуба родъ.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ
БЕСКОВАЦ

На све јавно опъ викаше,
Себи чуже присвајаше,
Кадућерски родъ.

Кадућеръ опъ прави бјаше,
Миряножъ се притворахше
Дволични родъ.

Цркву јавно изсмјаше,
Мошти свете претресаше,
Окаяни родъ.

Просто Србски опъ писаше,
Србе Грекомъ предаваше,
Ситни слова родъ.

Нит' е ладанъ пити врућъ,
Нит' е нашъ нити тућъ,
Ко му сад би родъ?

Ня па земљи ни на небу,
Него у свомъ тодстомъ трбу,
Несвѣтый е то родъ.

Опъ ласкаше господароџъ
За трапезоџъ пуноџъ тука,
Масног—зый родъ."

Југовић је био врло лијеп човјек: у струку висок, а нити је био врло танак ни дебео, масти је био смеђе, имао је повелике лијепе бркове, и у образу био је много налик на лик краља Стефана Уроша I. Осим Српскога језика знао је Латински, Њемачки, Мађарски, Талијански и Француски; Француске је књиге читао највише и сила пута, кад је лијепо вријеме било, ходајући по авлији тако здраво као да се с киме разговара, и по свој прилици је ово чинио, да би му се језик навикао на изговор францускијех ријечи. Да не речем да се никакав Србин нашега времена у науци и у разуму

не би могао с њиме испоредити, али се јамачно може рећи, да је био из реда најученијих и најпаметнијих Срба. Особито је био досјетљив и на подсмјех готов: ја ћу о томе овдје споменути само један примјер. За ново љето 1808. године Доситије напише стихове Рускоме Цару и Родофинику, па на ново љето послѣ цркве отиде к Родофинику с некијем Петром Томићем, који је имао врло лијеп глас и био добар пјевач, и ступивши на врата Томић стаде пјевати и тако отпјева најприје оне цару па онда и оне Родофинику. Томић иза тога дође одмах к Југовићу и каже му то, онда Југовић рекне: „Сад ти реци да је сан ништа! Ја ноћас сним гдје се на сокаку чује прекрасна музика, кад промолим главу кроз пенџер да видим шта је, а то се голог—з човјек натрћио па остраг задио трумбету те свира. То је тај ваш посао. Ваљало би да је те стихове, што су написани цару, предао Родофинику совјет, па би онда Родофинић њих по куриру послао у Русију те би могли доћи цару у руке”. Стихови су ови оне исте године штампани у Млещима на два мала листића, и ја не знајући да ли су још гдје штампани додаћу их овдје од слова до слова онако као што су наштампани. Ево их:

СТЫХИ

на новѣи годѣ 1808. сочинени
въ Бѣлградѣ отъ сербовѣ.
Великому государю царю
и самодержцу всероссійскому
Александрѣ Павловичу.

Слава и честь во вѣки
россійскому царю,
Праведному сѣверным
страна государю.
Сербья ему прииѣствуетъ
сего новый годѣ,
Да славится имя его
отъ рода въ родѣ.

Алекса́ндре первый
росси́йская сладосте,
Именѣ христі́анскаго
надеждо и радости.
Буди всегда сербыи
благн покровитель,
Рода россовъ сроднаго
пребуди спаситель.

Имя твоѣ славно
будетъ между челове́ки,
И сербскыи родъ непреста-
нно любить тя во вѣки.
Не престанетъ тебѣ
желать вѣчную славу
И съ цвѣтами увѣчиватъ,
твою царскую главу.

Вся Сербья къ небесемъ
гласъ свои возвышаетъ,
Здравиствуютъ Алекса́ндръ
нашъ она восклицаетъ.
Имя твоѣ да цвѣтаетъ
въ будущія годы,
Тобою да прославится
многоя народы.

ИНЫИ СТЫХИ

Высоко Превосходительнѣйшему
Господину Генералу
Родофинику.

Родофиникъ Сербскыи зна-
читъ ружа и финикъ,
Ружа носитъ собомъ мирисъ,
финикъ дае сладкій плодъ.
Серблыи своимъ Родофинику
желе щастливъ новый годъ,
Благодаре великому
россовъ Господару.
На оваковомъ милостивомъ
и великомъ дару,
О Родофиникъ ты сербовъ
мила звѣздо данице.
Росси́йскаго царя свѣтлое
намъ представляшъ лице.

Многосе за сербыю
 стараишъ и труднѣишъ,
 А утому вѣрно первымъ
 Александрѣ служишъ,
 А што тебы сербыя
 зато може дати,
 Развѣ бога молишъ
 да ти онъ паплати,
 Имя твое да се слави
 на земли и морѣ.
 Да потомцы сербскыи
 отъ тебы во вѣкъ говору,
 Зато тебы сербыя
 во вѣкъ благодарна,
 За твое добро никада
 не буде забравна,
 И садъ тебы сердечно
 желаетъ отъ бога.
 Родофиникъ живи славно
 на лѣта премнога.

ВЪ ВЕНЕЦІИ

Печатана карта 22. 1808.
 Издѣвеніемъ же, и настояніемъ
 въ топографіи
 И. Спиридона Рафайловича.
 Отечествомъ отъ Паштровичъ.

Коликогод што је Југовић био научен и паметан, толико је био поносит и бијесан: слабо је ко могао с њиме лијепо говорити осим онијех људи којијех се бојао или од којијех је што тражио; али, за чудо, са својим ученицима био је прилично љубазан. Казао сам како је до подне пио ракију, а исто је онако послаје подне пио црно (Неготинско) вино, и може бити да му је то прекратило живот. Кад је умро још му није било 40 година, и кажу да је умро од сухе болести, а док је био у Србији никад није кашљао и у осталоме једнако је био здрав, само што је очи морао чувати и свагда их је у јутру прао млаком водом. За јела особита није марио, а исто тако ни за лијепе хаљине.

Иван Кнежевић

Мислим да ће свакоме Србљину бити мило јоште коју ријеч чути о *Ивану Кнежевићу*.¹⁾

Из ове се пјесме види, да је он био од старине обор-кнез од Бијељинског кадилука, који се зове *Семберија* (у Зворничкој наји на лијевом бријегу Дрине). Ја сам га очима мојим виђео 1802-е године, кад је долазио у Јадар Алибегу Видаићу, брату Капетанпашину. — Он је најприје постао свима познат у Јадру и у Мачви, и у цијелом људству славе и чести вриједан, 1806-те године, кад је то Добрићско робље откупио. Послије тога одма почело му се зло за добро враћати, као што често бива међу људма: те исте године уватио га је познати арамбаша *Црнобарац Станко* са својим друштвом, и водили га са собом по шуми (као Реџепов арамбаша *Гица Старовлашкога кнеза Јову Рашковића*, 1812.) док се није откупио, као од ајдука. — 1809-те године, кад су Српске војске прешле преко Дрине у Босну, морао је и он са својом кнежином устати на Турке. Тога истог љета, кад Србљи буду несретни на Каменици (код Ниша), и поквари се сав онај крај до Мораве, онда Црни Ђорђије заповједи, да се војске Српске врате из Босне за Дрину, и само оне оближње наје да чувају границу, а остала сва војска да иде пред Турке на Мораву (као и он што се вратио од Вasoјевића (с Црногорске границе), и оставивши *Сјеницу* и *Нови Пазар* повукао се за планине); тада је и кнез Иван морао оставити своју баштину и све имање, и с многим другим Прекодринцима доћи у Србију. — До 1813-те године живио је у Мачви доста добро; а 1816-те чуо сам, да се био намјестио у село Гра-

¹⁾ Ова биографска црта објављена је као белешка после „Народне пјесме о кнезу Ивану Кнежевићу и Добрићском робљу (1806)“ у Забавнику за годину 1820.

бовцу (више Земуна), и да има једно кљусе и талџе, те с њима заслужује љеб себи и својима. И може бити да онђе још тако живи; ако није већ отишао на истину, или се опет вратио у Србију, како се сад умирило под Господаром *Милошем Обреновићем*.

Тако је дакле *Ивана Кнежевића* већ одавно поћерала срећа, као многе поштене и знамените људе на овоме свијету. — Он је у Сријему прошавши је година био сиромашнији, него ико у његовој кнежини; а Бог зна, и сад како живи; али *Ристос Господ*, кад стане свакоме плаћати по свом ђелу, платиће и њему за сва добра, што је коме починио, и накнадиће му за све муке, што је поднијо на овом свијету; а народ Српски, докле гођ својим језиком узговори, пјеваће му име, и с највећим поштовањем и благодарности опомињаће га се.

**Милош Обреновић, књаз Србији,
или
грађа за српску историју нашега времена**

Последњи догађај народа нашега у Србији Раић спомиње, како су Грци 1765 године укинули Српску патријаршију (као што је назначено у лањском мом забавнику¹⁾ на страни 114). Од тога времена до 1788 године живели су Срби под Турцима, од прилике, као што је казано у моме лањском забавнику од стране 78 до 120. Године 1788 на позивање ћесара Јосифа II. устану на Турке, и сами Турке по Београдском пашалуку сатерају у градове и попале вароши и паланке. Кад у том војска Турска навали у Србију, а Немачка још не стигла, онда се народ прости стане предавати, а четобаше и знатнији војници побегну у Срем и у Банат (тада је *Црни Ђорђије* убио свога оца, *Петронију*,*) што није тео с њиме да бежи у Срем). Кад Немци по том пређу у Србију и подигну *Српски фрајкор*, под обрштером *Мијаљевићем*, млоги и ондашњи Срби постану капетани, н. п. *Радич Петровић*, из Левча из села Свиоковца, *Марјан Јовановић*, из Левча из села Ланишта, два брата (*Јован* и *Петар*) *Чардаклије*, од некуд с Арнаутске границе, *Дели-Ђорђије*; но од свију је ови био најзнатнији капетан *Коча*, из Левча из села Пањевца. Он је из најпре трговао свињама, па се

¹⁾ За годину 1827.

Прим. ур.

*) Ваља да се зато звао *Петровић* (место *Петронић*), што људи не знаду ни за каква *светој Петронија*, па мисле, да је то изврнуто од *Петар*.

на годину пред рат завади нешто с Турцима, и утече у Банат; а у почетку рата пређе опет у Србију, и побуни народ против Турака; зато се у Србији, особито по доњим крајевима, онај рат и данашњи дан зове *Кочина крајина*. Кад су Турци подрли у Банат, он је с неколико стотина своји фрајкора чувао Дунав више Пореча (из Немачке стране према Доброј). Дошавши Турци у Пореч, поручивали су му, да се уклони с пута, додајући, да је војска Немачка утекла к Темишвару, а он сам не може се упрети царској сили; но он то није тео да верује и да послуша, него, уздајући се у своју дојакошњу срећу, и мислећи, како стану пушке пуцати, да ће му војска Немачка (за коју је знао, да је негде близу било) доћи у помоћ, с неколико стотина људи дочека Турску силу. Док су се једни Турци с њим тукли, други зађу, те га опколе, и с оне стране, од куд је мислио, да ће му доћи Немачка војска у помоћ, ударе Турски пешаци. После дугога и страшнога боја и јуришања увате Турци Кочу жива са шездесет фрајкора (а остали сви изгину), и одведу ји на Текије (према Ршави), те ји онде понабијају на коље.

Како су Немци 1791 године начинили с Турцима мир; како су баше 1801 године убиле Аци-Мустај-пашу; како су Срби по том, у почетку године 1804, устали на даије, и докле су те године дошли; то је све описано у овогодишњему¹⁾ мом забавнику од стране 136 до 221.

Како су Срби с Бећир-пашом мир начинили, онако им је и трајао. Српске се старешине одма по Божићу (1805 године) стану купити око Београда, као ђоја да се договарају с Турцима, а управо да ји чувају и да гледају каку штету да им чине. Српски посланици из Руоније донесу (у почетку месеца Февруарија) повољне гласове. По

¹⁾ за годину 1828.

том се учини у Остружњици скупштина, на којој се изберу нови посланици (опет Чардаклија, и Стефан Живковић и прота из Шопића) и опреме у Цариград, да ишту, да Срби Турскоме цару плаћају одсеком у име свију дацџа, а у земљи сами да суде и да управљају, и још за поуздану тврђу да им се даду и градови. У том Кара-Ђорђије очисти и наију Пожешку од Турака, а Јаков Ненадовић и Милан Обреновић опколе Ужице, које им се преда као и Шабац и Смедерево; око Сокола такођер се поставе страже. И тако устане сав Београдски пашалук.

Турци се у Цариграду на искање Српског срде, па им посланике метну под стражу, а Нишкоме се паши, Афису, заповеди, да иде с војском у Београд, и да гледа од народа оружје да купи. Живковић се некако излаже из Цариграда, као Ђоја да каже народу, да се не противе Афиспаши; но он, дошавши у Србију, каже старешинама, како јест, а народ прости превари, да Афиспаша иде против царске воље, и да су њега из Цариграда зато послали напред, да то каже народу, и да гледају, да не пуштају Афиспаше међу се. У почетку месеца Августа удари Афиспаша са двадесет иљада војске, но Срби, преправљени, дочекају га на Иванковцу, између Параћина и Ђуприје, те га тако разбију и узбију на траг, да у Нишу од жалости и срамоте умре на пречац. Потом Срби учине у Борку скупштину и поставе сенат, који се из почетка звао синод или скупштина, а на печату је имао натпис: „Правителствующій Совѣтъ Сербскій.“ У сенату је свака наја имала по једнога свог сенатора, кога је она сама избијала. Сенат је најпре био у манастиру Вољавчи, по том се премести у Боговађу.

На свршетку ове (1805) године убије некакав Турчин у Смедереву Ђушу Вулићевића, старешину најје Смедеревске; зато Срби опколе Смедерево на ново, и пошто им се преда, зликовце Турке ис-

прате низ Дунав, мајсторе оставе у њиовим кућама без оружја, а у граду они поставе страже, и у њега пренесу сенат из Боговађе. Сад се поквари пријатељство с Гушанцем; Ужичани се и Шапчани поплаше, и на ново се затворе у градове. Срби пак одма по Божићу (1806 године), опколивши на ново Београд и Шабац и Ужице, ударе на све стране у напредак изван пашалука Београдскога: Миленко Стојковић завлада Поречем, Петар Добрињац истера Турке из Цараћина и из Ражња и Алексинца, Младен Миловановић освоји Крушевац и учини границу Јастрепцем, Радич Петровић и Милан Обреновић пређу у нају Новоцазарску и у Стари Вла. Сад се отвори прави рат с Турцима. Турски цар заповеди Скадарскоме паши, Ибраиму, и Босанскоме паши, Бећиру, да покоре Србију. Ибраим-паша дође на пролеће у Ниш са четрдесет и пет иљада војске, а Босански паша готово с толико на Дрину. Срби против Ибраим-паше закопају Делиград на десном брегу Мораве између Ражња и Алексинца, а против Бошњака се упру на Миша-ру; и на оба краја одрже се рабро. Овога лета у бојевима око Дрине изиђу на глас нове војводе и јунаци: Стојан Чуђић, Милош (Стоићевећ) Поцерац, Милош Обреновић, Петар (Николајевић) Молер, Лазар Мутај, прота (Никола) Смиљанић и Цинцар Јанко.

Кад Турци виде, да се Срби тако држе, а с друге се опет стране прикучује рат с Русима, они поруче Црном Ђорђију, да пошаље неколика човека у Цариград заради мира, и да ће им се дати, што год за право нађу. Црни Ђорђије пошаље Петра Ичка, бившега негда Турског толмача код некакога елчије у Европи (чини ми се у Берлину), и још два кнеза, те, које с помоћу ондашњи Турски опстојатељства, које с помоћу Ичкови пријатеља и знања Турски обичаја и политике, уговоре мир, да Срби плаћају Турскоме цару у име свију дација иљаду и осам стотина кеса на годину (као

што су онда грошеви ишли око 500.000, а као што сад иду једва 180,000 форинти у сребру), и у Београду да седи царски муасил (комендат) са сто и педесет Турака; а они сами између себе да суде и уређују, како им драго. Турци ово ласно *обреку* и муасила пошаљу у Смедерево, али ферманом *потврдити* врло су се наклањивали; које за то, које за друге различне узроке, од овога мира не буде ништа, него се опет отвори рат, у коме Срби постану *Руски сојузници*. Срби 30 Нојемврија узму Београдску варош на јуриш, а у почетку 1807 године натера Гушанца глад, те им и град преда, а он са својима отиде низ Дунав. Пошто се преда Београд, преда се и Шабац. Срби у обадва ова места учине од Турака триста јада. По том Српске старешине оправе посланике (Петра Чардаклију, Аврама Лукића, сенатора наије Пожешке, и сенатскога секретара Јеремију Гагића) у Каравлашку, те доведу у Београд Рускога дјејствитељнога статског совјетника *Константина Константиновића Родофиникина*, које ради различни договора, које (и највише) да би се народ ослободио и о покровитељству Руском уверио.

У почетку пролећа Јаков Ненадовић изиђе у Јадар, те опет подигне Јадране и Рађевце, и закопа шанчеве у Лозници и на Јагодњи (у Рађевини) против Бошњака; по том је узалуд огледао неколика пута, да подигне и Босанске Србе. Милан Обреновић опколи и освоји Ужице, Миленкс Стојковић пређе из Пореча у Крајину, те се улогори на Штубику, а кад га онде опколе све војске Турске, које су око Видина против Руса стајале, дође му од озго Кара-Ђорђевије, а из Каравлашке Руски генерал-мајор *Исаијев* у помоћ, те се ту први пут састану Срби с Русима, и разбивши Турке срећно, опколе Неготин; но по том се опет Исаијев под јесен врати на леву страну Дунава, а Миленко преко планине к Поречу. На Дрини су овога лета Бошњацима и Французи помагали,

али се Срби одрже, прем да изгубе неколико знатни људи, и сам се Јаков врло рани у ногу; на Делиграду је већ лакше било, јер је главна Турска сила морала против Руса ићи.

Прошавше године Јанко Катин и Васа Чарапић погину (први узбијајући Бошњаке, а други узимајући Београд), а Јаков мало ослаби; тако Кара-Ђорђевиће остане прави господар, и стане се потписивати *верховни вожд*. Сенат је истина све већу и већу власт добијао, али опет против Кара-Ђорђевиће воље ништа није смео говорити ни чинити. Ове је године војска Српска била већ доста уредна. Истина да је било неколико велики старешина, које су по неколике нације *посвајали*, али је опет свака нација имала свога *коменданта*, свака кнежина војводу, сваки срез великог, а свако село малог буљубашу. Знало се, колико која нација, кнежина, срез и село може имати војника. Свако је село имало неколико одређени људи с коњма, који су (два пут у недељи дана) војницима од њихови кућа носили рану, макар они где били, н. п. из нације Грочанске у Лозницу или у Делиград (ови су се људи звали *коморције*, а њихови товари *коморе*). Старешине су морале у шанчевима држати по нешто ране, ако би Турци на неко време пресекли пут коморама. Бећари и тобџије имали су одређену плату и рану. Топова је било доста по шанчевима где је год требало. Сваки је војник имао дугу пушку, а многи и по два пиштоља (или барем један) и велики нож; сенат је набављао барут и олово, те су се фишеци, као и кремене, војсци уредно раздавали. Свака је кнежина имала по неколико гвоздени лопата ради копања шанчева.

За годину 1808 учине Руси премирје и за Србију; зато се место војевања стане којешта уређивати по земљи. Још како је Београд узет, сенат је у њега пренешен из Смедерева, и потпуњен сенаторима из новодобијени нација. Он стане одма

издавати различне уредбе, н. п. за новце (како ће ићи), за попове (по колико ће им се плаћати за њихове службе), за десетке (да се скупљају у градове и у шанчеве) и т. д. Да би судови били уреднији, а војводе да би се само о војсци старале, постави се у свакој нацији *маџистрат* од три човека (президента, присједатеља и секретара) а у сваком селу по два кмета. Мале се школе у Београду умложе, особито за покрштену Турад, и подигне се *велика школа*, какове Срби пре индге нису имали (нити је данас где имају). Пограде се *барутане* на неколико места; стане се копати олово; почну се у Београду лити *звона*, па и *топови*. Да би се каса обогатила, одреде се људи, да продају Турске миљкове по Београду и по другим местима. Поред тога се једнако преправљало за рат, и војска се стане учити ексерциру по Европски. — Истина да ова нова Српска држава у овој години још није била најпространија, али је била у највећој сили и цвету и у надежди за напредак; но у само то време сејало се већ семе за будућу несрећу. Кара-Ђорђије и Младен Миловановић (по правди само сенатор нације Крагујевачке, али с помоћу своје речитости и богатства готово господар од сената и данја у Београду) заваде се с Родофиникиним; а на Кара-Ђорђија устану готово све веће старешине, да му сенатом ограниче власт.

Кад у почетку пролећа 1809 године изиђе време премирију, Срби, преправљени као никад до сад, ударе на Турке са свом силом на четири стране: кнез Сима Марковић (место Јакова, који је од ране још рамао) прско Дрине, да побуну Босну; Милоје Петровић на Ниш; Миленко Стојковић низ Дунав, да се саставе с Русима; а Кара-Ђорђије и Милан Обреновић на Сеницу, да се саставе с Црногорцима и да одвоје Босну од Цариграда. Војске ове на три стране поступе срећно у напредак: преко Дрине испод Зворника опколе Јању и Белину, а више Зворника Сребрницу и Вишеград,

и увате Босанске планине на обе стране; Миленко, начинивши на Текији шанац против Адакале, пређе преко Мироча, те освоји Брзу паланку, и саставши се с Русима, опколе Кладово; Кара-Ђорђе, разбивши на Суводолу силнога Пећког пашу, освоји Сеницу на јуриш, и преко Васојевића и Дробњака састави се с Црногорцима, по том опколи Нови пазар и варош узме на јуриш, а Турци се затворе у град. Но од Ниша се догоди несрећа, која то све поквари. Војска се на овом крају подигне из Делиграда к Нишу, и најближи шанац начини на Каменици (по сата од Ниша), а чете отиду чак иза Ниша. Руси се, ваља да због болести и смрти фелдмаршала кнеза *Прозоровскога*, задрже, те не пређу одма преко Дунава; зато сва Турска сила, која је по Бугарској против Руса стајала, нагрне к Нишу против Срба. А још на већу несрећу новопостављени комендат, Милоје Петровић, и дојакошњи на овоме крају комендат, Петар Добрињац, не само што нису били у љубави и у договору, него се уза њи и остале све поглавице разделе на две стране. Један дан, баш кад је Петар с коњацима био отишао на Гургусовац, ударе Турци са свом силом на Српски шанац на Каменици, у коме је било око три илјаде људи, и то понајвише из Ресаве. Управо је сад тешко пресудити, или Српски војници из други шанчева овима без коњика нису могли помоћи, или Милоје није тео, да им се помогне; еле су они гледали, како Турци на ове јуришају и ови се бране. Кад Турци својим мртвацима напуне ендеке, и живи преко мртви навале у шанац, и стану се клати и чупати са Србима, онда комендат од Шанца, Ресавски кнез, *Стефан Синђелић*, потегне из пиштоља, те запали џебану, и с многим Турцима и с оно Срба, што је још било око њега, одлети у ветар. Тако пропадне овај сав шанац, осим неко десетак људи, који су се међу Турке умешали и остали. Кад то виде Срби из други шанчева, они

оставе и шанчеве и топове, па побегну к Делиграду, а Турци се наклопе за њима, те и од њи многе побију и растерају. Зато се и Кара-Ђорђије и кнез Сима и Миленко измакну за своје пређашње границе, па онде оставе само граничне нације да чувају, а они с осталом војском потрче к Делиграду. Но при свему томе Срби оставе Делиград (прва војска Српска које изгинула, које се поплашила и разбегла, а Турака се скупило око осамдесет иљада, па узели ма), и пусте Турке десном страном Мораве на Дунаво, а они се на левој страни утврде, и једва ји уставе. Тада отиде Родофиникин с Петром Добрињцем и са сенатором наије Пожаревачке, Јованом Протићем, из Београда у Панчево, и оданде у Каравлашку. У том, Српском срећом, кнез *Бакратион*, примивши главну команду по смрти кнеза Прозоровскога, удари с војском преко Дунава у Бугарску, те се Турци врате на траг, и Срби опет отиду у Делиград. И тако Срби после толике штете у људма, и што је низ Мораву све поарато и попаљено, једва ове године остану у лањским границама. Сад се развију плетке (интриге) и међусобна протеривања, бацајући кривицу један на другога. Јаков пред Божић доведе у Београд на скупштину преко шест стотина људи из Ваљевске наије, те истера из сената Младена, наруши дојакошњи сенат, отпустивши многе сенаторе, као да им се нема чим плаћати, и он се начини први у сенату; Милоје се избаци из службе и истера се из Београда у Остружницу; Миленко Стојковић, Милан Обреновић и Аци-Мелентије (архимандрит манастира Раче и комендат наије Сокоске) изберу се да иду као посланици у Каравлашку у Руски главни квартал, да гледају у напредак за срећу народну, а особито да ишту што војске Руске у Србију. Миленко, отишавши у Пореч, пошаље у Каравлашку другога место себе, а он се онде с бећарима затвори против сената и Црнога Ђорђија; но кад му нестане нова-

ца, и бећари се стану против њега бунити, онда се опет помири са сонатом и с Црним Ђорђијем.

Године 1810 одреди главнокомандујушти, граф Каменски, генерал-мајора графа Цуката с неколике иљаде Руске војске да пређе у Србију; зато и Срби с подоста војске дођу на Дунав ниже Брзе Паланке, те га сретну, и по том сви заједно протерају Турке с Праова, освоје Неготин, Брзу Паланку, Брегово и Кладово, и опколе Адакале, из Српске и из Влашке стране. На другим крајевима није било ни спомена од ступања у напредак, него се само гледало, да се одржи на дојакошњим местима; а најстрашније је било од Ниша, на коме се крају лањска несрећа још јавно познавала. Кад *Рушић* (*Хушид*)-паша под јесен навали опет да продре низ Мораву, граф Цукато пошаље полковника графа Орурка с Руском војском Србима у помоћ, те Турке на Варварину славно разбију и узбију у Ниш. Тада је граф Орурк идући уз Тимок к Србима отео од Турака Бању (која је још од 1807 године била у Срба, па је лане после пропасти на Каменици и Делиграду морали оставити Турцима), а враћајући се на траг Гургусовац, и обоје предао Србима.

Ове су године Срби имали под својом владом целу Србију уз дуж, од Дрине до Тимока (и још преко Тимока комадић Бугарске иза Гургусовца до некаки планина). Остале границе, од јужне стране, не могу се за сад извесно назначити. Од Нишке је стране била граница реком Топоницом (око три сате до Ниша), иза Крушевца планином Јастрепцем, из Јастрепца планинама у Ибар, па уз Ибар готово до Новог пазара; од Сенице планином Голијом, па доле (иза Ужица) Златибором и Ивицом у Дрину.

Милан Обреновић врло је из почетка држао страну Црном Ђорђију, али се ове године мало помало сложи с другима и постане његов највешћи противник. Он је ово лето био у Крајини код

графа Цуката; пред јесен отиде с графом Орурком на Варварин и оданде кући у Брусницу; по том се опет врати у Крајину, и оданде отиде у Букреш у главни Руски квартир, да гледа барем један полк Руске војске да доведе у Београд. Из Букреша пошаље он Кара-Ђорђију свога секретара, Лазара Воиновића, као курира с писмима. Воиновић искаже Кара-Ђорђију све пореду, што је знао, да Милан, у договору с Миленком и с Петром и с многима другим, против њега ради и мисли. Пошто се Воиновић врати с писмима од Кара-Ђорђија и дође к Милану у Букреш, Милан се на скоро по том разболи и умре (на концу године 1810); зато су сви Миланови пријатељи, и сами његови момци, који су око њега били, мислили и говорили, да је Кара-Ђорђије Воиновића наговорио и поткупио, те је он отровао Милана.

Главномандујушти на прошенија Српски посланика одреди у Београд *Нејшлотски пјехотни полк*, и по смрти Милановој пошаље га у Србију.

Црни је Ђорђије све знао, шта су наумили Миленко, Петар, Јаков, Вујица Вулићевић (брат убијенога у Смедереву Ђуше) и Лука Лазаревић, и уз њи друге гдекоје мање старешине; зато, да би ове велике старешине, од који су гдекоји по неколике наије имали под собом, ослабио, а мање војводе да би на своју страну добио и против њи употребити могао, уреди на скупштини у почетку 1811 године: 1) да су све војводе једнаке, и ни један ни кога другога да не слуша, осим сената и верховнога војвода, или од њи (у време рата) постављенога комендата; 2) Јаков Ненадовић, Миленко Стојковић, Петар Добрињац и кнез Сима Марковић, да оставе своје наије (које су сад раздељене на многе војводе), и да иду у сенат; 3) у напредак, да буде у сенату само шест сенатора: а) *попечитељ војени дјела* (Младен Миловановић); б) *попечитељ инострани дјела* (Миленко Стојковић); в) *попечитељ внутрењи дјела* (Јаков Ненадовић);

г) попечитељ судејски дјела (Петар Добрињац); д) попечитељ народне касе (кнез Сима Марковић); ђ) попечитељ духовни дјела и народнога просвјетенија (Доситије Обрадовић); 4) од неколико дојакошњи сенатора начини се велики народни суд, у коме ће президент бити попечитељ судејски дјела; 5) ко не пристане на ову уредбу, онај да се истера из земље. — Миленко и Петар, очекујући поменути полк Руске војске (без које нису тели у Београд доћи), задрже се, те не стигну на ову скупштину; Јаков дође до Палежа, пак онде, размевши, да они не ће стићи, учини се болестан, а на скупштину пошаље свог сина. Кара-Ђорђије пак, свршивши што је тео, одма заповеди војводама, да иду сваки на своје место, да ји онде не би застао Миленко и Петар, који су се с Руском војском већ били прикучили. Миленко и Петар дознали су још у путу, шта је свршено на скупштини; зато, како дођу у Београд, навале, да ту уредбу покваре, Младена и Југовића са свим да истерају из народни послова, и по том Кара-Ђорђију власт да ограниче; али за тај посао они нису имали са собом никакве друге војске, осим Ајдук-Вељка са седамдесет бећара. Кад они дођу у Београд, дође истина и Јаков, но он, које што је међу тим узео Младенову кћер за сина, које што му ни место у сенату није било сасвим неповољно, а син му опет војвода постављен, удари на траг. Вељку Кара-Ђорђије поклони неколике стотине дуката, и војводску диплому, па изнесу некако лажљиво писмо, као да су Турци ударили на Бању, те га оправе из Београда на границу, а Миленко и Петар остану само с неколико слугу. Сад је Кара-Ђорђијна брига само још била, да дозна, да ли управитељ Рускога полка, полковник Балла, с којим је Миленко у једној кући седио, неће помагати Миленку и Петру. Један дан позове Младен на ручак и Кара-Ђорђија и Баллу (са свима Руским официрима) и Миленка и Петра. После ручка, пред

саму ноћ, отпрате сви Баллу и Миленка на њиов конак, па се онда сваде Кара-Ђорђије и Миленко, и Кара-Ђорђије повиче на момке, да отпашу Миленку сабљу, па да га затворе. Кад Балла стане молити Кара-Ђорђија, да то не чини, онда Кара-Ђорђије скине капу, па закуне Баллу лебом царевием, да му каже, *је ли он дошао, да брани Миленка од њеџа*. Балла му на то одговори, да он нити је дошао да брани Миленка од њеџа, ни њеџа од Миленка, *неџо џа је њеџов старији послао у помоћ народу Српскоме против Турака, а под њеџову* (Кара-Ђорђијну) *заповест*. Сад је Кара-Ђорђије на коњу. Он благодари Балли како је најлепше знао, и пође да га пољуби у руку место цара, но Балла му не дадне руке, него се пољубе у образ; по том остави Миленка на миру. Сутрадан пошаљу се и Миленку и Петру сенаторске дипломе с потписом сенатским и Кара-Ђорђијним; а кад ји они тај исти дан после подне врате на траг с писменим одговором, да на то не пристају, него, ако не могу остати у њиовим дојакошњим службама, а они ће ићи у њиова села (где су се родили), па ће онамо живети као и остали људи, други дан им се одма пошљу сентенције, да се изгоне из земље, и да могу поћи, куд они оће, и узети са собом све своје, што се год може понети. Кад они по том кажу, да оће у Каравлашку, онда ји Срби и Козаци отпрате поред Пореча и Кладова (одакле узму своје фамилије и ствари) и испрате преко Дунава.

Овога лета (1811) Срби су држали своје границе против Турака као и до сад, и осим бојева око Дрини и Делиграда, тукли су се с Русима заједно око самога Видина; а Нејшлотски полк није ишао никуд из Шапца и из Београда. Кад Руси овога лета притесне врло Турке доле око Дунава, онда двор Турски (може бити по наговору Францускоме) понуди Црнога Ђорђија преко Рушић-наше, који се тада у Нишу налазио, да се

умири с Турцима, а Турски ће цар дати Србији права, као што има Каравлашка и Карабогданска, и он ће остати кнез (бег) у њој; за тврђу и постојанство свога мира писао је Рушић-паша, да ће бити јемац Наполеон, ако ли Србима он није по вољи, а они нека изберу коју оће Европску државу, осим Русије, с којом су Турци тада рат имали. Црни Ђорђије ово писмо Рушић-пашино пошаље у главни Руски квартир, и, добивши отуд одговор, отпише Рушић-паши, да он сад већ не може начинити мира за Србију, него како два цара (Руски и Турски) сврше, онако ће бити.

Године 1812 начине Руси с Турцима у Букрешу мир, у коме се за Србе учини, да им Турски цар опрости, а они њему да се предаду, шанчеве по крајини да сруше, топове и остале војничке ствари да свуку у градове и Турцима да предаду; а они између себе сами да суде и Турцима одсеком да плаћају. Но колико ће Срби Турцима плаћати, и како ће они даље између себе живети, то се не прекине на миру, него остане, да Срби и Турци особито сврше.¹⁾ Зато Црни Ђорђије те

¹⁾ Овога мира VIII. члан о Србима од речи до речи овако каже: „Сообразно тому, что постановлено четвертою статьею предварительныхъ пунктовъ хотя и имѣтъ никакого сомнѣнія, что Блистательная Порта по правиламъ своимъ употребитъ снисхожденіе и великодушіе противъ народа Сербскаго, какъ издревле подданнаго сей Державѣ и давъ ей платящаго, однакожъ взирая на участіе, какое Сербы принимали въ дѣйствіяхъ сей войны, признано за приличное постановить нарочныя условія о ихъ безопасности. Въ слѣдствіе чего Блистательная Порта даруетъ Сербамъ, прощеніе и общую амнистію, и они никоимъ образомъ не могутъ быть обезпокоиваемы за прошедшія ихъ дѣянія. — Крѣпости, какія могли они построятъ по случаю войны въ земляхъ, ими обитаемыхъ, и концы тамъ совѣмъ не было прежде, будутъ, такъ какъ оныя для будущаго времени безполезны, разрушены, и Блистательная Порта вступитъ во владѣніе по прежнему всѣмъ крѣпостями, паланками и другими укрѣпленными мѣстами всегда существующими, съ артиллеріею, военными припасами и другими предметами и военными снадобыями, и она тѣмъ уредитъ гарнизоны по своему благоусмотрѣнію. Но дабы сіи гарнизоны не дѣлали Сербамъ никакихъ притѣсненій въ противность правъ подданныхъ принадлежащихъ;

исте године у јесен, после скупштине у манастиру Браћевшници, пошаље посланике у Цариград. Но док ови српски посланици стигну у Софију, Французи Турску политику окрену са свим друкчије, велики везир дојакошњи збаца се, а Рушић-паша постане на његово место, и прође из Ниша у Шумљу. Тако Српски посланици дођу од Рушић-паше из Ниша, опет Рушић-паши у Шумљу. Рушић-паша ји пошаље у Цариград; но онамо ји нико није тео ни погледати, него ји опет врате к Рушић-паши у Шумљу, где дођу онај исти дан, кад је Рушић-паша

то Влнстательная Порта, движимая чувствіемъ милосердія, приметъ на сей конецъ съ пародохъ Сербскимъ хѣры. нужныя для его безопасности. Она даруетъ Сербамъ, по ихъ прозѣбамъ, тѣ самыя выгоды, коими пользуются поданные ея острововъ Архипелагскихъ и другихъ хѣствъ. и дастъ имъ почувствоватъ дѣйствіе великодушія ея, предоставитъ имъ самыя управленіе внутреннихъ дѣлъ ихъ, опредѣлитъ хѣру ихъ податей, получая оныя изъ собственныхъ ихъ рукъ, и она распорядитъ наконецъ веѣмъ симъ предметамъ обще съ пародохъ Сербскимъ. — („Собразно ономе што је утврђено четвртимъ чланомъ уводнихъ тачака, иако и нема никакве сумње да ће Светла Порта као и увек показати благост и великодушност према Српскомъ народу, као према народу који је тој држави одавна потчињен и данак јој плаћа, ипак с обзиром на учешће које су Срби узели у догађајима овога рата, признаје се за умесно да се утврде посебни услови за њихову безбедност. Услед чега Светла Порта даје Србима опростај и општу амнестију, и они ни на који начин не могу бити узнемиравани за своје прошле поступке. — Утврђења која су они где подигли у земљама у којима су насељени, а која онде раније уопште нису постојала, разрушиће се, пошто за будуће постају непотребна, а Светла Порта закладаће као и пре свим утврђењима, паликама и осталим утврђеним местима која су свагда постојала, артиљеријом, ратном муницијом, и осталим предметима и ратним материјалом, и она ће онде увести гарнизоне по своје пахођењу. Али да ови гарнизони не би Србима чинили никаквих неприлика које би биле у супротности са правима која им припадају као поданицима, Светла Порта ће, руковођена осећајем милосрђа, предузети у том циљу према народу Српском мере потребне за његову безбедност. Она ће поклонити Србима, на њихове молбе, исте олакшице којима се користе њени поданици на Архипелагским острвима и у другим крајевима, и даће им да осете њену великодушност, пренустивши њима самима да управљају својим унутрашњим пословима, одредивши величину њихових данкова које ће пријати из њихових сопствених руку, и, најзад, решиће сва ова питања заједнички са народом Српским“. — *Прев. ур.)*

посекао кнеза Муруза и још једнога Турског дипломатика, који су мир с Русима у Букрешу закључили. У Нишу је био Рушић-паша Српске посланике доста добро примио; али сад окренуо и он другу, и каже им управо, да Турци не могу са Србима на ново мира правити, већ нека положе оружје и нека се предаду, као што су Руси за њи свршили; а за остало је после ласно. Уз то им још дода, да то већ није његов посао, него да је одређена особита комисија, која ће тога ради скоро доћи у Ниш, куда и они ваља да иду. Кад дођу у Ниш, к Челеби-ефендији, као тога ради одређеноме дипломатику из Цариграда, он им каже оно исто, што и Рушић-паша; онда се они врате у Србију, да кажу, шта ишту Турци. По том Црни Ђорђије о новом лету (1813 године) сазове у Београд све војводе на скупштину, те се изберу други посланици (*Јефто Савић*, иначе *Чотрић* —, бивши сенатор напје *Зворничке*, *Живко Константиновић*, војвода *Кладовски*, *Илија Барјактаровић*, војвода *Параћински* и *Гаврило Николајевић*, секретар великога суда народног), и пошаљу у Ниш к Челеби-ефендији. Ови су посланици Српски у име народа искали од Турскога цара, преко Челеби-ефендије и њему подручне комисије, ово:

1) Да Српска Влада остане до оних места, на којима су онда Српске страже стајале.

2) Да Турски цар призна Црнога Ђорђија за кнеза или бега од Србије, и да га потврди ферманом.

3) Да Турски цар потврди ферманом Српски сенат, који ће управљати земљом и народом.

А они су за то обрицали Турскоме цару:

1) Да ће му бити покорни и верни.

2) Да ће, за знак да је земља царева, примити у Београду царскога муасила или пашу с онолико Турака, колико се онде сад уговори.

3) Да ће уредно цару плаћати на годину одсеком, колико се сад одреди, и да ће те новце,

по царској вољи, или давати у Београду одређеноме царском чиновнику, или ји сами слати управо у Цариград.

4) Да ће они, ако би кад Турски цар имао рат с каквом државом, помагати и бранити своју земљу с онолико војске, колико се сад уговори, и да ће свагда у таким догађајима бити цару верни.

5) Да ће царске градове, као највеће његово добро, они чувати; а у рату ако ји сами не би могли бранити, онда ће искати помоћи од цара. Што се пак тиче градскога поправљања и други трошкова, то сад да се одреди, или ће бити на Српски рачун, или на царски.

Турци су пак искали:

1) Да се сви шанчеви по Србији сруше, топови да се свезу у градове и предаду Турцима, а народ не само да преда Турцима оружје, него и атове и ратове.

2) Да се Турци опет населе у градове и у вароши и паланке, и да им се врати све, што је њихово било, као н. п. њиве, воћњаци, куће, воденице и т. д.

3) Да Срби остану царева раја, као и пре што су били, и по земљи да се поставе Турски судови и остале управе, као и пре што је било; а ко то не би могао или тео поднети, онај нека иде из Србије куд му драго.

Кад обе стране покажу ова своја искања и виде, да су тако раздалеко, онда се Српски посланици врате у Србију, да кажу Црноме Ђорђију, шта Турци ишту, а Челеби-ефендија обрече, да ће и он јавити цару, шта Срби ишту.

У том су се Турци једнако преправљали к рату, зато се Турска комисија премести из Ниша, као с границе, у Софију, одакле Челеби-ефендија опет пише Црноме Ђорђију у месецу Маију (1813), да још један пут пошаље посланике у Софију.

Видећи Срби како се Турци страшно преправљају к рату, и закључујући из тога, да не мисле

ништа попустити, они сва своја пређашња искања саставе у два члана, и оправе ји по оним истим посланицима у Софију. Чланови су ови били:

1) Да им се не узима ситно оружје, то јест: дуге пушке, пиштољи и ножеви (велики), које су они свагда под Турском владом носили.

2) Да се истерани из Србије Турци више у њу не враћају са женама и с децом, а у Београд ће примити пашу с одређеним бројем војске, која ће се с договором пашиним разделити и по другим градовима. — А за остало све Срби кажу, да ће се наместити и уредити.

Турци ни сад не попусте ништа од онога, што су пре казали; али опет обреку, да ће Србима одговорити док јаве у Цариград. Тако се Српски посланици опет врате у Србију.

Турци су с овим договарањем гледали само да растегну време, док се боље спреме, и док виде, шта ће бити у Германији од Наполеона, који ји је једнако подбуњивао, да покоре Србе и да ударе на Аустрију, да она не би могла помагати Руси-ма и Прајзима против њега.

И Срби су се једнако преправљали за рат. Од свега је најзнатније, што је Кара-Ђорђије био навалио, да се покваре сви шанчеви на граници, и да се оставе сви крајеви до планина (тако и само Кладово и Неготин), па да се војска повуче у планине, и тако да се сачекају Турци. Но Младен, може бити жалећи своји воденица по Црној Реци и Брзе паланке, коју је био купио, одврати га од тога. По том Младен, као попечитељ војнички дела, у почетку пролећа обиђе сву границу, и где нађе, да је потребно, погради још нове шанцеве. Срби су знали, да ће главна Турска сила ударити са три стране, то јест: од Ниша на Делиград, од Босне на Дрину, и од Видина на Неготин; тако и они своје војске највише поставе на те три стране. На Делиграду је имао Младен око 10—12.000 људи, кнез Сима Марковић на Дрини опет толико,

а Вељко у Крајини око 3.000; Кара-Ђорђе се одреди са 4—5000 људи да стоји у Јагодини (као у резерви), да би могао дати помоћ, где буде најнужније. По осталим је граничним шанчевима било где 1000, где мање, где више људи. Кад се већ види, да ће Турци ударити, Кара-Ђорђе разашље прокламације по свим логорима и шанчевима, у којима се особито трудио уверити народ (по обичају први година), да се сад не војује против цара, него само против јањичара и други којекаки зликоваца, који цара не слушају.

Спремивши се Турци са свим да помогну Наполеону, у почетку месеца Јунија ударе на Србе са свом силом, не јавивши им ништа више. На Неготин дође више од 15.000 војске и сам велики везир, Рушић-паша, а уз Дунав на Велико острво војничке лађе, колике је год Дунав могао носити, Бошњаци, начинивши на Дрини ћуприју, пређу, те опколе Лешницу; а главна Турска сила удари на Делиград. Кнез Сима не допусти на Дрини да се туку с Турцима, и да избеаве Лешницу, као што су војводе наваљивале, него је само премештао шанцеве по Поцерини, с једног места на друго. Кад Турци шанац Српски у Лешници (у коме је с неко 800 људи био Поцерски војвода, Јанко Стоићевић, брат славнога Милоша Поцерца), поткопају са свију страна, онда се Срби, особито по наговору владике Зворничкога, предаду на веру; но Турци ји све посаде на коње, па ји, као робље, одведу по свој Турској од града до града, да се народ Турски слободи и на војску да трчи. Сад се Турци поврате са свом силом на Лозницу; но Петар Молер, који је тада у Лозници заповедао, не тевши послушати владино позивање на предају, изиђе с Јадранима доста срећно кроз Турке. По том Турци, не смејући кроз Китогу, ударе низ Дрину и низа Саву на Равањ, где су Срби између Саве и Засавнице били начинили шанац. Ту се сад скупиле готово сва Турска сила на овоме крају с топовима и с кумбарама,

а у шанцу је из најпре био прекодрџински војвода Сима Катинић, по том дође Милош Обреновић и Стојан Чупић и прота Матије Ненадовић. Турци се кроз земљу тако прикуче к Српскоме шанцу, да су кукама отимали барјаке и они од Срба и Срби од њи; а уз то су једнако јуришали, и сила пута рукама за шанац ватали. Најпосле Срби нису могли ни сести ни лећи, него су једнако уза шанац морали стајати и Турке бити. Кад се већ Србима, после 17 дана, досади, особито од неспавања, а уз то им још нестане џебане, онда се у један пут одвале од шанца као плот, и побегну низа Саау. По том Турци изиђу у Шабачко поље, где се и Српска главна војска била прибрала и шанчеве поградила. — Вељко је с обичним својим јунаштвом 15 дана бранио Неготин, а кад њега убије Турски топ, онда војска ноћу остави шанчеве, и, које преко неке बारे, које кроз Турке, побегне преко планине к Поречу, но прости се војници, поплашени од Турски топова и кумбара, ни онде не стане, него прсну куд је ко знао. По том Срби оставе шанчеве у Великом острву и у Брзој паланци, Турске војске више од пола отиде с великим везиром на Делиград, а остала се с војничким лађама дигне уз Дунав на Кладово; но како дођу под Кладово и опале неколико топова нањ, ондашњи војвода и комендат, Живко Константиновић, са својим момцима и с бећарима побегне ноћу из града и не казавши војницима, који после онде готово сви пропадну. Узевши Турци тако и Кладово, отиду и водом и сувом на Пореч. У Поречу је био војвода Јован Стефановић, јунак гори од Живка Кладовскога, а сад дођу у њега Вељкова браћа и буљубаше с бећарима, и из наије Пожаревачке, војвода Тома Јовановић. Кара-Ђорђије постави овде главнога старешину Аци-Николу Мијаиловића (родом из Сарајева), бившега до сада Вељкова бимбашу и управитеља у шанцу на Великом острву. Он начини мали шанчић надну Пореча,

и утврди га великим топовима против Турски војнички лађи. Једну ноћ провуку се кроз маглу и кроз помрчину уз Дунав од Српске стране неколике Турске лађе, те извезу нешто војске наспред Пореча, између вароши и Аџи-Николина шанца. Кад то опазе ови, што су били у правоме Поречу, у вароши, они на врат на нос поседају на лађе (а који не уграби лађе или оранице, онај седне на врата или на каку даску), и побегну у Банат, а Аџи-Никола и Кладовски кнез Крачуи (којега је највише зато код себе држао, да се не би тајно договарао с Реџепом, за којим му је била сестра) остану у оном шанчићу са седамдесет бећара. Сад рабри и поштени Аџи-Никола, опкољен водом и Турцима, а без ране, коју је сваки дан из вароши добијао, није знао чинити ништа друго, него се на позивање Реџепово преда с бећарима својим на веру; но Реџеп га посече, а бећаре све задржи као робље, само Крачуна пусти, те отиде у Банат. Одатле се по том сва сувоземна војска Турска врати наоколо к Делиграду, а она, што је на лађама, отиде уз Дунав. — На Делиграду је Младен био поградио многе шанчиће око главнога шанца, но кад виде, да га Турци обилазе, онда остави онде Вуицу с неко 3.000 људи, а он се пред Турцима измакне преко Мораве. Тако Турци од Делиграда дођу десном страном Мораве на Дунав, а по том и лађе им стигну од оздо, те се тако састану ове две војске Турске. — За све ово време док су се тако страшно тукли на све стране, Кара-Ђорђије се, при свему своме преправљању и обрицању, готово није ни жив казао. Само један пут изиђе у Мачву и Јадар, пак се опет врати на траг, а онамо остави свог секретара, Јанићија Димитријевића, с момцима; а од његове резерве у Јагодини није било више ни спомена. Кашто су га књигоноше од Делиграда тражиле на Дрини, а с Дрине око Делиграда; а он се у то исто време тајно преправљао да бежи у Немачку. Пошто Турци стигну на

Мораву, он дође 19-га Септемврија у Београд, па оданде сутра дан у јутру отиде с митрополитом Леонтијем у Српски логор на Мораву. Једни говоре, да је онде заповедио Вулу Илићу, војводи Смедеревскоме, којег је шанац био на самоме утку Мораве у Дунав, да ноћу побаца топове у Мораву, а војницима да каже, нека бежи, куд ко зна; али Вуле сам говори, да му је са свим друкчије казао, то јест: „Држи се ту и чувај док се може, а ако Турци пређу Мораву, ти онда трчи у Смедерево, те варош попали, па се с бећарима и с момцима затвори у град; у Београду ћу ја тако исто уредити, да се варош попали и војска у град затвори; а ја идем у Шумадију; па онда Турци нека иду на Врачар, да ји видимо, шта ће чинити”. — Он се то вече врати с Леонтијем у Београд; ту исту ноћ пређу некакe Турске чете преко Мораве горе више Српски шанчева, а он у јутру рано седне у лађу, и побегне у Земун. Кад овај глас пукне по Србији, војска се упропасти од страха и од чуда, па одма прсне, куд је ко могао. Турци по том сви пређу преко Мораве, али за три дана нису смели у пуст Београд доћи, јер нису могли веровати, да су га Срби тако ласно оставили. Од тога се страшнога гласа разбегне и она Српска војска из Шабачког поља. Старешине све, осим Милоша Обреновића, које се десе око Саве и око Дунава, пребегну у Срем и у Банат; а које се затеку унутра у земљи, оне или се после Турцима испредају, или се ајдучки кроз њи провуку и пребегну крадом за онима првим. Народ прости из оближњи наија такође пребегне преко Саве и преко Дунава, а они унутра побегну у планине; па се после на позивање Турско и ови испредају и они повраћају.

Како Турци дођу у Београд, они одма стану од Немаца искати Црнога Ђорђија и остале поглаваре Српске, који су били пребегли на њиову страну. претећи, ако им се на лепо не предаду, да ће они прећи на силу да ји траже. Тако исто, као запо-

ведајући и претећи, стану искати рану и остале потребе. Ну док се војска Турска искупи у Београд, дође и глас, да је Наполеон изгубио битку под Линиском, онда Турци одма одмекну, прем да су гдекоје паше још наваљивале, да се удари на Немца.

Остављајући сад правим политичима, нека пресуде, јесу ли и Срби што помогли у општем Европском рату против Наполеона, ја прелазим к владању Милоша Обреновића.

Милош Обреновић родио се око године 1780 у нацији Ужичкој, у селу Добрињи. Мати његова, *Вишња*, била је први пут удата у нацију Рудничку у село Брусницу, за *Обрека*, с којим је родила два сина: *Милана* и *Јакова*, и једну кћер, *Стану*; по том, обудовивши, уда се у Добрињу за *Тешу*, с којим је родила *Милоша*, и још два брата његова: *Јована* и *Јефрема*. Кад се Вишња удала из Бруснице у Добрињу, Милан и Јаков остали су на својој очевини, а Стану је одвела са собом, и онамо је после удала за *Саву Николића*. Милан и Јаков оставши ситни и у сиромаштву, пошто мало поодрасту, дођу за мајком у Добрињу, но ни она не будући у богатству, не могне ји примити к себи, него отиду зету у најам да чувају стоку. У том умре и Теша, те и Милош остане сиротан по оцу, и потуче се по најму, као и браћа му; но он није само на свом завичају људма стоку чувао, него је (пошто је одрастао) и трговачке волове неколика пута терао преко Босне и Ерцеговине на море (к Задру). Милан се по том онет врати у Брусницу, и промечући се којсекако стане трговати свињама, и узме Милоша к себи у моманство, и тако су живели до године 1804.

У години 1804 кад се подигне буна на данје, Милан буде у реду оније поглавара Српски, које

нико није поставио, него се, у самом почетку буне, сами начинили; и тако се он назове *ѿосѿодар*, и постане заповедник наије Рудничке, по том Пожешке и Ужичке, а Милош поред њега *војвода*. И он је то славно име управо заслуживао; јер Милан, као богат господар и меке нарави човек, није радо напред у боју трчао, а Милош је то најволео, и у томе ником није уступао. Тако је Милан, као старији брат, господовао и заповедао, а Милош војевао и војводовао; и готово га је свуда јуначка срећа добро служила. У години 1807 тако се страшно био ранио на Ужицу, кад су некакав шанац узимали на јуриш, да су га сви били ожалили: ударило га тана пушчано више леве сисе, па изишло кроз плеће; но и ту му срећа његова, или може бити срећа народа Српскога, одржи живот, и он после 10—12 недеља оздрави са свим. По том му брат поклони Ужице и сву наију Ужичку, те је лети на Златибору чувао крајину од Турака, а зими је седио у Ужицу.

Кад се у почетку године 1810 на скупштини у Београду Милан избере и пошље у Каравлашку у главни Руски квартал народни послова ради, Милош остане на његову месту. А по новој наредби, учињеној на скупштини у почетку 1811 године, његово се подручје раздели различитим војводама, тако, да њему не остане под руком више од једне трећине наије Рудничке. Ужице и сва наија Ужичка, и готово половина Рудничке даде се Кара-Марковићу, који је, као Кара-Ђорђевић зет, гледао управо над Милошем да господари и да му пркоси; у наији Рудничкој постану њему једнаке војводе Лазар Мутап, Арсеније Ломо и Милић Дринчић, који су пре били под њим; тако и у наији Пожешкој други. Милош је морао још уз Милана постати наклоњен к страни против Црнога Ђорђевића; сад пак, које што му се власт и подручје тако умали, и Кара-Ђорђевиће напусти свога зета, Кара-Марковића, да му пркоси и притешњује, које што Милан

онако нагло умре и стаде се говорити и доказивати, да је отрован, прилепи јој се још боље. Кад Миленко и Петар дођу у Београд, да покваре ону нову наредбу Црнога Ђорђија, и да истерају Младена и Југовића из народни послова и самоме Ђорђију да ограниче власт, Милош им пошље књигу, да ни пошто не ударају на траг од свога намеренија, него да се држе јуначки, и да ће им он, ако је потребно, до толико и толико дана са две иљаде момака доћи у помоћ. Књига ова дође у Београд, пошто су Миленко и Петар били већ протерани, и тако, не нашавши њи, допадне некако Младену у руке, а Младен је преда Црном Ђорђију. Пошто Миленко и Петар изиђу из Београда и прођу преко наије Пожаревачке, побуне се људи по оном крају, што им се изгоне господари. Црни Ђорђије, не смејући од народа обичну војску купити и повести на наију Пожаревачку, подигне Београдске бећаре, и распише оближњим војводама, те пођу сваки с неколико одабрани момака. У тим војводама буде и Милош. Кад дођу у Пожаревац и утишају буну, онда Ђорђије опколи Милоша с момцима, па му каже: „Ти си под кривицом, и мораш ићи у совет, да се правдаш”. По том га он сам одведе у Београд, и преда совету и њега и ону његову књигу. У совету, кад му се стане судити, покажу му његову књигу, и запитају га, познаје ли је, јели његова; а он, нимало не страшећи се, нити премниљајући, одговори, да је познаје, и да је његова. Онда Младен, не могући га погубити, једно што су се бојали народа, а друго, што су му Јанићине (Кара-Ђорђијин секретар) и Антоније Пљакић (зет Кара-Ђорђијин) држали страну и бранили га (као и Мутап што га је тужио и опадао), стане гледати, како би му се о мање (сенатске и Црнога Ђорђија) срамоте и штеће опростило, и зато окрене говорити, да Милош није заповедио, да се то пине, него да је писар сам од свој воље писао. На то Милош одговори,

да није, него баш да му је он заповедио, да тако напише. Кад види Младен, да Милош неће да обори кривицу на писара, онда навали, да је обори на Димитрија*), говорећи, да је он ђаво, и да га је он на то навратио и наговорио. Онда се Милош стане клети и преклињати, да га није нико на то навратио ни наговорио, него да је он сам то тако смислио и учинио. А кад виде Младен, да Милош никако неће да обори кривицу ни на кога, до на себе, онда га прокара и просветује, и он му се обрече, да ће у напредак бити веран и покоран Црном Ђорђију и сенату; и тако му опросте.

Милош је за времена војводства свога био у реду најславнији Српски војвода: у јунаштву није уступао Вељку ни Чупићу, а од обојице се, као и од многи други, тим разликовао, што није био ајтација (који бећаре и ајдуке купи око себе, а кућевне људе презире), него кућевни човек, као и остали људи, којима је владао и управљао: он није гледао, да људе страом натера, да га пазе и слушају, него је то тражио лепим речма и паметним и праведним владањем и управљањем. И за то су га сви његови војници, и остали људи, пазили као брата, а слушали и поштовали као синови мудра оца.

*) *Димитрије Ђорђевић*, родом Грк из Македоније, дошао је у Србију 1804 године с Крпацијама. По том, растави се од њи, дође у манастир Милошеву брату, Милану Обреновићу, а по смрти Милановој остане код Милоша, од кога се више није раздвајао, него је с њим делио и зло и добро. За времена Црнога Ђорђија био му је први момак и друг, а пошто су се предали Турцима бивао му је толмач и азнадар, и свршивао је друге различне народне послове. Кад већ Милош постаде тако велики господар, он га, за његове велике труде и перне службе узме као брата, па га ожени и учини га обор-елезом најве Јагодинске (и занета његово поштенно срце заслужије све те милости и тако великодушне награде). Године 1820 отиде и он с осталим кнезовима и другим посланицима Српским у Цариград. Кад ји Турци после онако све затворе, он се, сирома, може бити од страха, разболи и сиђе мало с памети, и тако сад живи у Јагодини.

У години 1813 одреде га сенат и Црни Ђорђије с војском његовом на Дрину под команду кнеза Симе Марковића. Пошто Турци узму Лешницу и Лозницу, одреди га кнез Сима са две иљаде из целе ондашње војске избрани пешака, да иде пешице да чува Китог. Кад Турци ударе низа Саву на Засавицу, он отиде на Равањ Сими Прекодринцу у помоћ (где је после дошао и Стојан Чупић и прота Матије Ненадовић), и ту су за седамнаест дана такову ватру изели и муку поднели, какова ни на једноме крају Србије није била. Кад Срби побегну из разваљена и поткопана Равња, онда Турци увате Милошева чибукчију жива, а он са Димитријем утече пешице низа Саву на Митровачку скелу, и онде га сретну коњи. Дошавши по том у логор у Шабачко поље, јавно покаже свој гњев на кнеза Симу, и стане га псовати и ружити, зашто не даде људма, да се бију с Турцима на Дрини, него ји пусти на Саву, и доведе у Шабачко поље; зашто им не посла измену на Равањ; зашто им цебане није слао, и зашто сам не дође, да види, како је онде и т. д. На то прота Ненадовић стане намигивати нањ, говорећи му полако: „Ђути, од Бога нашао! знаш да ће доћи мали Божић” (кад војводе на скупштини морају за свашто одговор давати). А он му одговори здраво: „Зар си ослепио, те не видиш, да нас мали Божић неће заједно наћи?”

Кад први глас дође у Шабачко поље, да су Турци прешли Мораву, и да је Црни Ђорђије утекао у Немачку, онда све војводе у договору изберу Милоша, да узме две иљаде коњика, па да трчи да увати Београд, док још нису Турци стигли. Но док они нареде и изберу коњике, који ће с њим поћи, разиђе се и по војсци глас не само да су Турци прешли Мораву, и да је Ђорђије утекао у Немачку, него да су Турци узели и Београд и Смедерево, па отишли у земљу, да арају и да робе; зато уђе у људе буна, те оставе логор и топове, и побегну куд ко зна. Одатле све старешине Српске

нагну у Немачку, где се коме учини прече; но Милош не ктедне, него удари низа Саву, и дође на Забрежје само с Димитријем и с једним сеизом, па онде сјашу да се одморе. На Забрежју из оне стране био је Јаков Ненадовић, који, кад чује, да је Милош онде дошао, поручи му, да и он бежи у Немачку; а кад Милош не ктедне, онда Јаков сам пређе на ову страну, и стане га на то наговарати, говорећи му, да је већ све пропало, и да не гине лудо без невоље. На то му одговори Милош: „Ја, брате, у Немачку не ћу, нити имам куда; да ја с голим животом бежим у Немачку, а Турци за живота мога да робе и препродају моју стару мајку и жену и децу! Боже сачувај! Него идем у моју наију, па куд остали онолики народ, туда ћу и ја: доста је народа изгинуло са мношвом, не ће бити никаква неправда, ако и ја с народом погинем и пропаднем”. Па онда узјаше на коња, и дође управо кући у Брусницу. Онде код куће поседи неколика дана, док разбере докле су Турци зашли у земљу, и шта ради и мисли народ, размишљајући и сам, шта ће сад. У том му дође неколико бећара, који су били код Младена, пак нису хтели за њим ићи у Немачку. Једно јутро изнесе пред кућу све своје руво и оружје, што је имао сувише, те раздели и испоклања бећарима, говорећи: „Ако мени Бог да живот и здравље, ја ћу с вама оваки ствари и свашта другога доста добити и имати; ако ли не буде суђено више живети, не треба ми ни ово”. Па онда жену и децу пошавше у манастир Никољу, своме куму архимандриту Аџи-Атанасији, а он отиде у Ужице, да би уватио град пре Турака, па да се онде затвори до пролећа, ако буде доста ране и џебане. И тако дошавши у Ужице пре Турака, и нашавши доста ране и џебане, стане се онде утврђивати. Но у том дође му глас, да су Турци од Београда дошли у наију Рудничку; зато остави свога брата Јефрема и кнеза Алексу Поповића да чувају Ужице, а он се врати у Рудничку наију

пред Турке. Кад тамо дође, види да је Турака много, а у њега војске нема; народ се предаје не би ли му робље остало; кнез Аксентије предао нају Београдску и пристао с Турцима, а оно неколико војвода и капетана, што се још није било предало, прсло по шуми куд које, горе се боји народа, него Турака. У том му још дође глас, да су они, што ји је оставио да чувају Ужице, побегли како су опазили Турке где иду. Онда већ види, да од боја нема ништа; а Турци му пишу и зову га једнако на предају, и дају веру, да му ништа бити не ће, него да ће га још окнежити, да буде господар као што је и под Кара-Ђорђијем био, само да се преда и да помогне народ предавати и умирити. Тако се он договори с Димитријем, и у Такову изиђу обојица делибаши великога везира, *Али-аџи-Серчесми*, и положије оружје пред њим; но он им само узме сабље, а остало свем им да на траг, и постави Милоша обор-кнезом над Рудничком најиом. После Милош преда Мутапа, и Лому, и Дринчића, и тако предајући и умирујући народ отиде с Турцима преко Чачка и Крагујевца у Београд. Но пре него дођу у Београд састане се са Серчесмом Ибраим-паша, Босанскога везира ћаја, и он, као старији од Серчесме по господству, пође да узме Милоша од њега, и да га он изведе везиру, као да га је он предао; но Серчесма одговори, да га не да од себе, док његови две иљаде делија не изгину. И тако се мало нису побили око њега; у Београду били су га узели Ибраим-пашини људи, и повели, но делије скоче и отму га опет.

Пошто се већ народ по Србији испредаје, велики се везир врати натраг, а у Београду за везира остане *Сулеман-паша Скопљак* (из Скопља из Ерцеговине), који се с Милошем тукао неколико пута, а особито на Мучњу (на међи Ужичкој и Старовлашкој) и на Равњу, где је (*Сулеман-паша*) и у руку рањен. Сад сватко може себи ласно предста-

вити, како је Сулеман-паша морао гледати свога кнеза; али због политике није му ништа могао чинити, него га још посини, и даде му бурунџију, да је пуновласни обор-кнез над три наије, то јест: над Рудничком, над Крагујевачком и над Пожешком; и поклони му сребром оковане и позлаћене пиштоље и ата. Једном га је показивао многој господи Турској, говорећи: „Видите ли овога мога малог кнеза и посинка! Колико се сад чини миран и покоран, ја сам од њега неколико пута тако бежао, да нисам знао, куда ћу ударити; па ми ево најпосле и руку преби на Равију”. А Милошу је говорио: „Ти си ме ово ујео (показујући рањану руку)”; а Милош му одговори: „Ја ћу и позлатити, честити пашо!”

Какогод што у Београду за взира остане Сулеман-паша, који се за они цели десет година једнако са Србима тукао и на Србе мрзио и освету у срцу носио, тако опет и он по осталим градовима и по варошима постави муслиме и све остале старешине од такви исти Турака, који су или из Србије или из околних места. Па не само што поставе муслиме и по онаким паланкама, куд никад нису били, него још и војске по неколике стотине оставе у свакој паланци на трошак народни; а сердари и тефтиши зађу по селима један за другим, и стану истраживати и купити од људи оружје и лепе аљине, и људе глобљавати и искати и изгонити, што нема. Па и осим ови одређени сердара и тефтиша, који су купили оружје и сребрне ствари и чоане аљине, где је год који Турчин видео на Србину мало бољи гуњ или беле чакшире, скидали су и мењали за своје горе, или носили онако; најпосле су скидали с људи појасеве, што су им жене градиле, и с ногу чарапе и опанке. У том се почне оправљати и град Београдски, те дигну многе сараоре из народа. Из ти сараора гдекога су гледнијега и наочитијега и Турци погубили тајно, а многи су и помрли од куге и од различних других болести у ономе смраду и страу; но Срби су за

све мислили да су побијени, који год нису на траг дошли. Тако народу, које због таковога зулума, које што је за десет година у слободи живећи био се одучио од тога, опет постане милији рат, него ли таки мир. Само је дакле требало почсти.

У то време (у саму јесен 1814 године) Латиф-ага, муселим наије Пожешке, од куге побегне из Карановца у манастир Трnavу, где је седио и Аџи-Продан, бивши војвода наије Сеничке. По том Аџи-Продан и Латиф-ага отиду нешто у Карановац, а Мијаило, брат Аџи-Проданов, и Пајсије, игуман Трнавски, сваде се с Латиф-агиним Турцима, који су били остали у манастиру, па скоче с момцима, те ји све повежу, и Латиф-агино благо и све остало имање разграбе. Ето тако се опет почне буна против Турака, и плане као ватра преко све наије Пожешке и Јагодинске, и отиде у Крагујевачку. Како чује Аџи-Продан, шта је било у Трnavи, он одма побегне од Латиф-аге у народ, и стане купити чете; па онда Милошу пошље некога попа Симу, и молећи га поруче му, да и он подигне наију Рудничку и Крагујевачку, и да им свима буде старешина, место Црнога Ђорђија. Милош пак, видећи да од те буне сад (пред зиму) ништа бити не може, отпоручи им, да он у то пристати не ће, него и они да гледају да се умире, да се главама не играју, и народа да не губе; а попа Симу пошаље у Београд Сулеман-паши, да му управо каже, како се буна подигла. По том Милош одма подигне наију Рудничку, па отиде с Ашин-бегом, Рудничким муселимом, у наију Пожешку против бунтовника, и стане народ карати, у што су пристали, да погубе и главе и робље; и стане ји световати, да се умире, говорећи, да буну сад нема времена, а да јој је време, он би најбоље знао и најпре би је почео. Аџи-Продан се пак у то време дешио у Трnavи с нешто мало војске, но како чују, да Милош иде с Турцима против њи, одма се војници распрсну куд који, и оне

Турке, што су били повезани, пошаљу к Милошу; а Аци-Продан са својом браћом и још неколико момака, побегне преко Драгачева. Онда Милош пошље Лому и (Турчина) Ђор-Зука с неколико момака за Аци-Проданом у потеру, но он измакне и утече, него му негде у збегу нађу чељад, те ји поватају и доведу. Не могући Милош свој чељадни Аци-Продановој помоћи и избавити је од ропства, рече Ђор-Зуку: „Побратиме! ти знаш, да је Пљакићева синовица за Аци-Продановим сином, и ево је овде доведена; ја оћу за љубав Пљакићеву да је сакријем”. А Зуко му одговори: „Вала, побратиме, дела; од мене се јамачно чути не ће”. Онда Милош отиде међу чељад Аци-Проданову, те узме Пљакићеву синовицу, па је преобуче у мушке аљине и пошаље ноћу кући својој; а жени Аци-Продановој, и осталима, које су биле с њом, запрети, да ће ји све исећи, ако и коме кажу, да је и Петрија (тако је било име Пљакићевој синовици) с њима уваћена. Турци су после толико пута спомињали и питали, куд се деде Аци-Проданова снаа, и сам је ћаја-паша за њу спомињао и питао, но Милош је једнако говорио, да не зна ништа за њу, и да се и сам чуди, куд побеже и где се сакри. И тако је сачува, док није дошло време, да је преда мужу њеноме.

Како чује Сулеман-паша, да се народ буни, он одма одреди ћаја-пашу с војском, да иде да мири арањем и робљењем; а своје посланку Милошу с највећим ласкањем пише, да и он пристане с ћаја-пашом, и да гледа, да се народ умири, и даде му оваку веру: осим Аци-Продана и његове браће, кога год он преда и узме на веру, да му не ће ни длака с главе полетети. Тако, док је Милош по Драгачеву утишавао буну, дође и ћаја-паша с војском у Чачак, и састане се с Милошем. У том се чује, да се побунила и наија Крагујевачка (особито кнежина Гружа), зато се Милош с Ашинбегом врати у наију Крагујевачку, и стане бунтов-

нике звати на предају. И тако најпре преда петорицу од знатнији коловођа ондашње буне, то јест: *Симу Пастрмца*, *Блађоја* из Кнића, *Вушића* из Вучковице, *Миленка* из Опорнице и *Станка* из Витановаца. А с осталима се сутра дан побије у Книћу, и прем да је с Милошем било више од иљаде Срба и око сто Турака, но бунтовници, који није било до само неколике стотине, опет одрже мејдан, једно зато, што су с Милошем били људи с реда, па и то више с батинама, него с пушкама (јер што оружја нису били Турци купили, оно су људи покрили), а бунтовници су били све по избору бољи од бољег; и наоружани као што треба; а друго, што Милошевци нису баш ни тели управо да се бију с бунтовницима, него само да ји мало уплаше, а бунтовницима је било за невољу бранити се. Но Милош тим учини баш оно, што је тео: бунтовници омркну на разбојишту, али, видећи да је Милош противан тој буни, отиду ноћу сваки својој кући. По том Милош с Ашин-бегом дође у Крагујевац; и тако се утиша буна и у наји Крагујевачкој.

Ћаја-паша пак дошавши с војском у Чачак, дође му народ (као предат и умирећ) и донесе рану, онда он повата све знатније људе, које народ, опкољен од његови војника, ода, да су буну почињали и распаљивали, па ји баца у синџир, говорећи, да ће ји водити са собом, док се народ свуда не умири са свим, и да ће може бити гдекога глобити, а гдекога и ошинути, али глави ни једнога не ће бити ништа. И тако ји водећи са собом отиде у Крагујевац. Саставши се у наји Крагујевачкој опет с Милошем, навали једнако, да поара и пороби барем неколико села по доњем крају Груже (ваља да је војницима својим полазећи из Београда био обећао робнија), но Милош му по другом браћењу и препирању рече: „Ако ћеш мене слушати, то да не чиниш ни од једне куће, а ја ти стојим добар, да ће сви кривци доћи у твоје руке; ако ли ме не послушаш, него станеш арати и

робити, ја вадим руке из народа, а ти роби и ради како ти драго, па ћеш видети, на што ће изићи". Тада ћаја-паша пристане на Милошев савет, и одложи све на њега, да он ради, како зна, да ће боље бити. А кад му народ дође у Крагујевац и донесе рану, онда он какогод и у Чачку повата знатније људе, те баци у синџир, и после неколико дана отиде у Јагодину. Он је звао и Милоша тамо са собом, но Милош, видећи шта ћаја-паша уради од људи у Чачку и у Крагујевцу, не ктедне даље ићи, него нађе различне изговоре, и врати се са својим људма на траг. Док ћаја-паша дође у Јагодину, дотле се буна већ и у Јагодинској наији утишала била; јер су коловође буне и онамо из почетка народу казивале, да је и Милош с њима у договору, и да им је поручио, да то чине; а може бити, да су и сами мислили и један другога вара-ли, да ће Милош с њима пристати, али сад кад виде, да је Милош против њи, а војска Турска ушла у вилает, и наија се Пожешка и Крагујева-чка предаде; и они се разиђу, и прости људи отиду сваки својој кући, а коловође остану у шуми и стану се предавати. Тако кад ћаја-паша дође у Јагодину, дође му народ и донесе рану, а он онда, као и у Чачку и Крагујевцу, повата све коловође бунс и знатније људе, те баци у синџир,^{*)} па се после неколико дана крене с војском, и ове све сужње (115 на број) у синџирима одведе у Београд, те баци у кулу. А пошто се буна са свим утиша и народ умири, онда ји (на Савин дан пред

^{*)} Међу овим ансеницима, или робовима, био је и син војводе Букића из Жупе (у Крушевачкој наији), који је био јединица у мајке, па му мати доведе кћер своју на удају, те је поклонио ћаја-пашу за њега, говорећи: „Ево ти кћи моја, узми је и води, да ти је Богом просто! само ми пусти сина". Ћаја-паша узме девојку, а сина јој пусти кад дође у Београд. Девојка ова по том договору се с некаким попом, који се тада био потурчио да га не набију на колац, и са кћери Стефана Јакољеовића (војводе Левичкога) и још некаком робњом побегне у Немачку и дође у Пилчено.

Божић) изведу, те све исеку на четири капије, и главама њиовим наките зидове Београдске. А игумна Трнавскога и још тридесет и шест којекаки људи, што су онако којегде поватани, набију живе на коље. Тако је у овој буни, које ово сто и педесет и два човека, што је Сулеман-паша у Београду исекао и понабијао на коље, које онако што су по наијама којегде поватани и побијени, пропало најмање око триста људи, и то све по избору бољи од бољег; и било је робља око педесет душа. Аџи-Продан пак са својом браћом побегне у Немачку; и будући да се ова буна код његове куће почела, и његова је чељад ропством платише, а он опет утече и однесе кривицу са собом, зато се она назове *буна Аџи-Проданова*.

Милош је уз ову буну добио чест и повереније како код Сулеман-паше и код остали Турака, тако и код народа Српскога: код Сулеман-паше, што и он не приста с бунтовницима, него му оста веран и умири народ; а код народа Српскога, што не даде Турцима арати ни робити, него онако лепим начином умири. Али је њему велика жалост на срцу остала, што Сулеман-паша погази веру и превари га, те исече толике људе, што је он на веру домамио. То је већ довољно било, да Милоша на ову мисао наведе: „Овај човек не држи вере; с њим се не може ништа радити. Кад он сад оваку неверу учини, и толике људе на вери поби, како ћу му ја сутра веровати за моју главу, да јој не ће ништа бити?” Тако је Милош био почео мислити. Сулеман-паша пак видевши сад у овој буни, да од народа ни једна десетина оружја није одузета, и бојећи се буне у напредак, науми опет да купи оружје по народу и с највећим мукама да га истражује, и све знатније и наочитије људе по народу да погуби, и мушке главе, које би за оружје биле, да умали, пак најпосле да погуби и Милоша. Јер колико се год Сулеман-паша показивао, да Милоша пази и благодари му, што је ту буну утишао, то-

лико се од њега бојао, видећи, да га народ тако пази и слуша.

Тако Турци зају по народу, и стану опет купити и с највећим зулумом и варварским мукама истраживати и изгонити руо и оружје. Једнога су човека из Грбица (у Крагујевачкој најији) везали жива око ражња, па га онако пекли према ватри, да каже некакe токе и пиштоље, за које се било чуло, да су у њега. Њенама су облачили гаће, па ји били по табанима; људима су и женама натицали на главе торбе с пенелом, па су од оздо ударали руком, да пепео иде у нос и у уста; гдекоје су као разапете потрбушице вешали за ноге и за руке, а на леђа су им метали камење. Ово су само примери од мука у Европи нечувени у наше време, а осталима ни броја нема, н. п. ударити човеку 100—200 батина; испребијати му кости секиром или каквим маљем и т. д. Гледајући Милош шта се ради, већ је био познао, да на послетку не ће бити добро ни за њега, зато је био почео промишљати за себе, и наручивати гдекојим познатим Турцима, који су му пријатељи били, да му јаве, ако што чују да се за њега где говори. Пошто Турци много људи тако истребе, онда Сулеман-паша пошаље неколико Турака, те убију *Станоја Главаша*, који се такођер био предао и своје руо и оружје носио какогод и Милош, само што није био кнез, него онако као сердар, и уз буну. Аци-Проданову много је помагао Турцима да се умири. Кад се Главашева глава донесе у Београд, Милош се деси онде, и дође му некакав пашин гаваз, те му рече: „Кнеже! јеси ли видео Главашеву главу? Сад је на тебе ред.” А Милош му одговори: „Вала, ја сам моју главу још одавно бацио у торбу, и сад већ туђу носим”. Сама Главашева глава доста би била, да Милоша увери, шта се и о његовој ради; а камо ли још оваки поздрав од гаваза! Милош је већ пре неколико недеља био дошао у Београд, и неколико је пута искао допуште-

ње, да иде кући; но паша му није дао, него је све одгађас од данас до сутра. Али сад већ навали, да се измакне макар како било, и науми, да се више не враћа у Београд, само сад ако из њега главу изнесе. Најпре науми, да избави шездесет душа Српскога робља, што се онде налазило, и купи га од паше за сто кеса, а Косте Кујунџије (брата Новопазарскога војводе Димитрија) жену особито за осам кеса. Ово све он купи на вересију док изиђе у вилает и састави новце; и тако, давши паши облигацију, робље узме, те потрпа на кола и опрзми из Београда. По том, видећи, да Турци никако не даду допуштења, да се иде из Београда, пошале Димитрија у Земун, те узајми од некаква познаника двеста дуката, па стане молити Ћаја-пашу, да му даде изунтескеру (писмено допуштење), да може продати у Немачку неколике стотине волова, који су били скупљени. И тако којекако за сто и педесет дуката измами од Ћаја-паше изунтескеру и уза њу допуштење, да отиде до куће, као да дотера волове на воду, и да саставља новце за робље. Ћаја-паша је много навијао, да Милош остане у Београду, а Димитрије да иде у наију, или барем да Димитрије остане у Београду, а Милош сам да иде; но они су то којекако знали развејати, и доказати, да обојица имају посла око тога, и један никако да не може свршити. И тако обојица добију допуштење, и сутрадан рано у јутру узјашу на коње, па, као пола бежећи, док се Турци нису присетили да ји зауставе, отиду из Београда у наију.

Познато је да су Милан и Милош седели у Брусници; но будући да је Брусница врло Турцима на путу, а опет сад како су они постали господари и онде поградили своје дворе, начинила се као мала варошица и у њој се наместио муселим Руднички; зато се Милош, још како су Турци обладали, преселио с кућом у Шаране. Но видећи да се ни онде није далеко уклонио од Турака, измакне се уз буну Аџи-Проданову у Црнућу, у саму Рудни-

чку планину, и онде у једној долини у великој врлету: начини кућу и неколико зграда око ње. Ту је сад од овога новог зулума и од страа Турскога био добежао Мутап, и Симо Пастрмац и Благоје из Кнића (они, што су се уз буну Аџи-Проданову предали Милошу у Книћу), и још многи којекаки момци, који су очекивали смрт од Турака; па су онде као чували Милошеву кућу, а управо су код његове куће чували и крили своје главе. И да не би у како подозреније пали, били су покупували неколико трнокопа, па су дању на лепом времену од беспослице крчили и садили шљиве по потоку (прем да су видели, да ни од своји, које већ рађају, нема ползе), а ноћу су ишли по селима чак и у друге кнежине, те се с пријатељима и познаницима, особито с онима, који су од Турака онако зазирали, као и они, договарали, шта ће се радити. И видећи да се никако живети не може, науме опет да подигну буну против Турака, барем да помру бијући се с њима; и то би већ одавно били почели, али су једнако очекивали, док Милош изиђе из Турака и дође међу њи. Сад пак дошавши Милош, и он им каже, да већ нема другога спасенија, него да се бију с Турцима, док не помру сви. По том се они сви закуну Милошу, да ће га слушати и с њиме помрети, а он се закуне, да ји не ће издати, него да ће с њима умрети. Сад је дакле само требало почети; но будући да је била још зима, зато Милош одложи почетак, докле га Сулеман-паша не позове у Београд; а свога брата Јефрема одма пошаље с воловима на Остружницу, да би ји продао у Немачку, а Димитрија с некаким старим арачким тескерама опреми у нанју Рудничку, да купи арач, да би се што новаца саставило; а и сам стане тражити и набављати што треба. Уз то је још радио, не би ли како ови његови момци и пријатељи уватили или убили кнеза Аксенија; па да они *најпре* почну буну, да га после не би издали. Тако Милош науми, да одложи почетак буне

још до неколико дана; али народ, коме је већ Турски зулум био додијао, ускипи осветом и нестрпеливостима, и устане на Турке пре одређенога времена. Најпре Ломо на цвстни четвртак пређе у Јасеницу, и потера арачлије; а Милошев брат Јован, и Симо Пастрмац и Благоје из Кнића отиду на Лазареву суботу, те у по подне убију порешчију у Коњуши (у Грузи). Милош се тада десио у Брусници код Ашин-бега; и будући да су њи двојица били побратими, и задали један другом веру, да се не издаду, него да Ашин-бег чува Милоша од Турака, и ако што зло за њега чује, да му јави, а Милош опет тако исто да чува Ашин-бега од Срба; зато сад, кад чују, шта се ради, узме Милош Ашин-бега уочи Лазареве суботе ноћу, те га изведе до у најју ужичку, и покаже му пут, нека иде срећно. Ломо пак, подигнувши буну у Јасеници, пређе у најју Рудничку, и одма удари на Рудник. А у Руднику је тада био знатни Турски јунак и зулумћар *Токатлијћ*, који је пред Ашин-бегом био муселим нанје Рудничке, па се нешто завадио с Милошем и стао му пре времена о глави радити, те га Милош, као за превелики зулум, тужио Сулеман-паши, и тако га, које праведном тужбом, које пак новцима и Турском политиком, збацио с муселимства, и место њега довео Ашин-бега у Брусницу. Овај дакле бивши муселим и рођени Рудничанин, *Токатлијћ*, застане се тада у Руднику, и с неколико своји момака начинивши шанац око своје куће, стане се бранити од Лома. Видећи Ломо, да *Токатлијћа* не може ласно на силу истерати, или, као што је особито желео, жива уватити; а *Токатлијћ* видећи, да се дуго не ће моћи бранити од Срба, стану се договарати, да *Токатлијћ* изиђе са својим момцима и да иде из Србије, а Ломо да му зада веру, да ће га с миром пропустити и лепо испратити. После тога уговора *Токатлијћ* успе соли на комад леба, па га пољуби, и пошаље Лому, да се на ономе лебу закуне, да му не ће нсверс учинити, па онда и он

онај леб да пољуби (као за знак најтврђе вере), и да га пошаље Токатлију на траг. Ломо тако учини. Онда се Токатлијћ опреми с момцима, па појашу коње, и изишавши из свога шанца, пођу с Ломом и са Србима брдом од Рудника. Ломо је пак још пре одредио и наместио људе, да убију Токатлића и да му побију све момке. Тако кад дођу на заседу, Срби изненада опале из пушака и побију Токатлијћеве момке до једнога, а Токатлијћ рањен пролети кроз прву заседу на ату, и опаливши неколико пиштоља на Србе, који су пред њега истрчали и гађали га, убије једнога, па падне и он. Онда онај Токатлијћев момак, што је, умешавши се у Србе, остао, стане говорити Лому: „Зашто, Ломо, тако чиниш на вери? Да од Бога нађеш!” А Ломо се стане изговорати, да су то људи учинили преко његове воље и заповести; и да је њему самоме жао; он пак да се не боји ништа. И тако идући и разговарајући се извади тај момак свој сребрн велики нож иза појаса, па се прикучи к Лому, и пружи му га говорећи: „На ти, Ломо, мој нсж. Ако и мене тако убију Срби, као и мога агу, а оно барем нож мој нека носи тако јунак; ако ли ме проведеш и пустиш, да ти је Богом просто, носи га и опомињи се мене.” Ломо пружи руку, и узме нож, па таман пође да га задене за појас, а Турчин потегне из пиштоља, те њега посред чела, па онда ободе коња и побегне; и прем да су га Срби терали, но Српски коњи посустану, а он на добру коњу утече, заменивши главу господара свога. Ово је све било док је Милош испратио Ашин-бега, и враћајући се на траг видео је према себи тога Токатлијћева момка где бежи, но није знао, ко је, докле га мало после није срео глас, шта је било од Лома и од Токатлијћа на Руднику.

Милош на цвети у јутру дође у Таково, и онај дан онде код цркве учини скупштину, и стане се већ јавно договарати с народом и с кметовима,

шта ће се сад чинити. И сав сабор нађе, да друкчије никако бити не може, него да се бију с Турцима док сви не изгину; и још што је најчудније, и сами старци и кметови, који су свагда били противни буни, и они сад пристану и повичу, да нема другога спасенија, него да се бију с Турцима, и да се бране док се узможе. И сви сложено стану молити Милоша, да им он буде старешина, и да ји не изда. Милош им на то одговори, да ће им он бити старешина, ако ће они њега слушати и између себе се као браћа пазити, опростивши један другоме ако је који коме што на жао учинио. И на то пристану сви. Милош после те скупштине отиде са својим старим, и сад на ново приставшим, момцима, у Црнућу, и онде после дугога премишљања и већања отиде у вајат, те се обуче у своје војводске аљине и припаше оружје сребрно, па онако накићен изиђе међу момке носећи у руци свој војводски барјак, који је до сад лежао негде сакривен, па пружи барјак Сими Пастрмцу, говорећи: „Ево мене, а ето вам рата с Турцима.“ У свима је, који су ту били, срце од радости заиграло, кад су видели Милоша тако накићена, и већма су му се обрадовали, него озебао сунцу; јер је сваки у себи помислио: сад је заиста рат, и он пристаје с нама. Пастрмац узме барјак из Милошеве руке, те га пободе у земљу, и стану се под барјак купити јунаци; а Милош се врати у собу, па седне с писаром, те распише књиге на све стране, да устаје на оружје и мало и велико, и да бију Турке, гдегод зелену стризу виде. На такве гласове народ скочи, и, повадивши из клада и из пањева своје сакривено оружје, стане се оружати наново. Који је имао две дуге или мале пушке, онај даде једну ономе, од кога су Турци одузели све.

Кад Сулеман-паша чује, шта се ради по Србији, он одма увати Милошева брата Јефрема, који је с воловима био дошао на Саву, те га окује

у гвожђе и баци у тавницу; па онда стане спремати војску на Милоша. Најпре изиђе из Београда бимбаша Кара-Мустафа с неколико стотина Турака, и кнез Аксентије подигне из Београдске наије неколико стотина Срба, па пођу к наији Рудничкој. Кад Милош чује, да ови Турци иду, он се опреми и пође преда њи, и сретавци ји у Рудовцима (на међи наије Београдске и Крагујевачке), побије се с њима; но Турци с помоћу кнеза Аксентијини Срба начине шанац, и тако се одрже и утврде. По том Милош остави онде Милутина Гарашанина с нешто мало војске, да ји чува, а он се врати на траг, да диже народ и да купи војску. На васкрсеније дође к манастиру Моравцима (на међи наије Рудничке, Ваљевске и Београдске), и онде на сабору баци ватру у народ и распали буну, оданде отиде на Чачак, где су његов брат Јован и Лазар Мутап били опколили Турке у некаком шанчићу око џамије. Док Милош ту дође, и глас му стигне, да је Ђаја-паша са силном војском изишао из Београда, и продро на Рудовцима, па иде к Чачку. Онда се Милош врати опет пред Ђаја-пашу, а Јовану и Мутапу каже, да гледају ако се и како може, да оне Турке у Чачку час пре предаду или истерају док није Ђаја-паша стигао с војском, ако ли то не могу учинити, а они да гледају, да се измакну на страну кад опаже Ђаја-пашу с војском, да ји Турци онде не оптеку. Милош с Чачка дође у Брусницу, а Ђаја-паша с десет-дванаест иљада војске у Мајдан на конак. Кад Турци уђу у наију, и стану арати и палити и робити, народ се одма поплаши, и на позивање Турско многи се стари кметови стану предавати, и народ нудити, да се предаје, и с Турцима заједно да терају Милоша. Тако војници сви, који су били с Милошем, прсну сваки на своју страну, отиду да гледају сваки своје робље. Милош само с неколико своји одабрани момака остане у највећему очајанију: једини разговор ово им је био,

да отиду кући један другога, те да покољу жене и децу, па онда онако без страа и без бриге да беже по шумама, и док један тече да се терају како с Турцима, тако и са Србима, који ји тако остављају.*) Таман кад су они тако разговарали један другога, стигне им *Јован Добрача* са пет стотина Гужана, и Милић Дринчић са једно двеста Црногораца (из Рудничке наије), које је Милош био послао пред Ђаја-пашу. Ту се сад невоља и очајаније окрену на радост и надежду. Ђаја-паша је још из Београда био потегао управо у Чачак, једно зато, што је ово место готово као усред земље, на међи наије Пожешке и Рудничке, а близу и Крагујевачке и Јагодинске; а друго, што је у равни код Мораве, и згодно за војску. Тако Ђаја-паша из Мајдана отиде на конак у Коњевић, а Милош с Гужанима и Црногорцима (међу којима је било неколико и Левчана) пристане за њим. Кад Ђаја-паша други дан пређе Мораву и отиде у Чачак, Милош са својом војском остане на левом брегу Мораве, и стане градити шанац на брду Љубићу, где су се његов брат Јован и Лазар Мутап били измакли од Чачка. Сутрадан, кад Турци виде Србе на Љубићу, они изиђу из Чачка, и са неописаном силом и рабрости ударе на њи, но Срби се одрже у шанцу (који још нису били ни начинили како ваља, него само подигли мало од прошћа), и Турке узбију натраг и ране им пашу Врањалију. Тако се Ђаја-паша улогори с војском у Чачку, а Милош на Љубићу. Онај исти дан, кад су Турци први пут ударили на Љубићу на Србе, изиђе из Чачка десет стари кметова, који су из Рудничке и из Београдске наије били пристали за Ђаја-пашом, па сад пошли с његовим бурунтијама и с књигама кнеза Аксентија, да предају народ. Ове кметове некако повата Милошева стража, и, кад ји доведу

*) У овоже очајном стању нико Милоша није умео тако орабрити, као његова, њега достојна сунруга, *Љубица*.

пред Милоша, исеку ји све. Турци су по том још неколико пута прелазили преко Мораве и ударали на Србе, но Срби се већ утврде, и по Милошевим порукама дође на Љубић још војске; и тако су Турке свагда рабро узбијали и преко Мораве прогнали.

У то време дође Милошу глас, да је из Београда изашло неколике стотине Турака (понајвише спаја), те начинили на Палезу шанац и на четоканку извукли један топ, па оданде страше и сметају, да се дигне сва наија Београдска и Ваљевска; а из Ваљсва опет неколике стотине Турака да иду ћаја-паши у помоћ. Зато он одма опреми Милића Дринчића пред ове Ваљевске Турке, те ји на Дружетићима дочека и разбивши врати на траг; на Љубићу пак остави свога брата Јована, а он са својим момцима и с нешто мало војске отиде на Палез, да окрчи пут од Саве. На Палезу опколивши Турски шанац тукли су се неколико пута, и звали су Турке, да се предаду, но они не тедну. Онда Милош распише по оближњим селима, те се пограде *домузарабе* (на двоколицама приковане даске, тако, да неколика човека могу пред собом терати те двоколице, заклонивши се за даске), и преправе прошће и вашине, да ударе на јуриш. Па те све преправе један дан пред вече извуку у поље око Турскога шанца, да у јутру рано ударе на јуриш; и кажу Турцима, да ји причекају до пред зору на два сата, па ће онда видети, шта ће од њи бити. Кад Турци то виде, они се поплаше, (јер су се Срби већ и онако неколико пута били догонили до шанца и ватали рукама за њега), па побегну ноћу како који може; а Срби се наклопе за њима, те ји које онде побију, које натерају, те се подаве у Колубари; а који оданде измакну, оне побију људи по селима: и тако од они, више од триста, Турака није ји двадесет отишло у Београд. Срби пак задобију доста руа и оружја, и осталогa свакога шићара; али осим свега

најмилији им је био топ, који су на Турском четокаику добили. Топ овај, као на четокаику, није имао кундака ни кола, да се може вући; зато навале сви, те га оправе и окују; ту су ковали и они, који чекића пре нигда у рукама видели нису (н. п. Симо Пастрмац, и Благоје из Кнића и многи други). Победом овом на Палежу Срби су добили још и то, што сад очистивши пут уза Саву од Београда до Шапца, подигне се већ и најја Београдска и Ваљевска сва; а из Немачке опет навале војводе и различне друге поглавице Српске, које за Карађорђијем нису теле да иду у Бесарабију, него остале по Срему и по Банату чекајући промену судбине Српске, н. п. *Стојан Чујић, Петар Молер, Павле Цукић, кнез Милоје Теодоровић, кнез Максим Рашковић, Симо Катић, Симо Ненадовић* (брат проте Ненадовића, а син кнеза Алексе), *Бојо Бојићевић* (син војводе Јадранскога, Антоније Богићевића), прота *Никола Смиљанић*, капетан *Илија Срдановић* и други. Ови сад сви, с многима простим војницима, навале у Србију и понесу чебану и оружје (а уз Али-Продакову буну ни један од ови није ни помислио, да иде у Србију). Милош с Палежа, пошто нареди да се чува око Београда, да не би Турци изишли у села и какву штету учинили, и пошто се лепо опреми, подигне војску на Ваљево и повуче два топа; један овај, што су га сад отели од Турака и оправили, а други је негде у шуми био сакривен још од Кара-Ђорђијина времена, па га сад нашли и оправили. У Ваљеву су Турци били начинили шанац у вароши око цамије, баш код Колубаре; а Молер и Цукић били су још пре Милоша отишли на Ваљево, али нису смели да се улогоре у равни код Турака, него се попели на Кличевац. Али Милош кад дође, рече им: „Ви, браћо, може бити да сте чекали мене, али ја сад немам кога чекати; цар ми ни краљ неће доћи у помоћ. Ако се ја сад станем плашити од Турака и не смеднем се к њима прикучити, шта ће други

људи радити?" — Па онда, онај исти дан, подигне војску уз Колубару, те се прикучи к самоме шанцу Турскоме, и тукући се с Турцима закопа шанац и начини табље за топове; па онда стане Турке позивати на предају, и претити им, ако се не тедну предати. Кад Турци познаду, да је Милош дошао, па још с топовима, они се поплаше, па се ону исту ноћ дигну, те побегну из Ваљева. Опазивши Срби да су Турци утекли, гдекоји скоче на коње, те ји потеряју донекле, но Милош остане одмарајући се и говорећи: „Којигод сам од мене бежи, срећан му пут! ја му не сметам; него да се молимо Богу, не би ли и ови остали сви (Турци) побегли између нас". — У јутру Милош отиде к Молеру и к Цукићу на Кличевац, и после различни разговора и договора, рече Молер: „Е, брате Милошу! Ми у име Бога опет устасмо на Турке и народ с Турцима завадисмо; него сад ко ће бити старешина овоме народу?" На то Милош одговори: „То је најмања брига, него најпре да видимо, где ће бити старешина; да гледамо, како ћемо Турке истерати између себе, и како ћемо свршити ово, што смо почели; а старешину је ласно наћи; ако ли сад баш за тим стоји, буди ти старешина". Онда Молер рече: „Ја, брате, старешина бити не ћу; али да не будеш ни ти, а да не буде ни Цукић, нити и који други да изиђе да рече: Ја сам господар, као Кара-Ђорђије (што је чинио); него нас четворица, то јест: ја, ти, Цукић и прота Ненадовић (Молеров пашеног, који је тада у Бечу био), као четири једнака брата да старешујемо и заповедамо сваки на своме крају; и ти сад на то да се потпинеш". — „Добро, брате (одговори Милош), али се ја на то не ћу потписати, нити се противим, да тако не буде; јер нас тројица и онако смо такве старешине, а и прота, ако дође из Беча, и он ће бити; али сад да се ми потписујемо ко ће у туђој кући бити старешина, то би било баш као они што су секли ражањ, а зец још у шу-

ми'. У тај ма дође ту и Стојан Чупић, и тако се овај разговор прекине као с малом распром и с потајним подозренијем један на другога. Милош пође с Кличевца у свој шанац; но још не дође уњага, а ова се тројица договоре на Кличевцу, те Цукић убије кнеза Петра из Тврдојевца, од кога су се бојали, да не одврати народ за собом, па да се не прилепи Милошевој страни. Кад кнез Петар погине, народ се побуни, и једни скоче на Молера и на Цукића, те ји сатерају у једну кућу, а други дотрче к Милошу помажући: „Помагај, господару, за Бога! шта се то чини сад? Ми за тобом пристасмо и с Турцима се завадисмо, па сад зар ајдуци да нам суде и кнезове и браћу нашу да бију? Ето Цукић и Молер убише кнеза Петра! Зашто је то? Јели то из твоје главе?” Да је Милош сад само дао знак, да се то преко његове воље чини, ту би ти одма свршили и Молер и Цукић, и то може бити да би се догодило (као што су Симо Пастрмац и Благоје Книћанин наваљивали и говорили Милошу), да није било страа Турскога; али Милош види, да томе није сад време, па стане народ утишавати, говорећи, да је кнез Петар био Турска увода, и да је он заповедио да се убије. И тако после многога народнога правдања, да кнез Петар није био Турска увода, него да је био добар и поштен човек, и Милошева доказивања, да је он то јамачно дознао, које они нису могли дознати, народ се утиша, и Милош се врати на Кличевац, те Молера и Цукића извади из куће и народ умири са свим.

Кад већ Милош сад очисти и Ваљево од Турака, онда остави Молера да чува страже од Сокола и од Сребрнице, а он узме Цукића са собом и са свом се војском врати опет на Чачак, да и њега гледа како да очисти. Како је Милош отишао с Љубића, Турци су једни кашто прелазили Мораву, те се тукли са Србима, а други су ишли по Драгачеву, те арали и робили. Један пут се дигне

једна пљада Арнаута, те изиђу рано у Овчар, и ударе на Српске збегове, и изнајпре онако изненада много робље поробе и људе побију; а после, кад се види, шта је, робље побегне пред Арнаутима низ Овчар к Морави, и једно дође на Мораву спрема манастира Никоље, а онде се срећом деси калуђер Неофит с троје-четворо манастирске момчади, те повиче робљу, да не скаче у Мораву, да се не дави, него да бежи уз Мораву под неке стене, где Арнаути озго управо не могу сићи, нити могу озго низ Мораву заћи а он ће оздо бранити. И тако робље побегне под те стене; а кад Арнаути пођу уз Мораву за њим, онда ови из преко Мораве опале из пушака, и тако Арнауте пресеку од робља и устава, но они западну за камење, и стану се бити. После дугога пуцања повиче калуђер на своју момчад, те пушке лепо исперу и добро ји напуне, па онда кријући се изиђу мало уз Мораву, те зађу Арнаутима као с ребара, па иза дрвећа и иза камења опале на њи и из пиштоља и из дуги пушака, те неколика Арнаутина убију и неколика ране; онда се остали Арнаути са својим мртвацима и с рањеницима врате на траг, а калуђер са својом момчади превезе робље на леву страну Мораве. Друго пак робље побегне од манастира Сретења низ поток, те дође на Мораву спрема манастира Преображења; но онде не имајући ко да га брани, поскаче у Мораву, и, којегод није знало пливати, подави се. Ту је Морава носила и мајке и колевке, и девојке и Арнауте, који су за девојкама скакали у воду, да би ји поватали. Од неколико робова, који су се онде у виру подавили и потонули, па после од рибара извађени, знаду се и сад гробови на левом брегу Мораве под Преображењем; а остало, које је брздица уватила и однела, сарањивато је, где је које ватано.

Сад Милош дође на Љубић с новом војском и с топовима. Кад су Турци чули, да пуцају то-

пови на Љубићу, из најпре нису веровали, да су то прави топови, него су мислили, да су Срби начинили од дрвета као ступу, те ји плаше, и зато су говорили: „Не превари, Влао, не!“ Али мало после видели су, шта је. Сутрадан, пошто Милош дође на Љубић, изиђу Турци из Чачка, те ударе на Србе, но Срби ји тако разбију, да ји не само дотерају до Мораве, него и преко Мораве пређу за њима и сатерају ји у шанац; па им онда не дадне несрећа (или може бити срећа), да се опет измакну на Љубић, него Цукић и Никола Луњевица навале на Милоша, те начине два шанца код Мораве (с леве стране), и онде остану. Тако војска сва изиђе из они шанчева на Љубићу, само неколико стражара остане да чувају у њима рану и џебану. Трећи дан рано опазе Срби, да се Турци спремају да ударе на њи. Милош је знао, да Турци неће ударити на Мораву онде на броду, где су Српски шанчеви, него да ће једни отићи низ Мораву, те прећи доле око Коњевиха, а други отићи уз Мораву, те прећи горе испод Трбушана, па да се код Српски шанчева састану и ударе са свију страна; за то и он раздели оно мало своји коњаника на двоје, па једне пошље уз Мораву, а друге низ Мораву, да сретну Турке, и ако им где на згодном месту не могу буду каке пакости учинити, а они полако измичући се пред њима да дођу к својим шанчевима и пешацима; а у шанчевима намести старешине (у доњему Јована Добрачу, а у горњему Раића, бившега барјактара Кара-Ђорђијна), и лепо ји потпуни пешацима; а што буде пешака сувише, он изведе те намести око Мораве и с друге стране шанчева по лугу, и сам остане међу овима последњим. Кад буде око ручанице, Турци тако и ударе и уз Мораву и низ Мораву, и још једни дођу на брод према Српским шанчевима. Они коњници Српски, што су били отишли низ Мораву, како се покажу Турцима, Турци са свом силом учине јуриш, те ји све растерају куд кога; а ни они, што су били отишли уз Мораву, не прођу много боље.

По том Турци, дошавши к шанчевима Српским, учине јуриш на оне пешаке, што су стајали око Мораве, те ји потисну с места и натерају на горњи шанац; но будући да ови сви пешаци, онако, као што су у гомили бежали, нису могли на врата ући у шанац, него нагрну преко шанца где ко дотрчи, и тако, док уђу, сву ову страну шанца од Мораве оборе и развале; а какогод што су од овуд улазили у шанац, тако су онамо на другу страну излазили из њега; и тако ови сами Српски пешаци оборе и развале горњи шанац, у коме су била обадва топа. Кад ови пешаци с поља оборе шанац и крозањ прођу и утеку у луг, пристану за њима и они, што су шанац чували, само Раић, као комендат од шанца, не тедне, него остане код топова говорећи: „Ја, браћо, ови топова оставити не ћу; знате, како смо ји сви желели и за њима уздисали! Ја оћу код њи да умрем, па после моје смрти нека ји носи ко му драго“. И тако Турци нагрну у празан и разваљен шанац, и Раић избаци своје пушке на њи, те последњи пут замени своју главу, па онда и он падне код топова. Тако српске војске, што је год било на пољу и у горњем шанцу све прсне и побегне куд које, само оне у доњем шанцу опколе Турци са свију страна, и тако се упру бранити. Милош пак из најпре био се са једном стотином људи упро у лугу, те се бранио; но кад и ови његови људи стану за другима бежати, онда и он с Враћевшничким архимандритом Мелентијем Павловићем утече на Љубић, и наставши негде добош, који је добошар бежећи био бацио, даде га архимандриту Мелентији на врат, те стане лупати по шанцу, да би се људи свраћали у шанац. И тако се војска опет стане купити на Љубићу. Турци су међу тим једнако били опколили онај један шанац, и тукли се са Србима; а кад Турци пред вече уступе од шанца, онда Срби оставе шанац, па побегну, не чекајући док Турци са свим отиду од њи. Кад Турци виде да Срби беже, они се поврате на траг, те ји потерају и стану сећи; онда Милош, са

оно своје мало људи, што је био искупио, потрчи опет с Љубића пред оне Србе, те ји тако отме од Турака. Турци се по том сви врате преко Мораве и одвуку Српске топове у Чачак. А Србима се ни десети не сврати на Љубић; јер кад се на Љубићу искупе и преброје, не буде ји више од сто и осамдесет, а кад су се побили с Турцима, било ји је око три хиљаде свега. Бојећи се Милош да Турци не опазе, да је Срба тако мало на Љубићу, па да не дођу, да ји оданде са свим растерају, наређа коље око шанца и подигне гуњеве на коље, да се црни као војска; а своје момке на врат на нос опреми опет у врбовку; и тако се за неколико дана скупипет опет око иљада људи на Љубићу. Прем да су Турци Србе тако разбили и топове им отели, али је и њи доста изгинуло; а највећа жалост и несрећа, што им се ту догодила, била је ова, што им је хаја-паша, њихов управитељ погинуо. И само је то било Турке доста уплашило, а особито сад кад виде, да се Срби, после онако страшнога боја и пропасти, опет купе и на бој спремају, поплаше се и забуне са свим, и намисле да беже. Уочи онога дана, кад ће побећи, утече некака робња из Турскога логора, и дође Милошу под чадор, те каже, да се Турци некуд спремају: или ће да беже, или ће опет да ударе на Србе. Срби су се молили Богу, да побегну, а преправљали су се да се бране, ако ударе на њи. Кад буде у јутру пред зору, док повичу стражари: „Утекоше Турци!“ Срби се брже боље опреме и потрче за њима. Турци пак подигнувши сав пртљаг свој и плен и робље и рањенике, пођу из Чачка к југу, како ће преко Јелице у Босну и у Арнаутску. У Јелици дочекају ји Српски четници, који су се налазили по Драгачеву, те ји неколико побију и нешто робља отму; но Турци продру. А кад буде иза Јелице у село Ртаре, ту ји суслетне Милош с војском. Кад Турци виде Србе за собом, гдекоји се стану враћати и друге узбијати, да се бију; али кад Срби

опале на њи из бусија, онда сви нагну куд који може, а оставе и топове, и сву стоку, што су били запленили, и робље стану бацати, само да је лакше бежати. И отале су ји већ Срби онај читав дан онако разбијене и поплашене терали и по које-каким потоцима били и пленили. Који Србин чигда Турчина није убио, тај га је дан могао убити: Турци су се тако били забунили, да се већ нису ни бранили, него су бежали који је могао, а који нису могли бежати, они су падали по путу и око пута. Гдекоји су Српски јунаци по десет коња Турски тај дан изменили, н. п. кад му један коњ сустане, а он ухвати другога, који му се најбољи и најодевенији учини; па кад му и онај сустане, а он увати трећега, а онога пусти и т. д. Ту је по један Србин у стотине Турака улазио, те Турско робље ватао и изводио.*) Најпосле већ је Милош стао викати: „Прођите се, браћо, за Бога! доста је већ; греота је од Бога”. А кад ји се већ ови Срби окане, онда ји стану дочекивати некаки Ерцеговачки и Црногорски ајдуци и различне којекакве друге четице; и тако су ји на рачун Српски и преко Старога Влаа пратили и сретали чак до Сенице. Многи су бежећи преко шума зашли у туђој земљи, па су ји после онако поплашене и гладне убијале и жене по селима. Приповедају, како је некаквога трећи или четврти дан дотерала глад негде у село, па га опази некаква баба, и повиче му: „Баци, Турчине, оружје!” А он сирома баци. Па и осим тога, што су ји људи били, рекао би човек, да ји је и сама природа била почела бити и гонити; јер ударе из-

*) Н. п. Опazi Милош у једној гонили Турака, који су према њему косоу бежали, Турску жену, па рече својим мошцима: „Који ће отићи, да ми доведе ону жену. да се не мучи бежећи; а ево му сто гроша”. Онда његов (ондашњи) кувар (а садашњи надзиратељ дворски) *Арсеније Андријћ*, разигравши коња отиде; и прем да Турци онаде неколико ништоља, као и он на њих, по они се сви разбегу, а он увати коња под Туркињом, и доведе је Милошу. Кад му Милош пружи обећани сто гроша, он ји не тудје узети, него пољубивши га у руку, одговори: „Фала, господару! Ја сам код ње нише нашао”.

над некакве урвине, па ваљада је земља и онако била слаба, а они се опет многи заједно натрпају, те се тако земља отисне, и више ји од стотине притисне и живе погребје, а многи испребијају ноге и руке.

Милош се из Краварица врати у Ртаре на конач, па онда у вече пусти по војсци телала: „Когод има Турскога роба, да га доведе пред господарски чадор; а у кога се по том нађе Турски роб, главом ће својом платити”. Тако испуни све Турско робље на једно место, па постави око њега страже, да му се нико не сме прикучити; а које буде рањено, онима нареди лекаре, те завију ране. Сутра дан рањенима погради носила (као тетриване), а здраве жене и децу потрпа у кола, а људе посади на коње, па ји све испрати у Ужице и преда Турцима, да иде свако на своју страну. Ове су Туркиње великодушије Милошево подизале до неба, говорећи Турцима уочи: „Српска је вера права чиста вера, и мора јој Бог помоћи. Срби су нас поватали и поробили, каоно ти робље, али у рз наш нико није дарнуо, него су нас као браћа сестре чували и поштено испратили; а ви шта радите од њихова робља! Не само што силујете жоне и девојке, него и малу децу, и старе бабе, које једва иду”. Тако су ове Туркиње приповедале и саме Рушић-паши, који је у то време пролазно на Босну, па ји у Сеници звао к себи, те питао, како је по Србији.

Док се Милош тукао и забављао око Чачка и око Палежа и Ваљева, Турци су у Крагујевцу, у Карановцу, у Баточини и у Пожаревцу били поградили шанчеве и утврдили се, па седили и рабро се бранили од Српски чета, које су им се где показивале. На Крагујевац је још у самом почетку буне био пошао Јован Добрача и Милошев брат Јован и Враћевшнички архимандрит Мелентије. Крагујевчани, који је било око шест-седам стотина, чујући да Срби иду на Крагујевац, изиђу преда њи

на Дреновац, те се онде побију; но Срби разбију Турке, и Турци се врате у Крагујевац, а Срби заноће на Становима, па сутрадан ударе, те попале варош Крагујевачку, а Турци остану у шанцу око џамије. По том Милошев брат отиде на Чачак, а архимандрит Мелентије к Милошу. Осталима пак дође неко, те каже, да је Ђаја-паша с војском дошао на Чумићко брдо, зато оставе Крагујевац, и пођу пред Ђаја-пашу; но, кад виде, да од Ђаја-паше нема још ни гласа, врате се опет на Крагујевац. По том дођу гласови, да су Турци изишли из Јагодине у Левач, те предају народ. Онда Срби пођу на те Турке; но Турци утеку, и Срби се врате опет на Крагујевац, и стају се спремати, да ударе на шанац јуришем. Било је наређено, да сваки прости војник понесе по десет прута и по два прошца, а старешине напред без прошћа и без прућа. Таман се то стане преправљати, а дођу гласови, да је Лепеница скочила да се преда Турцима, па с њима да удари на Србе; зато ови опет оставе Крагујевац, и отиду у Ресник, те људе одврате од предаје. У том прође и Ђаја-паша с војском, те се ова Српска војска прибере к Чачку, и тако Крагујевчани остану на миру, само су ји Срби изокола помало чувади, да не би са свим слободно излазили у села. Но кад чују, шта се ради око Чачка, они и сами побегну из Крагујевца; а Срби ји дочекају у Црном врху, те ји разбију и готово све побију. Сад дакле Милош очистивши и Чачак тако срећно и пробитачно, пошаље свог брата Јована к Ужицу, да чува, да не би Турци изишли у народ да каку штету чине; другу војску пошаље, те Карановац побоље онколи и стесни; а он с великом војском пође на Пожаревац, где су делије (који је било око иљаду и пет стотина) биле начиниле шест шанчева, и имале један топ. Тако кренувши војску, удари преко Крагујевца, и дође на Баточину, где су три-четири стотине Турака били начинили шанац, и чували га. Ове Тур-

ке Милош тако опколи и стесни, да се сутра дан предаду и положи оружје, и Срби ји онако без оружја испрате у Турску. Милош по том, запаливши Турски шанац у Баточини (као што су и по другим местима радили), крене војску, те пређе Мораву на Орашју, и отиде управо к Пожаревцу. Кад буду близу Пожаревца, сретну га делије, и са неописаном раброшћу ударе на Српске ратнике, те ту погине неколико Срба, међу којима буде и Милошев шура, Јован, који му је тада као писар био. Кад Срби виде, како се делије бију и главе одсецају, они се поплаше, и стану се измицати на траг; онда Милош потегне пиштољ, па изиђе преда њи, и стане им говорити: „Куда ћете, несрећни синови? Куд мислите да утечете? Где вам је град, да се у њега сакријете? Већ ако жене под кецеље да вас сакрију? На траг, курво! Ту је кућа (показујући пиштољем Турске шанчеве), ту је жена, ту су деца; то ако оставите, остало је све пропало. Који сад за мноме не потрчи, ономе ћу ја главу одсећи, не ћу чекати, да га Турци секу”. Па онда метнувши пиштољ у кубуру, потегне сабљу и погна коња управо к делибаши, говорећи му: „Вала, делибаша! ти може бити да имаш куда и на другу страну, али ја заиста немам никуд, него ми ваља овде мрети”. Па са својим момцима учини јуриш управо на делибашу; а остала војска, које орабривши се његовим речма и примером, које бојећи се његове сабље и момака, нагрне за њим, те тако делије узбију на траг и сатерају у шанчеве, и одма, оно вече, пограде шанчеве око Турски шанчева. Сутра дан Милош разгледа добро, како стоје Турски шанчеви, и војску ову мало одмори, и још другу из најје Пожаревачке прикупи, и заповеди, да се секу вашине. Трећи дан у вече скупипоглаваре од војске, и стане им говорити: „Ови су се Турци, браћо, утврдили, а нама нити је време ни место, да се овде бавимо и да ји чувамо; ово је поље, а ето Смедерска и Београда, овим

Турцима може водом ласно помоћ доћи; а војска се Турска купи од Босне, а купи од Уруменлије; него ми ваља да гледамо, ове Турке час пре да очистимо; зато сам намислио вечерас, у име Бога, да учинимо јуриш на делибашин шанац. Него и то, браћо, да вам кажем: који старешина не мисли напред ударити: пред својом војском, онај нека не мре од мене без невоље, већ слободно нека каже, да поставим другога старешину". Поглавари сви у глас повичу, да ће по његовој заповести драговољно помрети пред војском. По том заповеди, те се војска изведе у ред, узевши сваки своје вашине, па и њој каже: „Који удари на Турски шанац, онај истина, може и умрети, а може и остати (јер сви не ће изгинути); али који уступи на траг, онај ће јамачно умрети од мене. А ево ја ћу пред вама напред ударити. Јуриш!" Турци су се са неописаном раброшћу бранили, и нису тели пре оставити шанац, док нису Срби унутра ушли, и стали се с њима бити пушкама кијачки, и бости се ножевима и чупати за вратове; па онда побегну у други шанац, оставивши своје коње и сав пртљаг; ни један се није имао кад вратити у своју колебу, да узме што, него је онако побегао с оним, што је имао на себи. Ту су гдекоји момци и пријатељи Милошеви плачући трчали за њим, и молили га и устављали, да не трчи напред, да не би погинуо и смрћу својом народ Српски упропастио. Кад у јутру сване, Срби отворе читав пазар у Турскоме шанцу: атова и ратова, руа и оружја и свакога другог шићара доста. Сад се војницима Српским тако оследи јуриш, да су сами говорили, онај дан да ударе и на други шанац; но Милош им не дадне, него ји онај дан лепо одмори, и вашине искупи и преправи. Па други дан, опет онако пред вече, удари на други шанац, те и њега отме, много лакше него први. По том опет преко дан удари, те отме и трећи. Сад Турци остану само у великоме шанцу, где им је био топ, и у два мала шанчића,

око цркве и око џамије. Срби други дан у вече ударе опет и на онај шанац око цркве, и отму све опкопе, но Турке из цркве не могу истерати, јер су били наоколо пушкарнице испроваљивали и добрс се утврдили. И тако неколике стотине Срба освану око цркве, и, закопавши мало шанчића око себе, задане између цркве и Турскога шанца. Ту проведу они читав дан и без јела и без пића, нити им је ко ига могао донети; само Милош даде после подне некаком човеку педесет гроша, те узме на лсђа мешину ракије, и трчећи између Турски танета унесе је у опкопе. Турци су тај дан излазили једном из великога шанца, и чинили јуриш на те Србе, но они се одбране. А кад буде у вече, Срби опет сложено ударе на цркву, и, пробивши зид, неколико су пута улазили у олтар, а Турци ји опет изгонили; док најпоследње једва надвладају Срби, и Турци, оставивши цркву, утеку у велики шанац. Сад Срби из цркве нити су дали Турцима нићи из великога шанца у џамију, нити онима из џамије у шанац. Кад то сутра дан у јутру виде Турци, они се поплаше, и већ познаду, да нема ништа од боја, зато стану Србе довикивати, и питати, ко им је старешина. Срби им кажу, да је кнез Милош, но они из најпре нису тели то да верују (или су се само чинили да не верују), него су говорили, да су ови Срби ајдуци, а кнез Милош да је с Турцима; најпоследње пак реку: „Ми кнеза Милоша, истина, не познајемо лично, али познајемо његова Димитрија; ако је ту Милош, ту мора бити и Димитрије с њим; дакле нека дође Димитрије к нама, па ако буде ту кнез Милош, ми ћемо се њему предати, јер ми знамо, да је он царски кнез, и где је он, ту је сва раја, а ми с рајом нити се можемо, нити оћемо бити”. Онда Милош пошаље Димитрија к Турцима у шанац, и тако се отворе разговори о предаји. Срби су тели, да им Турци предаду оружје, па да изиђу онако, као они из Баточине; Турци пак нису хтели на то пристати

нипошто, него су искали, да изиђу с оружјем и да повуку топ и остало своје, штогод имају, и да ји Димитрије испрати до у Ћуприју. Да су Срби могли причекати још који дан, ови би се Турци предали како год и они у Баточини; али будући да су с Дрине једнако писали, да су Бошњаци навалили у Мачву, и оће да продру у Шабац; војска се из Уруменлије и из Арнаутске прибирали к Ћуприји, где су се сваки дан надали *Марашли-Али-паша*, везиру од Уруменлије; од Карановца опет пишу, да су Карановчани ради да се предаду, али не ће никоме другом до Милошу; а Новопазарски паша, Адем, купи војску и спрема се Карановчанима у помоћ; зато Милош (желећи час пре да очисти Пожаревац) предложи Турцима, да оставе топ и цебане штогод има осим онога, што сваки војник уза се носи; а с оружјем да изиђу, и да им даде Димитрија, да ји отпрати до у Ћуприју. Турци на то пристану, и Димитрије ји отпрати до Ћуприје. Милош пак наредивши по наији Пожаревачкој где ће ко чувати и на што пазити, одма крене своју војску, и пође Карановцу. Кад буде према Турскога шанца, а он лепо упаради војнике, и по Турском обичају наређа једеке и барјаке и таламбасе, и тако се с највећом парадом покаже Турцима. Ови су Турци били у такој невољи (особито од глади и од смрада) да ји је онај дан могао предати какогод и оне у Баточини; али он, једно што су се тако у њега уверовали и желели баш њему да се предаду, а друго за љубав Адем-паша, с којим се пре године дана био добро познао и у љубави живео, не тедне, него ји лепо испусти с оружјем и са свим њиовим имањем, и по њима пошаље Адем-паша лепо писмо, у коме му каже, како је њи зулум натерао, да се бију са зулумџарима, и замоли га, да он барем у њи не дира; а уз то још пошаље му и дара мало. Адем-паша одговори Милошу на ово писмо, и благодари му, што је Карановчане (међу којима је било људи из његова пашалука) тако

лепо и поштено испратио, и уверава га, да се од стране његове ништа не боји, и још, што је најзнатније, писмо овим речма завршује:

„Диж’ се, бане, на јелове гране!
„Коси, бане, како си почео,
„Само гледај, да ти откосу не покисну”.

Сад Милош, поставивши нужне страже и на овоме крају, крене сву војску на Дрину пред Бошњаке. Босански је пак везир, Рушић-паша, био дошао у Бељину, па је једну војску прикучио Дрини према Бадовинцима, а другу је, под командом Али-паше Никшићкога, претурио у Мачву, те начинили шанац на Дубљу, да би оданде устављала Мачву и Поцерину да се не одмеће, и да би по том, пошто друга из преко Дрине на њезино место дође, прошла у Шабац. Кад дође Милош с војском у Слепчевић, Молер навали, да оно вече ударе на Турски шанац на Дубљу; но Милош рече: „Данас није време, једно што је војска наша уморна, а друго, ето оће да удари киша, па ће нашим људма пушке закисивати, а Турцима у сувоти толико не ће сметати; а ни вашина немамо преправни; него да ноћимо овде и да се одморимо, па ћемо сутра, пошто се лепо преправимо ударити на Турке”. Молер пак не тедне послушати, него узме нешто војске Ваљевске и Јована Милошева брата, па отиду, те ударе на Турке; но Турци им се не даду ни прикучити к шанцу, него ји узбију, и узалуд погубе им неколика човека. Ови сад не смејући од срамоте вратити се к Милошу на конак, остану те ноћи негде у пољу покисли. Сутра дан Милош преправивши ващину и остале све потребе за јуриш, прикучи војску Турскоме шанцу, па рече: „Дс сад смо ударали ноћу на Турке, јер смо желели, да беже од нас, а сад ћемо, у име Бога, на ове баш дању да ударимо, па да гледамо, ако буде могуће, да ни један не утече”. И тако

ударе после подне око три сата на Турски шанац. Српски коњици пролете кроз пешаке управо на шанац, па из кубура од озго преко шанца све на Турке, а пешаци за њима с вашином, те рукама за шанац, и гдекоји стану прескакати унутра. Турци се смету, па отворе врата на шанцу, и стану бежати. Срби ји пак дочекају, и, које онде на вратима, које мало даље иза шанца, тако ји побију, да од иљаде Турака није ји више од осамнаест утекло преко Дрине. А паша, кад се отворе врата на шанцу, узјаше ата и побегне на поље; но кад изиђе из шанца, дочека га некакав Србин, те му убије ата, а он, паднувши с атом заједно, устане, и утече у трње, а капа му остане онде, где је пао, и узме је онај исти Србин, што му је ата убио, те натакне на главу. У том дотрчи ту и Милош са својим момцима, те, познавши пашу, повиче: „Држите, море, то је паша, али немојте да га убијете, него жива да уватимо”. И тако опколе оно трње, те пашу жива увате, и гологлава га из трња изведу пред Милоша. Милош му одма купи капу од онога Србина, а од другог шал, те му метне на главу, и стане га слободити, да се не боји ништа. Паша се врло обрадовао, кад је разумео и уверио се, да је то Милош. Срби ту осим паше увате још двадесет и неколико живи Турака, а изгубе своји око педесет људи, и две знатне поглавице: Милића Дринчића и младога Симу Ненадовића. После битке Милош одведе пашу под свој чадор, и почасте га кавом и дуваном; и тако га је водио са собом неколико дана, дајући му чест као што се пристоји. Милош се за то време разговарао с пашом о свачему, и приповедао му, како они нису устали, цареву земљу да отму, него ји натерао зулум, да се бију са зулумћарима, и да траже своју правицу под царевим скутом. Паша му је на то говорио: „Да цар зна, какву ти војску имаш, он би народу овоме дао правицу, какову год иште; само се чувај, да се не помешаш с којим краљем, ако си рад, да

твоје судство и господство над овом земљом остане, него приони цару за скут, и цар ће ти дати, те ћеш ти бити везир над овом земљом". Пошто се тако Милош с пашом сит наразговара, онда му поклони ата и ћурак и пет стотина гроша, па га лепо испрати, и, са свима осталим поватаним Турцима, пошаље Рушић-паши преко Дрине.

У том је већ био стигао Марашли-Али-паша у Ћуприју, зато Милош остави опет Молера на ономе крају, да чува Дрину од Турака, а он се врати поред Београда, куда су Срби чували наоколо, и отиде к Јагодини, где се војска Српска (на води Белици и на брду Липау) била улогорила против Марашли-Али-паше. Тек што Милош дође на Белицу, а стигне му и књига од Рушић-паше, у којој га позива преко Дрине к себи на разговор, да гледају, да се земља умири, да народ не пропадне и с једне и с друге стране. Марашли-Али-паша такођер стане Србе нудити миром, говорећи, да он какогод што има од цара власт, да земљу силом покори, тако има власт и да је на лепо умири. Зато Милош остави онде место себе Вуицу Вулићевића (који је с Црним Ђорђијем био отишао у Бесарабију, па сад допавио у Банат по своју фамилију, пребегав у Србију), и заповеди му, да чувају добро од Турака, а међу тим с Марашли-Али-пашом да отворе разговоре о миру, док он отиде на Дрину, да мало завара Рушић-пашу, и да чује, шта он говори, па после кога им се уговори о миру учине бољи, онога да поиме. По том узме кнеза Аврама Лукића из нанје Пожешке, Петра Оташевића из Крагујевачке и Николу Симеуновића из Ваљевске, па отиде с њима на Дрину. У Лешницу пошаље му Рушић-паша старога његова познаника, делибашу Серчесму, те га узме на веру и одведе преко Дрине (у Турке!!!). Рушић-паша га је најпре питао, зашто су умали на Турке, а он му је казивао, како ји је зулум натерао, и бројио му све зулуме Сулеман-пашине редом. Кад по том отворе разговоре о

миру, Рушић-паша је најпре искао, да му народ преда оружје, да га он пошаље цару, да цар види и да се увери, да су се они предали и да су баш права раја постали; а даље говорио је, да носе, ко шта оће, и да им се у Београд да други паша, под којим ће живети мирно, као и остала царева раја. Милош, у његовим рукама будући, није могао ништа друго рећи, него: „Добро, честити пашо, да идемо, да кажемо народу, да престане од боја, и да гледамо, да се купи оружје.” Паши није никако било мило, да Милоша испусти из руку; зато је говорио и наваљивао, да иде Димитрије с Аврамом и с осталим кнезовима, да то кажу народу, а он да остане онде код њега. Милош пак, гледајући како ће се час пре ишчупати оданде, говорио је, да народ њима не ће веровати, нити ће ји послушати (које су и кнезови сами сведочили), него он ваља да иде, а ови кнезови међу тим нека остану код паше. Паша је најпосле наваљивао, да остане барем и Димитрије, с овим кнезовима, но Милош некако и то развеје, говорећи и доказујући, да је Димитрије њему врло потребан сад у том послу. И тако се Милош и Димитрије спреме и (четврти дан) пређу опет у Србију, а Аврам и Оташевић и Никола остану код Рушић-паше, као у залози. Може бити да је и Али-паша Никшићки много помогао Милошу, те је сад изнео главу од Рушић-паше; али је опет највише дужан благодарити Серчесми и његовome јуначком поштењу. Он га је за она четири дана у логору Турскоме једнако разговарао, да се ништа не боји док види у животу њега и његови иљаду делија; а кад га је опет у Лешницу на траг допратио, онда му је на растајку казао: „Овде сам те ја узео на моју веру, и ево сам те опет овде довео. До сад смо били пријатељи, а од сад ако ми паднеш шака, знам, шта ћу с тобом чинити; ако ли ти паднем шака, чини са мном, шта ти драго. У напредак више не веруј никоме; ако би сам те и ја на веру звао, не иди ми.”

Милош сад дође у Србију као из мртви, и заповедивши, да се око Дрине чува од Турака што се боље може, на врат на нос потрчи на Белицу. Кад тамо приспе, а то се Срби с Марашли-Али-пашом упустили у боље и приличније разговоре о миру. Марашли-Али-паша, желећи, да би ту чест код цара добио, да је он Србију покорио и умирио, и бојећи се, да му је Рушић-паша не отме, није тео искати оружја од народа, него је казао: „Будите ви само цару покорни, па ако оћете (не само пушке, него) и топове за појасом носити; и ако Бог да, ја ћу вас на атове посадити, и у самур-ћуркове обући.”

Док је Милош ишао на Дрину и преко Дрине, а ови на Белици почињали с Марашли-Али-пашом разговоре о миру, изиђе један пут нешто Турске војске у Ресаву, те удари на Српски шанац у селу Миливи. Старешине Српске, које су ту пред војском биле, извуку се један за другим на поље (неки говорећи да иде по помоћ, а други по џебану и т. д.), а народ остане сам, те ји Турци разбију, и више од седамдесет Српски глава одсеку. По том ти исти Турци пређу Мораву на Сињем вилу (више Ћуприје), те ударе на Српски шанчић код Дебелогa дрвета (под Јуором). Срби оставе шанац, и побегну у Јуор, те уклоне збегове; по том Турци изиђу у Јуор, и ударе на Српске збегове; но Срби ји дочекају и разбију, и претерају опет на десну страну Мораве.

Сад кад дође и Милош на Белицу, престану и Турци од боја, и са свим се стане о миру радити. Још пре доласка Милошева уговарали су по заповести и наредби његовој Вунца и прота Ненадовић и остале старешине, које су онде биле, с Марашли-Али-пашом, да обе стране престану од боја, па да Срби пошљу своје посланике с препорукама и пратиоцима Марашли-Али-пашиним у Цариград, а Марашли-Али-паша да седи у Ћуприји, док се ти посланици не врате, и не донесу ферман,

како цар Србима све опрашта и прима ји у милост своју. Тако су Срби говорили, но Марашли-Али-паши то није било по вољи, него је искао, да га Срби пропусте с војском у Београд, па онда посланици Српски да иду у Цариград, да он може писати, да су га Срби пропустили и примили у Београд; а онако би двор Турски могао рећи, да га Срби варају, и развлаче само да пролази време, док и зима приспе. Ови су сви разговори били пре Милоша; а кад он сад дође, пошаље му Марашли-Али-паша свога Ћурчибашу (који је био Турчин закона ришћанскога, родом из Ћесарије), и поздраву га, да му дође на веру, да се разговоре; и кас за знак најтврђе вере пошаље му своје бројанице. Примивши Милош такови поздрав и бројанице, побрати се с Ћурчибашом, па отиде Марашли-Али-паши у Ћуприју, и онде после многога разговарања и уговарања пристану обојица на ово: 1) да Срби пропусте ћају Марашли-Али-пашина с неко седам—осам иљада Турака на Врачар, и да им: како путем, тако и на Врачару, дају рану (и људма и коњма) и дрва; 2) Српски посланици с препорукама и пратиоцима Марашли-Али-пашиним да иду у Цариград, а Марашли-Али-паша с осталом војском Турском да седи у Ћуприји, док се ови посланици не врате из Цариграда, и не донесу ферман, да цар Србима опрашта и прима ји у милост своју; 3) Српска војска међу тим да стоји, како стоји; 4) Марашли-Али-паша да пише Бошњацима на Дрину, да не ударају више на Србе. — По том Срби одма пропусте ћају Марашли-Али-пашина с војском на Врачар, и наредо, да им се из села вуче рана и дрва, и одреде своје људе, који ће им то давати; а кнеза Милоја Теодоровића и калуђера Неофита из манастира Никоље пошаљу с препорукама и пратиоцима Марашли-Али-пашиним у Цариград; и Марашли-Али-паша одма пошаље своје бурунџије Бошњацима на Дрину, да не ударају више на Србе. Но Бошњаци, не марећи за његова

бурунџије, пређу опет у Мачву и дођу на Засавицу, те ји онде Срби разбију, и претерају опет преко Дрине.

У то је време Руски елчија у Цариграду био питао код двора Турскога, *какав Турци рат имају са Србијом*, додајући, да је то *са свим против трактата Букрешкога*. Зато посланике Српске Турци у Цариграду приме врло лепо и, прем да ји сустигну тужбе од Рушић-паше, да они варају и цара и Марашли-Али-пашу, који њи не познаје, тако ји брзо опреме на траг, да пре месеца дана дођу опет у Ћуприју, и донесу фермане, како Србима, да им се све опрашта, тако и Марашли-Али-паши, да иде у Београд, и да се стара за рају цареву, као отац за своју децу; јер како је Бог рају препоручио цару, тако је цар препоручује њему (Марашли-Али-паши). По том се Марашли-Али-паша одма крене са свом својом војском, и отиде у Београд, а Милош нешто војске Српске распусти, да иде сваки својој кући, а нешто остави у четама да се налази по граници, да не би откуда каки други Турци дошли, и учинили где каку штету, и док се види, шта ће бити од Сулеман-паше, који је још у Београду био; он пак са својим момцима отиде преко Србије, обећаваши се Марашли-Али-паши, да ће и он одма доћи у Београд, само док заповеди, да се људи свуда умире и да иду сваки својој кући, и док нареди, да се вуче таин Турској војсци у Београд. На пооду Марашли-Али-пашину из Ћуприје Срби опет с његовим препорукама и пратиоцима пошаљу у Цариград кнеза Аксентију (који је изишао у Србе кад су Турци побегли из Чачка) и Студеничкога архимандрита Мелентију Никшића, као да посведоче, како Срби Марашли-Али-пашу примише у Београд, и кнез Аксентије да седи онамо (као Српски агент) до измене, а архимандрит Мелентије да се врати на траг.

Марашли-Али-паша дође с војском здраво и весело у Београд, и намести се у оној истој кући,

где је Српски сенат био. Милош пак, које договарајући се с поглавицама, које постављајући различне уредбе, забави се у народу позадуго. Паша га је из најпре погледао сваки дан, а после се поплаши, да га Милош не превари, те га домами у Београд, а он оде да купи војску. У том још његове бимбаше и ајани и бегови навале на њ, говорећи: „Тебе ђаур превари, те ти не даде нама да се бијемо и да арамо и робимо, него толико време лежасмо беспослени; а сад те опет превари, те те под саму зиму доведе у ове зидине, а он оде да купи војску; па сад, док се није са свим спремио, замамљује нас још и даје нам помало таина, а кад се он сасвим спреми а удари киша и снег, онда ће ово у један пут пресећи, па нам онда ваља своје коње јести, и од глади и од зиме мрети овде”. Паша на ове речи није могао ништа управо одговорити, него навали на Вуицу и на проту Ненадовића, и на остале кнезове Српске, који су били код њега: „Камо Милош? Мене превари Милош!” И говорећи ово кашто је од муке и од срамоте плакао, као дете. Кнезови су га разговарали и уверавали, да се не боји преваре и да ће Милош доћи јамачно, него има међу народом посла, док још којешта уреди; а Милошу опет навале писати и поручивати, да гледа што брже да иде у Београд, јер су се Турци поплашили и мисле, да он неће ни доћи. И тако један пут једва дође Милош у Београд. Кад су Марашли-Али-пашини Турци чули, да је Милош у Београду, као да ји је сунце огрејало, свакоме си радост на лицу могао познати, и по целој војсци овај се глас чуо: „Фала Богу! дошао Милош”. А какогод су се Марашли-Али-пашини Турци томе радовали, тако је Сулеман-пашиним било мрско, јер су они једнако желели и радили, не би ли се овај мир како покварио, и зато су говорили, да је Милош јамачно преварио Марашли-Али-пашу; и један је од њи, пре доласка Милошева, код Српске цркве пуцао на кнезовскога момка. Онај исти дан

кад је Милош дошао, било је одређено, да иде у вече с кнезовима својим Марашли-Али-паши, на разговор. Дошавши у одређено време к Али-пашину конаку, нађу неколико стотина Турака по авлији и око конака, који су били дошли као момци с различитим поглавицама, које је паша к себи дозвао. Кад Милош с кнезовима прође кроз ове Турке, и дође Али-паши у собу, а то неколике паше и више од шест бимбаша и ајана и бегова седе у наоколо; но код свију њи така је била тишина, да би човек могао чути муу да лети: само су где-који димови из чибука излетали, а многи су чибуке онако у устима држали, не пуштајући ни дима. Паша је најпре, пошто су и Србима донели каву и чибуке, запитао Милоша: „Јесте ли цару покорни?“ А Милош му одговори: „Јесмо“. И тако га је трипут питао, и он му одговарао. Онда паша рече: да је њему од цара дошао ферман, да иде на траг, а њима ће се послати други паша. На то му Милош одговори: „Јок, честити, везиру! ако ти пођеш између нас, и ми ћемо сви ићи из ове земље; тако је нас преклани предао Рушић-паша, па се он врати на траг, а нама остави Сулеман-пашу, који нас је све ајдуцима начинио (а он је прави ајдук), и наше сав народ да затре и цареву земљу да опусти“; и ту је све зулуме Сулеман-пашине бројио и тако говорио, да су се чудили и Срби и Турци, и најпосле сврши овако: „Наше су куће још по планини на колима, ако не верујеш, а ти пошљи људе, нека виде; нити ћемо се пре вратити на своја кућишта, док ти међу нама са свим не останеш, и Сулеман-пашу из града не истераш“. Ово је Милош све говорио Српски, а толмачи су казивали Турски. Пашин је толмач био некакав поп из Ниша, и он је највише разговоре толмачио, а Српски је толмач био Димитрије, који је све стајао више попа. Паша је своме толмачу говорио неколика пута: „Узми се добро у памет, да што не слажеш, или не сметеш; јер видиш њнова толмача

где стоји више тебе". Паши је тај Милошев разговор био врло по вољи, и обећа му се, да ће писати цару, да га остави међу њима, и да ће он јамачно међу њима остати. И тако се сврши мир, и сутра дан одма стане се војска Али-пашина враћати на траг. После неколико дана изиђе и Сулеман-паша из града, и отиде из Србије, а Али-паша остане у Београду, и по свима осталим градовима и главним варошима у пашалуку Београдскоме постави своје војводе илити муселиме.

Истина да Срби и Турци тада никаки уговора о миру нису писали, али Милош после с пашом уговори ово (за које се говори, да је после и ферманима потврђено): 1) да се Турци не мешају у купљење дације, него кнезови сами да је купе; 2) код свакога муселима да седи по један Српски кнез, и без овога кнеза да муселим не суди Србима ништа; 3) у Београду да седи дванаест кнезова (од сваке нације по један) у канцеларији, да суде Србима за веће кривице, па кога нађу да је за смрт, да га предаду паши, да се погуби; и дацију од кнезова да примају и паши предају. — Тако Срби поделе владу и господство с Турцима. Паша остане господар у градовима над Турцима и над муселимима, а Милош у земљи над народом и над кнезовима.

Милош је тада присвојио к Београдском пашалуку и острво Пореч (с најом Поречком), које је од старине била Београдско, па га Пасманџија отео, и од тада остало под Адакале. Милош је казао паши: „Ако ти нећеш правим путем повратити Пореч к Београду, ја ћу га с народом на силу отети, као што је и од нас отет; јер смо ми с Аџи-Мустај-пашом доста муке видели и крви пролили тукући се око њега с Пасманџијом". И тако паша, желећи и сам пашалук свој распространити, пише у Цариград, и поврати Пореч к Београдском пашалуку, који сад граничи од *севера* Савом и Дунавом, од *запада* Дрином до више Лешнице, па оданде

Цером и Влашићем више Крупња опет у Дрину, потом Дрином до више Сребрнице, па после планинама иза Ужица; од *јуџа* планинама иза Карановца и Маглича у Мораву више Крушевца; а од истока доле Моравом до више Ћуприје, па оданде једном речицом испод Параћина у планину, која раздваја Ресаву и напју Параћинску од Црне реке, па доле тим планинама иза Поречке реке у Дунав.

Довде је историја Милоша Обреновића описана по реду, а одавде ћу за сад накратко напоменути само оно, што је најважније и најпужније за познање данашњег стања Србије.

1.

Марашли-Али-паша иште оружје

Лукави, или, као што су га сами Турци звали, *Дубараџи* — (преварљиви) Марашли-Али-паша обрече Србима у Ћуприји, да носе и топове, ако могу и оће, за појасом, само да се цару покоре; јер се надао, кад се они покоре и он међу њи уђе, да ће остало све својим плеткама и политиком ласно учинити, као што се, при свему своме лукавству и политици, јавно фалио, да је негде у Азији некакe Турке узео на веру, па ји после све, једнога по једнога, исекао. — Тако после неколико месеци каже он Милошу, да је од цара дошао ферман, да се на какав год начин гледа од народа оружје покупити. Али му Милош на то одма каже управо, да од тога не може бити ништа, јер ће се народ пре опет побунити, него ће оружје дати; већ он, ако је рад, да је земља мирна, више о томе да не спомиње. Тако се то у онај ма као мало забашури, али се са свим не заборави; јер је паша после често напомињао, да се оружје купи од народа;

но Милош је свагда доказивао, да се то не може учинити; и тако се још развлачи од дана до дана.

2.

Милош остане главни старешина

Читатељ се добро опомиње онога Молерова и Милошева разговора на Кличевцу о *првоме старешинству*. Без сумње су и њи двојица о томе почесто морали мислити; а особито сад, кад је баш до тога дошло. Милош је у народу већ био оглашен као први старешина, а сад око мира призна га и Алипаша; тако Молер, против своје, јавно показане воље, остане мањи од Милоша, али је заиста био први до њега, а особито горе преко Колубаре (у наји Ваљевској, Шабачкој и Сокоској). Кад се са свим умири, и Молер дође у Београд, те се опет састане с Милошем, онда Милош предложи, да Молер, као паметан човек, који зна Српски писати и Турски говорити, седи у Београду, као президент у Српској канцеларији, да се с пашом за народне послове договара и да му предаје новце, које ће Милош из наија њему слати и доносити. Молер то једва дочека, јер помисли, да тако већ постаје прави ортак с Милошем у власти, и да ће, може бити, с тога места у напредак моћи и старији од њега постати. Тако се Молер досели у Београд, прота пак Ненадовић остане кнез у наји Ваљевској, а Цукић у Крагујевачкој; али обојица мањи и од Милоша и од Молера. У том и Милош и Молер добију на врат новог противника и трећег ортака: Студенички архимандрит, *Мелентије Никшић*, који је с кнезом Аксентијем отишао у Цариград као Српски посланик, завладичи се онамо, и дође у Београд као *митрополит Ужички*. Овај сад дигне главу и од Милоша и од Молера, и стане јавно показивати, да он оће да је први старешина, од прилике, као митрополит Петровић у Црној гори.

Доказује се, да су и Молер и Никшић не само *говорили* Али-паши, него и *писали* у Цариград, да би се од народа могло покупити оружје, кад би Милош тео, и да би они, кад би на његову месту били, то ласно могли учинити. Никшић је мислио, да му је само како Молера, који је сто пута боље знао читати и писати од њега, уклонити с пута, а после с Милошем би му лакше било; зато са својим пређашњим писаром, Јованом Мијоковићем, који је тада био секретар у народној канцеларији, заметне различне плетке, те добро завади Милоша и Молера. У Београду на скупштини (о Ђурђеву дне 1816 године) сваде се здраво Милош и Молер, па Милош устане и рече осталим кнезовима: „Ја сам вам, браћо, до сад био старешина; а од сад ето вам Молера”. Тек што он то изговори, а кнезови, особито Шумадински и прекоморавски скоче, те притисну Молера и стану га бити и везати; који се ту десе од Молерови пријатеља, они се поплаше, видећи такви догађај, о којему пре нису ни сањати могли, и ни један не смеде ни речи проговорити. По том се Молер везан преда паши у затвор; други дан потпише се на његову смрт најпре митрополит Никшић, а за њим сви остали кнезови, па онда навале код паше, да се погуби. Паша га је из најпре својски одговарао (без сумње ни зашто друго, него, да би га у напредак против Милоша употребити могао); али кад ови сви повичу: „Ја ми, ја он”, онда паша заповеди, те га ноћу удаве. По том Никшић, мислећи да је већ готово све свршио, отиде преко Ваљева у Шабац; но онде га ноћу (16 Јунија) убију некаки ајдуци; и тако Милош по својим заслугама и по народној вољи остане сам први старешина над Србима. У Београду на скупштини 6 Нојемврија 1817 године потврде га *писмено* оба митрополита (Београдски *Аџатанџел* и Ужички *Герасим*) и три архимандрита (Мелентије Враћевшички, Самуило Каленићки и Никифор Раванички) и кнезови од свију

наија за *наследственоћа* *верховноћа* *књаза* (т. ј. он да старешује док је жив, а после његове смрти ко се нађе најближи од његова рода), и закуну се, да ће га слушати. Тако и 1826 године у месецу Марту учине кнезови и кметови из доњи наија у Асан-пашиној паланци, а из горњи у Ваљеву.

3.

Срби траже права да им се даду и потврде

Истина да су Срби по овоме миру с Али-пашом добро живели, али су знали, да је сва тврђа и дуговечност овога мира у Али-паши и у Милошу, а да се Али-паша премести, или Милош умре, онда би ваљало мир наново правити. Уз то су још опажали готово сваки дан, да се ни сами ови Турци не држе тврдо уговора, него једнако теже на самовољно владање, и помало показују знаке тога; тако је, н. п. Ваљевски муселим одсекао некакoм Србину главу на суду, а муселим Поречки опет некакoме уши; тако се догађало на неколико места, да су спаије убијале људе по селима; а и сам је паша чинио кашто така насилија, кад је мислио, да му може проћи. То је доста било, да Србима метне у главу, да траже од Турака, да им се мир боље утврди. Најпроче би и најправије било искати, да им се даду права по Букрешком миру између Руса и Турака; но Срби о том (ако су што и знали) нису смели ни речи поменути; него 1816 године у пролеће пошаљу у Цариград Милошева брата Јована и Вуицу Вулићевића, главнога кнеза наије Смедеревске, да ишту од Турскога двора, да им се даде онај мир, што је Петар Ичко (1806 године) био уговорио за Србију. Кад Јован и Вуица покажу Турцима у Цариграду ту народну молбу, Турци им даду једног Татарина с писмима на Марашли-Али-пашу, и кажу му, да с њиме иду на траг, и да је Али-паши у тим писмима писато и о томе, што они

ишту. А кад дођу у Србију, Али-паша им о том ни речи није могао казати. Срби су по том опет неколико пута преко своји кнезова, који су у Цариграду седели, спомињали за тај Ичков мир; но Турци су све једнако то лепим начином одбијали и протезали од дана до дана. А што су Турци то више одбијали и развлачили, то је Србима жеља све више и више расла и развијала се. Тако 1820 године у пролеће пошаље Милош у Цариград кнеза Павла Сретеновића и свога азнадара Ђорђија Поповића Ћелеша, да ишту у Србију једнога царског човека, коме би народ могао предати своје молбе. У то је време било у различним новинама, да су Турци и Руси били одредили комисију, да протолкује и попуни гдекоје чланове Букрешкога мира; зато Турци, бојећи се, да им Руси, и то по правди, не пребаце, што су Србију против Букрешкога мирног договора на силу с војском погазили, одма издаду Србима ферман, у коме су најзнатнији чланови били ово: 1) одреди се, колико ће Србија, или управо рећи комад Србије, то јест: Београдски пашалук, плаћати цару на годину; 2) укину се муселими по нанјама осим градова, који су по граници Немачкој; 3) да Милош буде и у напредак први обер-кнез у народу; 4) у осталом да народ буде царева раја, као и њиови стари што су били, и да даје војсци Турској, која би у земљи лежала или преко земље ишла, тапн и послугу по старом обичају. — По том се одреди један Турски дипломатик, који се (ваљада по своме чину), звао *Оџа-ћан*, да иде с кнезом Павлом Сретеновићем и с Ћелешем у Београд, да преда Србима тај ферман, и да му се они потпишу на писмо, које ће он готово на Турском језику са собом донети, како су они с Турцима и с данашњим стањем својим са свим задовољни, и како у најпредак никад ништа више од цара не ће искати (ово су Турци без сумње зато тражили, да покажу руским комесарима, кад дође разговор до Србије). Кад Милош чује, да Оџа-ћан

иде, он му нареди конач у Београду, а сам изиђе с кнезовима, те га сретне у Баточини и допрати до Асан-пашине паланке, па оданде Оџа-ћан с одређеним за његову пратњу кнезовима отиде у Београд, а Милош се врати у Крагујевац, да се и он спрема у Београд.

Како су из најпре Милош и Али-паша живели у великом пријатељству (паша Милоша звао сином, водио га са собом у шетњу, један другог ачистио и различним дарима даривали), тако се Али-паша из почетка показивао, да је пријатељ и доброжелатељ и овим Српским пословима, и, као што је казивао, препоручивао ји у Цариграду; но како Срби навале то од збиље тражити, и, како који дан, све више примицати, он постане њиов јавни непријатељ. Тако, кад га замоле, да препоручи у Цариграду кнеза Павла Сретеновића и Ћелеша, он им управо каже, да од тога њиова искања не може бити ништа, и да он не ће у то име за њи писати ни зла ни добра; него сами нека раде, како им драго, па ако им изиђе добро, њему да не благодаре, ако ли им изиђе зло, њега да не криве. Али не само што Али-паша тако одговори, него, пошто кнез Павле и Ћелеш отиду у Цариград, побуни спаије и ерлије (грађане) по Београду, да Милош тражи у Цариграду, да им отме њиова добра, и да ји истера из Србије. Кад дакле Милош сад с кнезовима и осталим знатнијим људма из народа пође из Крагујевца у Београд, сретну га у путу своји људи и од Срба и од Турака, и кажу му, да су се у Београду Турци, особито спаије, договорили и спремили, да га убију, како уђе на капију Београдску. Чувши Милош то, и уверивши се да је тако, он прикупи још људи, па не хтедне ући управо у Београд, него дође у Остружницу (три сата од Београда уза Саву), као да се онде искупе и договоре, па онда да иду у Београд. Кад Али-паша чује, да Милош води близу две илјаде људи (а може бити, да је он чуо, да ји има десет илјада),

он му одма поручи, куда је толику војску подигао. А Милош му одговори, да оно није војска, него да су сеоски кметови, који иду да чују царски ферман, да могу народу казати, шта је и како је. Онда Али-паша опет поручи Милошу, да он толики свет не води у Београд, јер онде нема шта јести, нити су нужни толики људи, већ нека дође само са дванаест кнезова, па и то без оружја, као што се царевој раји пристоји. На то му Милош одговори: „Како ови људи ране мене и тебе, и себе код куће и овде, тако ће се и ту сами ранити: не брини се ти за њиову рану; а они мене без себе не пуштају у Београд” (као што је и истина била). И тако Али-паша не смедне Милоша с оноликим људма у Београд пустити, да не би град отео и онде са свим остао; а Милош бојећи се сам ићи у Београд, тамо и не отиде, него се примакне само на Топчидер (сат од Београда), па оданде пошаље свога брата Јована с неко двеста знатнији људи у Београд, те им се прочита ферман. После неколика дана изиђе Оџа-ћан сам на Топчидер, те прочитати ферман и Милошу. Србима су три прва члана била доста по вољи, али им четврти ни мало није био мио. Но најпротивније им је било оно, што су Турци искали, да се они потпишу, да су са свим задовољни, и да у напред више никад ништа не ће од цара искати. Они су говорили: „Ми ћемо овај ферман примити, и благодаримо цару на милости, што нам је дао; али оћемо, да нам остане свагда слободно, у цара милости искати; а до њега стоји, да нам је да, или не да.” Кад Оџа-ћан види, да Срби с тим ферманом нису са свим задовољни, и да им га на тај начин не може дати, он ји запита, шта они дакле оће. Онда му они управо кажу, да моле, да им се даду права по *Букрешкоме мирном договору између Руса и Турака*. Чувши Оџа-ћан те речи, одма повиче на своје слуге: „Коње!” И тако се овај посао и разговор сврши. Оџа-ћан се врати у Београд, а Милош, распустивши кнезове и остале

људе, у Крагујевац. Оца-ћан по том, да би Србе још већма окривно, као да су они ајдуци и да преко Србије није слободно ићи, не тедне се у Цариград вратити куд је и дошао, него пређе на Немачку страну и отиде преко Каравлашке.

Кад спаије виде, да Милош не кте доћи у Београд, они се срдити један дан изопијају, па онако пијани у великој гомили ударивши поред Милошева двора, опале из пушака нањ, и тако мало срца своја искале, и сами посведоче, шта су тели учинити, да је Милош дошао у Београд. По том негде Али-паша поручи Милошу у Крагујевац, или да иде у Београд, да се послови царски свршују, или ће он поставити другога кнеза. На то му Милош отпоручи: „Ако ме је он окнежио, нека ме и раскнежи, и нек постави другога кнеза, да видим кога ће; а послове царске ја могу свршавати и одавде”. И тако се са свим прекине Милошево и Али-пашино пријатељство и састајање.

Какогод што Оца-ћан отиде у Цариград, да Србе тужи и опада, тако и Милош одма пошаље свога човека, да се правда и да каже управо, како је. Кад Турци у Цариграду разумеју шта је и како је, они поруче Милошу по његову човеку, да Срби опет пошаљу посланике у Цариград, и да ће нешто и они отпустити, а нешто и цар примакнути, да се један пут сврши тај посао; само да пошљу људи више, и знатне људе, који то управо могу свршити, да се на даље не отеже. Зато Милош о Митрову дне сазове у Крагујевац на скупштину све кнезове и остале знатније људе из народа, те се изберу и пошаљу у Цариград нови посланици: Вуица Вулићевић, главни кнез наије Смедеревске, Димитрије Ђорђијевић, главни кнез наије Јагодинске, кнез Илија Марковић из наије Шабачке, Самуило Јаковљевевић, архимандрит манастира Каленића, Милоје Вукашиновић, прота Јагодински, Аврам Петронијевић Стјекић, Милошев секретар, и Риста Дукић из Београда; к овима се још одреди

и кнез Сава Љотић из Смедерева, који се тада налазио у Цариграду као Српски агент. Ово су били, од прилике, најглавнији чланови у прошенију, које су ови посланици са собом однели: 1) да се Српска влада распространи докле је имао Црни Ђорђије (т. ј. до они места, где су Српске страже стајале кад су Руси и Турци у Букрешу мир закључили); 2) да се одреди колико ће Срби одсеком плаћати цару од те земље; 3) да цар Милоша призна и ферманом потврди за насљедственога кнеза (по Турски *беџа*) од Србије, који ће са Српским сенатом земљом и народом управљати, и судове и друге власти по земљи постављати и урешивати; 4) да Срби могу по своме закону слободно зидати цркве и манастире, подизати школе и остало, што је год нужно за закон и за народно просвештеније; 5) да се други никаки Турци, осим они, који ће градове чувати, не могу насељавати по Србији и т.д.

Посланике ове Турци у Цариграду приме лепо, и почне се од збиље радити, да се тај посао сврши; но у том устану Грци, те се Турци њиовом буном забуне и Српске послове баце на страну, а посланике све метну под стражу, као да им у оној буни Цариградској не би кошта учинио, али управо да ји чувају као у залози, да се не би и Срби побунили. Како Милош чује, да су Српски посланици у Цариграду затворени, он одма пошаље свог човека, те им узме пуномоћије и јави, да они, у затвору будући, немају више никакве власти, за Србију што свршити. Тако они од посланика постану прави таоци (*Geisel*), и остану у Цариграду четири године и по. Око половине месеца Марта 1826 године предложи руски цар Никола I. Турскоме двору три члана, који могу одржати мир између Турске и Русије: 1) да се Каравлашка и Карабогданска поставе у пређашње стање (као што је било до године 1821); 2) да се Српски посланици пусте из затвора, и да се уваже представљенија и молбе народа Српскога; 3) да се одреде људи, који

ће на одређеноме по том месту, с Руским одређеним људма, расправити, што имају даље ове две државе између себе. Турци ово приме без икака изговора, и Српске посланике одма пусте из затвора, а одређени од обе државе људи састану се у Акерману, и за Србију у петом члану њиови договора 25 Септемврија закључе ово:

1. Пети члан Акерманскога договора закљученог 25 Септемврија 1826 године:

„Блистательная Оттоманская Порта, желая дать Императорскому Россійскому Двору новое сильное доказательство своего дружественнаго расположенія и тщательнаго радѣнія о точномъ соблюденіи условій Договора Бухарестскаго, приведетъ немедленно въ исполненіе всѣ постановленія, означенныя въ VIII. статьѣ онаго Договора касательно народа Сербскаго, который будучи изъ древле подданнымъ Блистательной Порты и платя ей дань, имѣетъ во всякомъ случаѣ полное право на Ея милость и великодушіе. Блистательная Порта постановитъ вмѣстѣ съ Депутатами народа Сербскаго мѣры, кои будутъ признаны удобнѣйшими для утвержденія и обезпеченія за онымъ всѣхъ обѣщанныхъ ему постановленіями трактата выгодъ, и сии выгоды будутъ для Сербскаго народа, какъ справедливою наградою за доказанную имъ на опытѣ вѣрность къ Имперіи Оттоманской, такъ и надѣжнѣйшимъ залогомъ въ продолженіи оной. Высокія договаривающіяся стороны признали, какъ то изъяснено въ отдѣльномъ къ сему прилагаемомъ актѣ, обоюдными полномочными заключеномъ, — что для надлежащихъ по сему изслѣдованіи и соображеній необходимо назначить осмынадцатимѣсячный срокъ, и по тому опредѣляется, что постановленія о вышеупоминаемыхъ мѣрахъ будутъ, съ согласія Сербской Депутатіи въ Константинополѣ, составлены и со всѣми нужными подробностями внесены въ высо-

чайшиј фирманъ, который долженствуетъ быть утверждёнъ Гати-Шерифомъ и приведенъ въ исполненіе въ кратчайшее по возможности время, во всякомъ же случаѣ не позднѣе какъ въ теченіе вышеположеннаго осмнадцатимѣсячнаго срока. Сей фирманъ долженъ быть сообщенъ Россійскому Императорскому Двору, и тогда оный будетъ признанъ неотдѣльною частію настоящей конвенціи. Конвенція, изъ коей выписана сіи пять статьи, ратификована Государемъ Императоромъ 14-го Октября 1826. года“.)

II. Особити акт о Србији:

„Во ими Бога всемогущаго.

Блистательная Порта руководствуясь единственно намѣреніемъ свято исполнить постановленія VIII. статьи Договора Бухарестскаго, предъ симъ уже

1) („Светла Отоманска Порта, желећи дати Царском Руском Двору нов јак доказ свога пријатељског расположења и брижљиве ревности у тачном вршењу услова Букурешкога уговора, одмах ће испунити све одредбе наведене у VIII члану тога Уговора у погледу Српског народа, који, будући да је давнашњи поданик Светле Порте и плаћа јој данак, у сваком случају има пуно право на Њену милост и великодушност. Светла Порта ће заједно са изасланицима Српскога народа одредити мере које се буду нашле као најподесније ради потврђења и обезбеђења свих олакшица које су му обешане одредбама Уговора, а ове олакшице биће Српском народу не само праведна награда за верност коју је показао на делу према Отоманској царевини, него и поуздани залог за продужење исте. Високе уговорне стране признале су, као што је то и најављено у посебно овде додатом акту, закљученом од обостраних опуномоћеника, — да је у циљу проучавања и оцене овога неопходно потребно одредити рок од осамнаест месеци, и према томе се одлучује да ће одредбе о горе наведеним мерама, у сагласности са Српском Депутацијом у Цариграду, бити састављене и са свима потребним појединоштина унесене у највиши ферман који мора бити утврђен Хати-Шерифом и извршен у најкраћем могућем времену, а у сваком случају не доцније него у току горе поменутога осамнаестомесечног рока. Овај ферман мора бити саопштен Руском Царском Двору, и тада ће он бити признат као нераздвојан део ове Конвенције. Конвенцију из које је написан овај неги члан, ратификовао је Његови Цар 14. октобра 1826. године.“ — *Прев. ур.*)

дозволила Сербскимъ въ Константинополѣ Депутатамъ представить себѣ требованія народа ихъ о всемъ наиболѣ нужномъ для утвержденія его безопасности и благосостоянія, и въ слѣдствіе сего оныя Депутаты изъявили въ прошеніи своемъ нѣкоторыя изъ желаній народа Сербскаго, касательно свободы Богослуженія, выбора начальниковъ своихъ, независимости внутренняго управленія, возвращенія отторгнутыхъ отъ Сербіи округовъ, соединенія разныхъ податей въ одну, предоставленія Сербамъ управлять принадлежащими Мусельманамъ съ условіемъ доставлять доходы оныхъ вмѣстѣ съ даню, свободы торговли, дозволенія Сербскимъ купцамъ путешествовать по областямъ Оттоманскимъ съ ихъ собственными паспортами, учрежденія больницъ, училищъ, типографій, и наконецъ запрещенія Мусельманамъ, кромѣ принадлежащихъ къ гарнизонамъ, поселяться въ Сербіи. Но въ то время, какъ занимались изслѣдованіемъ для постановленія всего означеннаго, нѣкоторыя непредвидѣнныя препятствія принудили отложить сіе дѣло. Блистательная Порта, имѣя однакожъ и нынѣ твердое намѣреніе, даровать народу Сербскому выгоды, обѣщанныя оному VIII-ою статьею Договора Бухарестскаго, приступитъ вмѣстѣ съ Сербскими Депутатами къ распоряженіямъ, какъ въ слѣдствіе вышеупомянутыхъ требованій сего вѣрноподданнаго народа, такъ равно и по всѣмъ другимъ, которыя могутъ ей быть представлены отъ Сербской Депутации и не будутъ противны обизаностямъ подданныхъ Оттоманской Имперіи.

Блистательная Порта увѣдомитъ Россійскій Императорскій Дворъ о томъ что будетъ сдѣлано въ исполненіе VIII-ой статьи Бухарестскаго Договора и сообщитъ оному фирманъ утвержденный Гати-Шерифомъ, коимъ вышеупоминаемыя выгоды будутъ дарованы.

На сей конецъ мы нижеподписавшіеся Полномочные Его Величества Императора и Падишаха всея Россіи, въ силу данныхъ намъ Высочайшихъ

Полномочиј, согласно съ Полномочными Блистательной Порты Оттоманской, постановили и заключили о дѣлахъ народа Сербскаго вышеозначенныхъ условіи, въ слѣдствіе статьи V-й подписанной нами и Полномочными Оттоманскими на переговорахъ въ Акерманѣ конвенціи въ осьми статьяхъ, для обезпеченія и подтвержденія Трактата Бухарестскаго.

Въ слѣдствіе чего сей отдѣльный актъ составленъ, утвержденъ нашими подписаніями и печатями, и врученъ Полномочнымъ Блистательной Порты.

Въ Акерманѣ, Сентября 25. дня

1826-го года.

Подписали: Г. М. Воронцовъ (М. П.)

Рибопьеръ (М. П.)

Сей отдѣльный актъ ратификованъ Государемъ Императоромъ 14. Октября 1826-го года.¹⁾

¹⁾ („У име Бога Свемогућега.

Светла Порта, руководећи се једино намером да свсто испуни одредбе VIII члана Букурешкога уговора, пре овога је већ допустила Српским Депутатима у Цариграду да јој изнесу жеље свога народа о свему што је најпотребније да би се учврстила његова безбедност и благостање, и после чега су ти Депутати изнели у својој молби извесне жеље Српскога народа које се тичу слободе богослужења, избора својих кнезова, независности унутрашње управе, повратка округа отргнутих од Србије, спајања разних дапака у један, пуштања Србија да управљају имањима која припадају Муслиманима, под условом да предају приходе са њих заједно са данком, слободе трговине, дозволе српским трговцима да путују по отоманским областима са својим сопственим нутним исправама, уређења болница, школа, штампарија, и најазад забрани да се Муслимани, сем оних који припадају гарнизонима, насељавају у Србији. Али док је узимано у оцѣну како да се све поменуто одреди, неки непредвиђени догађаји принудили су да се овај посао одложи. Светла Порта, имајући ипак и сада чврсту намеру да Српском Народу поклони олакшице које су му обећане VII чланом Букурешкога Уговора, заједно са Српским Депутатима приступиће одређивању како по горепоменутих жељама овога вернога поданичког народа, тако исто и по свима другима које би јој могла изложити Српска Депутација, а не буду противне обавезама поданика Оттоманске Царевине.

Светла Порта известиће Руски Царски Двор о ономе што буде учињено у погледу извршења VIII члана Букурешког Уговора и саопштиће му ферман утврђен Хати-Шерифом којим горепоменуते олакшице буду биле поклоњене.

Кад Руски курир, *Мијаило Герман*, на свршетку 1826 године донесе ово Милошу у Србију, Милош сазове све кнезове и остале знатније људе у Крагујевац на скупштину. 15-ога Јануара 1827 године у цркви после службе стане Милош са својим секретаром, *Димитријем Давидовићем*, с Ужичким митрополитом Герасимом (а Београдски је био у Земуну болестан) и с поменутим Руским куриром, у среду на по узвишено место, па онда Давидовић у име Милоша прочита ову беседу:

„Високопреосвјаштењејши Господине! Пречесњејша и чесњејша Господо духовници! Благородна Господо кнезови и поштењејши кметови! Моја љубезна браћо!

Кад је јошт свирепи Солиман-паша крв нашу пио, браћу нашу живу на коље натицао, а другу немилостиво секао, и кад смо ми зато крвави бој с њим војевали и ја с превеликом опасношћу живота мог у сред многочислене Турске војске ишао, онда јошт почео сам ја о том настојавати, да превеликог цара нашег умилостивим, не би ли крвопротлијама нашим предел положио, и нас опет у ред поданика примио, а и темељ положио будућем и

У том циљу ми доленотписани Опуномоћеници Његовог Величанства Цара и Падишаха целе Русије, на основу датих нам Највиших Опуномоћења, у сагласности са Опуномоћеницима Светле Отоманске Порте утврдили смо и одредили горе означене услове о пословима Српскога Народа, у вези са V чланом од VIII чланова Конвенције коју смо потписали ми и Отомански Опуномоћеници на преговорима у Акерману ради обезбеђења и потврде Букурешкога Уговора.

У вези чега је овај особити акт састављен и потврђен нашим потписима и печатима и предат Опуномоћеницима Светле Порте.

У Акерману, 25. септембра 1826. године.

Потписали:

Г. М. Воронцов (М. II.)
Рибопјер (М. II.)

Овај особити акт ратификовао је Господин Цар 14. октобра 1826. године.“ — *Прев. ур.*)

дуговечном нашем шчастију: чега ради знајући да цареви Европејски нигди више бунтовника не трпе, но се сви сојужавају и на њи оружају; ја као мањи, и онај, који сам жеднио за тим, да род о-благополучим, и државу му заведем и установим, морао сам за већим и повести се, и на њи угледати се, нити ми је ваљало онога срдити, ког ми ваља молити; и зато сам пао Султану на колена и молио га за милост. — Слушали сте онда сами више пута у беседи и при јелу и пићу и у среди сраженија наши с Турцима да сам једнако Бога молио, да умилостави к нама срце Султана нашег, и да сам већ мере такве предузео, како би га умилоставио. При том знајући, колико втеченија Двор Росијски у Султана има, нисам изоставио и Силнога Росијског Императора Александра молити, да он својим покровитељством нас заштити, и у премилостивог нашег цара права нам исходатајствује, која человечеству пристоје; о чему колико нас има, који смо онда и поњатија имали? Колико, који смо на ту мисао и доћи могли? Да се с онако силним и даљним двором, као што је Росијски, у пријатељство уведемо? Колико који би разумевали, са два двора, једним под истоком, а другим под севером, пристојно и на ползу отечества договарати се, и људе нужне на то избирати, и мудро настављати? Колико нас, који се не би од неизмерни на то трошкова устрашио? Колико ли најпосле, који би вештином својом овакве тајне руководио и писма своја преко Турског и Немачког царства тако протуривао, да се не увате, која да су се једанпут само уватила, зајста би отуда пропаст општини следовала? — Покровитељ наш настајавао је више година: о тому, и ми смо пре шест година депутацију нашу у Цариград оправили, која би се с царем нашим договорила, каква права земљи овој да се даду; но наиђе Влашка и Грчка буна, и говори ови буду прекинути. Император Александар издејствовао би теченијем времена и своју и

нашу жељу, но Всевишњи пресели га у вечност, и на самом смртном одру и у тестаменту свом наручи Великодушни наследнику свом и брату, сад у Русији благополучно царствујућем Императору Николају, да нас и Он исто онако у Султана заступи као што нас је сам покојник (вечна му буди памет!) заступљивао.*) Император Николај, како ступи на силни престол Росијски, одма и крепко настане у Султана о тому, да се дело наше један пут концу приведе. И ја данас себе за срећна држим, што вам, љубезна браћо! радосни овај глас саопштити могу, да се Султан склонио, и својеручно потписао с Императором Николајем уговор, да Србији права даде, као што смо и ми у прошенију нашем преко вишепоменуте депутације просили, да би и ми народом Европејским постали. Ево, браћо, и свег содержанија царског писма, које мене о том извештава": (овде се прочитају и протолкују Акермански уговори о Србији).

„Видите, браћо! колико је блиско време, кад ће и наше мило отечество ступити у ред држава, и кад ће и наш народ почувствовати благодјејанија благостојанија, које произлази од слободе Богослуженија и трговине, и од заведенија закона и просвештенија. Србин у среди царства Отоманског и до јуче туђ роб, данас душом да дане и слободан да буде на свом именију и са својом главом и робљем, није заиста мала ствар! Једанаест пуни година труда и брига моји скопчани с неизбројимим трошковима, са страхом да се договори и с Росијом преговори пре времена не открију и прекину, и с утишавањем онолики буна; једанаест, велим, такви година привеле су ово стање; да до њега род наш доведем, жртвовао сам све што смртни човек жртвовати може, који отечество љуби и жели срећним учинити га. Но што се више к точки

*) Овде сав народ повиче трипут: „Бог да му душу прости! Вечна му памет!“

приближујемо, гди ћемо и ми народом постати, то више бриге наилази ме, како ће се благостожаније наше, које цареви милостиво решавају, и у целости одржати; страше ме буне, које су више пута за ови једанаест година у земљи нашој произишле; бојим се, да се опет међу нама не породе, зашто смо лакоми на свако подбадање непријатеља наши, и кад нејмамо с ким другим да се боримо, а ми на само правитељство наше оћемо да ударимо: и више непријатељима верујемо, неголи речима правитељства, ком смо вручени; непријатељима, који ће се число сада топрв умножити, где ми до оваквог цветања долазимо, и који ће нам сада већма, него до сад, завидити, што се оволике царске милости удостојисмо, сад ће они више него икад до сад настојавати и усиљавати се, да нас наговоре, да нарушимо мир и тишину, не би ли се лишили свега, што нам царске дају деснице. Сад се велим више такви опасавати имамо. Кад јошт онда, кад ни зрака једног слободе нам не бијаше, кад сви још од ропства ужасавасмо се; кад сви у глас викасмо: „Еда л’ гди брат који, који би крвопролиће ово пресекао, и нас опет у милост царску увео, макар сваки и по једног роба дали, да смо само са осталим робљем мирни, кад јошт онда колико нас није било, од који су једни праву буну дизали, други бунтовне речи по народу разносили, а трећи на мене викали, да сам властољубив, и строг, и да не могу данка да се наситим? Колико нас има, који су ме укоравали, што неки, имавши бунтовна намјеренија погибоше? Сами знате, и кажите, на шта су ови ишли, ил’ су ишли на установљеније мира и благостожанија међу нама, или на побуњење и упропашћење свију нас? А шта је земља ова од свију буна добила, које су ју растрзавале? Почнимо од старији времена. Шта смо се помогли, што се једна част браће наше побунила и у Мађарску селила? Шта се помогосмо, што се за времена Евгенијева Австрији прилеписмо? Шта доби-

смо, што се уз Кочину крајину против Порте подигосмо? Увек је част она нас, који смо овди остајали, много несрећнија бивала, него пре, док смо на миру били: увек су Турци после овакви прикљученија и већи данак на нас налагали, и више браће наше секли и пекли, и више робља одводили, него пре, док смо им се покоравали. Сама Карађорђева размирица навукла је на нас странствовање по туђим земљама, и гоњења и заробљивање деце и утроба наши, и Бог зна, како би прошли, да промисал Божји, смиловавши се већ један пут на многогодишња страдања овог народа, и на ходатајство моје силног цара Русије к нама не умилостави, да нас Он под Своје крило прими; — буне новије нашег времена, Ђакова, Чарапићева, Добринчева и Абдулина, какву су нам хасну принеле? Погубљење више душа, међусобну бран, мрзост взаимну између једнокровне браће, попаљење домова, упропашћење фамилија и обесчешћење имена наши на веки. Јесу л' они, који су ме за погубљење бунтовника они укоравали, и то знали, шта дворови царски од нас захтевају? — Јесу л' знали, да они траже од нас покорност и тишину, а не бунтовање против власти? — Који су говорили, да не могу новаца да се наситим, јесу л' они мислили, колико нам треба, да се од Турака откупљујемо, да чиновнике наше и царске плаћамо, да разговоре наше са два Двора, и са Турским и са Русијским, за толико година водимо, да људе, који те разговоре воде, на десет страна одржавамо? Да људе исте скупо и прескупо плаћати морамо? Јесу л' они мислили, да нам треба по нешто и за онда заштедети, кад станемо са Султаном о том радити, да права отечеству нашем получимо? Јесу л' мислили, да милиони к том довољни нису? Од по муке било би нам сад радити с Дворовима, да смо више заштедили.

Све ово претстављам вам сад, браћо! и говорим зато што Дворови сад од нас захтевају, да пошљемо нову депутацију у Цариград, која ће нам давно

пожелана права донети. Сад нам треба узети се у памет, сад нам ваља изабрати и људе, који ће тамо отићи, и о том умети радити, а и људе, који ће получена права свето и нерушимо у целости држати. Сад ишту дворови од нас, да им се обвежемо, ако и најмању једну черту права, дани нам, нарушимо, а оно да изгубимо и сва друга и да потпаднемо под мач правосудија царева, нити да се иком на неправду потужити можемо, нити да очекивамо, да ће нас ико више бранити, но да ћемо навући на себе праведни гнев свију Европејски царева, и онога Двора који нас сад покровитељствује. Сад гледајмо, браћо! како ћемо Дворовима одговорити, како л' њима удовлети! Сад гледајмо, да установљавамо не за данас и за сјутра, но за во век, и за деце наше децу и потомке њине. Дворови ишту од нас повиновеније к њима, одржавање мира и тишине непрестано међу нама, и покорност к власти, коју цареви земљи нашој дају, желећи и давајући нам благостојаније. — Савест моја сведочи ми, да сам дужност моју испунио по могућству мом, и по опстојатељствама; непоколебимим мојим постојанством само и правдољубивом строгошћу одржао сам у земљи овај мир и тишину и сваки поредак, а са тим све, што дворови од поданика царства једног изискују, и со тим само довео сам вас до овога часа, гди ћемо и ми права получитьи. Ја сам живот мој жртвовао и смрт презирао; ја сам неправедне укорѣ ваше слушао, јако се за њи мучио и туговао, и опет ји опростио, и само то пред очима имао, да отечеству права издејствујем, за столећа оснивам и вас срећнима учиним и по себи оставим. То сам издејствовао, то доживео, сад благодарим всевишњему на толикој његовој милости, и на толиком дару! — Ја сам то издејствовао, сад на вама стоји и чувати благостојаније наше. Не треба нам, браћо, више, не треба буке нити похлепствованија један другому. Једног по једног, десетине и стотине, и хиљаде нас

ваља нам жртвовати, не зато, што би били жедни крви браће наше, него, што је нужно, да, казнећи злог и бунтовника, главну цел̃ достигнемо: сохраније целе општине од зла и пропасти, које два силна царства, и Турско и Русијско, од нас изискују и траже. — Слога, браћо! и тишина и најмање земље подиже, а неслога и бунтовање и највећа царства обара. Њи и набљудавајмо и чувајмо: са славим и подлим правитељством не можемо изићи на крај, зашто ми друкчије не можемо се у целости одржати, но строгим испуњавањем правосудија међу нама, међу којима се толико иностранца налази; строгим правосудијем само извршује се дужност, којом правитељство има одговарати народу, царевима, Богу и својој савести, за сва добра и зла, која отечеству наноси. — Мени остаје савест моја, да сам дужност моју испунио по могућству и по опстојатељствама, савест ова и дела моја, познана свем свету, довољна су мени награда за труде и подвиге моје, — свет њи познаје, и помомци наши познаће ји, ако ји садашњи пород не признаје.”

По том, благодаривши Милошу на његову труду и старању за општу срећу, разиђу се вичући: „Да Бог поживи тебе, господару, и султана и цара Николу!” — Тај исти дан после подне велики суд, договоривши се с кнезовима, а кнезови с њиховим кметовима, начини овај акт заклетве Милошу:

„Сијатељњејши Књаже Милоше Обреновићу и милостивејши Господару! С умилијем срца саслушавши ономадашње ваше речи, пуне весела и отеческе блакости к нама и народу нашему, честитамо Вам, Сијатељњејши Књаже, Милостивејши Господару! свесрдно плод неусипног труда Вашег, којим сте нас једном Цару у превелику милост увели, а другог силно покровитељство над нама прострли; и молимо Вас усрдно, синовно, и понизњејше: не одреците се ни у будуће руководити нас, као и до сад к срећи и благостојанију,

доброг и слабијег бранећи, а злог казнећи по правосудним законима; и примите од нас на аманет срећу нашу и добро наше. То Вам се молимо сви ми, овде собрани и долепотписани: чланови суда народњег, Духовници, главни кнезови нахијски, кнезови срески, и кметови сеоски, сви, у име нас, и свзга осталог отсутствујућег народа, а и у име оне наше браће која ће се јоште к нама присојединити. Сви ми вишеречени, повторавајући све наше досадашње заклетве од 1817 и 1826-е године, потврђујемо Вас, Сијателњејши Књаже! једнодушно и једногласно, и за нас и за децу нашу, и од рода в род, Господарем и Књазем нашим, и заклињемо се, и за нас и за наше потомке, како Вама, тако и Браћи и Деци и свој Вашој Фамилији: да ћемо Вам свагда и у свачему верни и послушни бити; и сам Спаситељ био супостат оному који ову заклетву наруши, тако вам свевишњи једини Бог помогао! тако помогао нама! тако помогао деци нашој!

У Крагоевцу 17-ог Јануара 1827 года.”

Уз овај се акт начини још прошеније султану, у коме га моле, да Србији даде митрополита Србина, и да Милоша Обреновића постави и потврди *наследственим књазом* у Србији. 16-ти Јануарија прође које у части, које у састављању и преписивању ови актова; 17-га у јутру сазове велики суд сву скупштину пред цркву, те јој се прочитају ови актови, које она и из уста потврди. По том дозову ту и Милоша с његовом браћом, Јованом и Јефремом, те му најпре благодаре из уста на његову труду и старању за опш., срећу, па му онда преко Василија Поповића, главног кнеза на-ије Пожешке, предаду оне акте, које он узевши најпре метне на голу главу, па онда позове сву скупштину, те се с њом изљуби, држећи акте у руци. Изљубивши се тако са свима Милош преда акте своме секретару, Димитрију Давидовићу, и тако се разиђу. Тај дан опет буде велика част,

после које почну наије долазити редом у Милошеву канцеларију, те потписивати акте и потврђивати печатима. Најпре се потпишу Милошева браћа, по том чланови великога суда народног (*Матије Ненадовић, Милосав Здравковић, Атанасије Михаиловић, Милован Кукић, Павле Радомировић, Ранко Мајсторовић, Атанаско Марић, Спасоје Јаковљевић, Лазар Теодоровић, Милета Радојковић, Милутин Ђорђејевић, Лаза Ивановић*), па архимандрити (*Мелентије Павловић, Враћевшнички, Аћим Кнежевић, Боговађски, Неофит Марковић, Никољски, Мојсије Јовановић, Рачански*), за архимандритима проте (из свију наија), па онда кнезови и кметови свију наија редом. Свега ји је потписало на сваки акт око 800 душа. — Гдекоји су од Српски посланика, што су били у Цариграду, затворени, још пре дошли, а остали (осим архимандрита Самуила, који је онамо умро, и кнеза Илије Марковића, који је остао у Цариграду, да им није кућа са свим празна) дођу сад, управо на ту скупштину. По том се изберу нови посланици (*Лазар Теодоровић*, бивши пре Милошев секретар, а сад член великог суда народног, као старешина; *Атанасије Михаиловић*, такође член великог суда народног, и кнез *Илија Марковић*, који је заостао у Цариграду, као његови саветници; *Марко Георђејевић*, као толмач и секретар; и *Јован Антић*, да им води домаће рачуне), и оправе се 8 Марта у Цариград, да оно, што је у Акерману ваопште закључено, одреде и прекину. После некога времена Милош позове и кнеза Илију из Цариграда, а на његово место пошаље Стојана Симића. Прошавше је године било у различним Европским новинама, да су Турци били одредили једног свог дипломатика, који ће са Српским посланицима ове послове Српске свршити; но како Турски цар, по том, својим атишерифом од 20 Децемврија 1827 године, погази и Акерманске уговоре, и опет се завади с Русима, то и ови посланици остану у Цариграду у залози.

4.

Буне у Србији

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА

„РАДНИЈЕ ДОМАЊОСТИ“

ПЕСНОВАЦ

Кад помислимо, да се у данашње време по најуређенијим Европским државама налазе људи, који подижу буне и труде се, да отму власт и господство онима, којима је то од Бог зна колико дедова остало; онда се ни мало не можемо чудити, што се подижу буне у Србији, где се тек ради да би се земља уредити могла, и где сви људи памте, кад су њихове старешине биле онаке, као и они данас што су. Ово за сад нека буде доста о узроцима буна у Србији и о намеренијама њихови коловођа; само ћемо ји овде накратко описати. За Милошева владања у Србији прва је буна била *Цукићева*, који се 1815 године (у оно исто време, кад су се Срби с Марашли-Али-пашом мирили у Ћуприји) нешто свади с Милошем, па се с бећарима затвори у манастир Манасију; но после га опет узму на веру и умире. Године 1817 у пролеће одметне се кнез Сима Марковић и капетан *Драгић* (из Београдске наије), но обојицу ји увате и погубе у Београду. Тако исто прође (тог лета) и *Живан Чоњаја* из Мачве. Овде се може споменути и *Кара-Ђорђијин* повратак у Србију (у месецу Јулију 1817 године), и смрт му. — Године 1821 у пролеће устану главни кнезови наије Пожаревачке, *Марко Абдула* и *Стефан Добрињац*, да се отму од Милоша. Овој је буни највише крив Марашли-Али-паша, јер је он још од пре гдекојим кнезовима кашто говорио, да се прођу тог лудог искања права за земљу, већ нека ишту кнезовске берате сваки за себе, које ће им он, ако оће сутра извадити. Сад пак, како Милош преста ићи у Београд, преко гдекојим спаија и други Турака особито навали с таким плеткама на Абдулу и на Добрињца, говорећи им, зашто да се они покоравају Милошу, кад сами могу бити онаки, као и Милош што је, већ нека се одвоје од њега, као што је и Морава њихову

земљу одвојила од Шумадије; а он ће им у том помоћи, и извадиће им фермане, да то кнештво остане вечно на њиновом потомству. Али-паша је њи на то само зато наговарао, да метне раздор и неслогу међу Србе, да може у Цариград писати, да ово искање није од народа, него само од Милоша, а народ не ће за то да зна, већ се ево буну против тога; а њи раздвојене и ослабљене да може после сећи кад му је ког воља. Но они сиромаси то нису могли познати, него ваља да су мислили, да се Али-паша стара баш за њи и њиову децу; а уз то још може бити, да су им и други гдекоји кнезови обрekli, пристати с њима. И тако они, прем да су били после Милоша најбогатији кнезови у Србији, а Милош ји је пазио као своју браћу, и поштовао ји већма од своје браће, науме да се побуне против Милоша. Али је овај посао почети било за њи врло тешко, јер не само народу, него ни својим момцима нису управо смели казати, шта оће; а особито имали су за леђима, у Омољу, Ајдук-Вељкова брата, кнеза Милутина, а у Пожаревцу кнеза Јоксима и млађега Ајдук-Вељкова брата Миљка, који је био код Милоша момак, па с кућом онде седео. За Милутина и за Јоксима они нису могли ни мислити, да ји на своју страну добију, али за Миљка, од кога су се особито највише и бојали, ласкала им је надежда, да ће га, као проста момка, примамити како. Тако уочи благовести (24. Марта 1821 године) дође Абдула пред ноћ с нешто људи у Пожаревац, па отиде к Миљку, те му каже, шта су наумили, и стане га наговарати, да и он пристане с њима, обећавајући му новце и друго много којешта. Но Миљко му одговори управо, да он у то неће пристати, и да му је милија Милошева пара, него њиов дукат. Пошто се тако растану, Миљко одма отиде, те каже кнезу Јоксиму, па се стану обојица спремати, ону ноћ да иду у Крагујевац. Кад Абдула чује

и види, да се ови спремају на пут, он пошаље неколико момака напред у заседу, да ји побију, кад ударе онуда; но ни самим овим момцима још није смео казати, шта је и како је, него ји превари, говорећи, да су некаки Турци убили и поарали некаква човека, па ће ноћас да побегну, зато је Господар (Милош) заповедио, да се дочекају и побију. Кад Јоксим и Миљко ударе на заседу, ови опале из пушака, но не погоде ни једнога; онда Миљко потегне пиштољ, па учини јурњу на ватру, вичући: „Стани, курво!” И тако растера сву заседу, и отиду здраво и мирно у Крагујевац. Како Милош чује, шта је и како је, он одма (25 Марта у вече) распише оближњим кнезовима, да подигну по неколике стотине људи, па да трче на Мораву, а онде ће наћи заповести, шта треба даље чинити. Сутрадан у јутру стигне и Татарин од Али-паше, по коме Али-паша јавља Милошу, како се у наји Пожаревачкој народ побунио, него он да се за то не брине, и да се ништа у то не меша, паша ће то сам ласно умирити. Но Милош му на то по истом Татарину одговори, да се он, ако не жели, да се сав народ побуни, ништа не меша у ту буну, већ нека седи на миру и без бриге, а то ће Милош, који те људе и земљу боље познаје, ласно умирити. Тај дан пред ноћ већ стане и војска пролазити кроз Крагујевац к Морави; но пређе свију Милош пошаље свога брата Јефрема, који се тада у Крагујевцу десно, с момцима у наију Пожаревачку, и заповеди му, ако би каки Турци из Београда или из Смедерева пошли преко Мораве, да ји понуде на лепо, нек се врате, ако ли не тедну, а они да се бију с њима. Кад војска Српска нагрне у наију Пожаревачку, људи се зачуде; а кад дознаду, шта је, они пристану и сами гонити Абдулу и Добрињца. У том Али-паша пошаље око двеста Турака с једним барјаком у Пожаревац, но Милошеви људи сретну ји на Морави, и кажу им, да је Господар заповедио, да се врате

натраг, ако се нису ради бити са Србима. Онда се Турци врате. Кад Абдула и Добрињац виде, да ји народ опколи са свију страна, и сами ји њиови момци поостављају и против њи пођу, кнезови они, који су им обрицали, да ће с њима пристати, ударе сад с војском на њи, а помоћи од Али-паше нема никакe, онда се Добрињац некако прокраде са својим писаром и с једним момком, те утече преко Параћина у Лесковац, а Абдула, пошто је неколико дана сам по ритовима и по трњу крио се и гладовао, изиђе, те се преда Милошеву брату, после га одведу у Крагујевац, и окују у гвожђе. По том Милош узме и Добрињца од паше Лесковачкога на веру, и доведе га у Крагујевац ради којекаки сведоџби о постању ове буне њиове. А после дутога тамо испитивања и доказивања отпусти ји Милош обојицу, да иду сваки својој кући, али више да се не мешају ни у каке народне послове, него да живе као и остали сељаци (по том на годину, и више, убије неко Абдулу ноћу код куће, а Добрињац се онда поплаши, да се и њему тако што не догоди, па пребегне у Банат). Ово су биле последње плетке Марашли-Али-паше против Срба, јер и он по том, које од муке и жалости, што му ни овај посао не може за руком изићи, које од страа, да га цар (особито по подговору Рушић-паше, који је тада славно напредовао против Али-паше Јањинскога) не погуби, разболи се и умре. На његово место дође у Београд *Абдул-Раман-паша*, бивши управитељ Адакалски; но Милош више не отиде у Београд, него све послове сврнује из Крагујевца. — На свршетку године 1824 дођу некаки људи из наије Рудничке и Пожешке *Книћанину Васи* (који је по народним песмама убио Ђаја-пашу на Чачку), те му кажу, да су наумили подићи буну у целој Србији, и понуде њега, да и он с њима пристане. Пошто се растану, Васа то каже свом брату Благоју (ономе истом, који се уз буну Аџи-Проданову предао Милошу, и по том код њега у момаштво

стао), а Благоје, болестан будући, пошаље га одмах у Крагујевац, те каже Милошу. Како Милош то чује, он одма разашље своје људе, те оне бунтовнике поватају, и после ји у Крагујевцу погубе. По том на неколике недеље дана (око половине месеца Јануарија 1825 године) дозна кнез Смедеревске наије, Петар Вулићевић (син Вуичин), да је некакав човек из његове наије био у договору с тим бунтовницима, и да још о томе мисли и говори; зато отиде с момцима, те га ноћу увати у његовој кући и веже. Но сељаци, чувши то, скоче на оружје, па опколе ону кућу, где је кнез Петар с оним везаним човеком био на конаку, вичући, да то није право, човека ноћу ајдучки ватати и везати, него, ако је крив, нека дође дању, те га вата, или нека га иште од села, па ће га село уватити и суду предати и т. д. То је већ буна готова. Кнез Петар се ову ноћ с момцима одржи у кући, а сутра дан у јутру по уговору преда сељацима оног везаног човека, а они њега испусте, те отиде кући у Азању. Кад тамо дође, а то има шта видети: скупили се људи из свију оближњи села око куће, а из даљине једнако долазе, па вичу, да им је велика пореза, да им је зулум од кнезова (бројећи неправде, које им кнезови чине) ит.д. Кад Милош то чује, он одма пошаље свога брата Јована с момцима и с нешто војске из Лепенице и из Јасенице у наију Смедеревску, а брату своје Јефрему и другим гдекојим кнезовима пише, да подигну што војске и да иду к наији Смедеревској. Како ови бунтовници нису управо ишли да се бију, тако Јован са својим људма без и каке сметње дође у Азању међу њи. Кад се тако људи измешају, и бунтовници кажу Јасеничанима и Лепеничанима, да они нису устали да Милоша убију или да га збаце, него само да укину зулум, особито што им кнезови чине; онда и Лепеничани и Јасеничани пристану с њима, и стану викати оно, што и они. Будући да су људи из наије Смедеревске највише

викали, да не ће више кнеза Петра да им кнезује, него оће *Милоја Бака**) из Кусатка (који тада није био ту, него отишао на Дунав, да тражи џебане), зато им Јован каже, да неколико кметова дође с Баком у Крагујевац, те ће им се Бака потврдити за кнеза и укинуће им се сви зулуми, на које се праведно туже, само да не чине буне, већ нека иду сваки својој кући. И тако ји Јован лепим речма мало поумири, те се оданде разиђу, а он отиде у Пожаревац својој кући. У том стигне Бака, те народ на ново побуни и састави у Асан-пашиној паланци, па оданде пошаље свога брата с нешто војске преко Мораве у Пожаревац, те поара Јованову кућу (а Јован побегне у Пореч) и побуни људе по оној наји, а он с главном војском изиђе у нају Крагујевачку, и, поаравши уз пут кућу Лепеничкога кнеза Ђорђија Парезана и Јасеничкога Милована Гарашанина, дође у Тополу, па онде стаде прикупљати војску да иде управо у Крагујевац. У том је Милошу већ било стигло нешто војске из Грузе и из наје Ужичке и Пожешке, над којом постави главнога управитеља Грузанскога кнеза, Вучића из Вучковице, па је пошаље пред Бака, а и он сам пође за њом. С Баком је тада било око пет иљада људи, а кнез Вучић није имао пуне ни две иљаде. Кнез Вучић у вече дође, те начини шанац на брду Опленцу, до саме Бакове војске, која се онако без шанца беше улогорила. Кад сутра дан кнез Вучић удари на Баковце, Бака се у почетку одма рани у ногу, а војска му прсне куд које, по том и он рањен утече на коњу. Одма по том стигне и Јефрем с друге стране с неко иљаду и пет стотина људи из наје Ваљевске и из Шабачке, те поарају Кусадак и други неколико села, одакле је буна највише изишла, и убију Бакова брата, који у Ку-

*) *Милоје* је Бака за време данјскога владња био (млад) поп, па после, кад Срби устану на данје, остани поповетно, и постане писар код Вуице Вулићевића. Године 1813 пребегне у Пачево, а 1815 врати се очет у Србију, и стане трговати свињама.

сатку изненада тумари међу њи. У том увате и Ђака негде код Београда, те га доведу у Баточину; онде наместише сву војску на четири угла, изведу га на његову коњу у среду, па Милош рече: „Ово је, браћо, онај, који је крив, што сам вас ја по овако рђавом времену од ваши кућа затруднио; сад ако ћете му ви опростити, опростите му, ако ли не ћете, а ви чините с њим, што вам драго”. Онда сви, повикавши, да се убије, оборе из пушака, те убију и њега и коња му. Тако се сврши Ђакова бунa. Милош по том све оне кнезове, на које је народ викао, позбацује, и постави друге. — Уз Ђакову буну био је *Ђорђије Чарапић* из Рипња подигао народ у наји Београдској, но кад људи чују, шта је било од Ђака и од његове војске на Опленцу, они се разбегну сваки својој кући, а Чарапић пребегне у Банат, куда му после и брат отиде. Из Баната договори се Чарапић преко писама с Београдским учитељем *Мијаилом Белисављевићем* (родом из Срема из села Дивоша), који је пре у Рипњу био учитељ, и онде кућу имао,*) да подигну у Србији буну против Милоша и против Турака. По времену открије то Мијаило другоме учитељу Београдском, *Петру Радосавкићу*, родом из Бачке из села Паланке. Испред цвети 1826 године пређу Чарапићи крадом у Србију, учитељ Мијаило отиде ноћу у Авалу, те се с њима састане и даде им нешто барута и олова, по том вративши се опет у Београд, напише прокламацију, у којој је између осталогa и ово било: ко донесе Милошеву главу, добиће *педесет иљада дуката на годину*. Тако се обрицало за Јованову и за Јефремову главу по *двадесет*, а за Симе Пастрмца, кнеза Василија Поповића и кнеза Вучића по *пет иљада дуката*. Ови прокламација до одређенога дана нису њи двојица

*) Ту је кућу он, као учитељ, начинио на црквеној земљи, но кад село после устапо зато на њ, Милош је, са земљом заједно, пресуди њему.

могли толико преписати, колико им је требало, зато открију то ортаку Петра Радосавкића, младу момчету, родом из Ниша, које је прилично знало писати, те им помогне преписивати. У том Милош прочује, шта се ради, па пошаље своје људе, те учитеља Мијаила увате, а наставши код њега прокламација преписани, одведу га у Крагујевац, а други опколе Чарапиће више манастира Раковице, у једном потоку, и побију ји. Кад су учитеља Мијаила у Београду уватили, били су уватили и његова друга Петра Радосавкића, но будући да се он тврдо изговарао, да о том не зна ништа, које и Мијаило посведочи, тако га пусте. У Крагујевцу пак у дугом испитивању ода Мијаило и свога друга Петра и његова ортака; зато Милош пошаље људе, те и њи обојицу доведу у Крагујевац. Петар Радосавкић, не знајући, да га је Мијаило одао, једнако остане на том, да он за тај посао не зна ништа. И кад му изнесу прокламацију, коју је он преписивао, он одговори, да то није његов рукопис. Најпосле му даду перо и артије, па му кажу, да се добро промисли, па да напише, шта ће му се чинити, ако и он буде за тај посао знао и Мијаилу помагао преписивати. Онда он напише, да му се *изваде очи и одсеку руке и језик*. Пошто он то напише, онда му даду историју те буне, што је Мијаило у затвору писао; како он одатле види, да га је Мијаило одао, он одма призна. По том затворе и њи двојицу, па после три-четири недеље дана, по осуди читаве скупштине, одсеку Мијаилу обе руке (више шаке) и мало језика, а Петру и његову ортаку само по десну руку и по мало језика; а остале (рођене Србе из Србије), који су за Чарапићима били пристали, побију. Мијаило и Петар преболе ране, а Петров ортак умре.

5.

Владање и судови

Милош је неограничени господар у Србији. После њега су први чиновници *кнезови*, који се у три реда могу разделити: 1) *главни или најијски кнезови*, који имају *читаве* наије под собом, као што је Милошев брат Јован над наијом Рудничком, Милошев брат Јефрем над наијом Шабачком, Ваљевском и Београдском; *Василије Појовић* над наијом Пожешком, *Милосав Здравковић* над наијом Ћупријском, *Милован Кукић* над наијом Пожаревачком, *Атанаско Марић* над наијом Ужичком. 2) Кнезови над кнежинама, као што су: у наији Крагујевачкој *Вучић* из Вучковице (Гружански), *Милутин Ђорђевић* (Лепенички) и *Јован Маринковић* (Јасенички); у наији Рудничкој *Илија Појовић*, *Јован Лазић*, *Јован Старчевић* и *Стефан Маслаћ*; у наији Ваљевској *Јовица Милутиновић*, *Вићентије Брдаровић*, *Павле Даниловић* и *Антоније Јовановић*; у наији Шабачкој *Марко Штитарац* (над Мачвом и Поцерином), *Ђура Марковић* (Посавски), *Марко Лазаревић* (Тамнавски); у наији Ужичкој *Јован Мићић* и *Павле Штуле*; у наији Јагодинској *Вилић Вуковић* и *Миленко Радојковић*; у наији Ћупријској *Пана Јеремић* и *Марјан Здравковић*; у наији Пожаревачкој *Јоксим Милосављевић*, *Милутин Петровић*, *Павле Бољдановић*, *Мијаило Ђорђевић* и *Вуле Глигоријевић* (Поречки); у наији Смедеревској *Милосав Лајовац* и *Сима Радојковић*; у наији Београдској (и Грочанској) *Никола Катић*, *Живко Мијаиловић*, *Јован Вићентијевић*, *Петар Мијаиловић* и *Живан Ивковић*. 3) Кнезови срески, као што су у наији Пожешкој *Алекса Прокић*, *Максим Јанковић*, *Милован Недељковић*, *Сава Станојевић*, *Мијаило Радојевић* и *Петар Лазаревић*. Од пре су се и сеоске старешине звале кнезови *сеоски*, но сад се они зову *главни кметови*. Милош сазива кнезове на обичне скупштине о Ђурђеву дну и о Митрову дне,

кад се свршују рачуни и разрезају порезе; али он и у друго време може ји сазвати кадгод нађе да је потребно.

Срби су, које с помоћу Милошева пријатељства с Али-пашом, које с помоћу новаца, које су у рукама својим задржали, све већу и већу власт у земљи добијали. И први година само су по *варошима* муселими с кнезовима судили Србима, а по селима су Срби не само за мале кривице, него и за главу судили; а од године 1820, како се Милош завади с Али-пашом, Срби судове са свим присвоје себи, а муселимима остане само да суде Турцима. Од тога времена поставе се по свим наијама *маџистрати*, а године 1825 намести се у Крагујевцу *взлики народни суд* (као, од прилике, место сената). И од пре је од они кнезова, који би ваљало да седе у Београдској канцеларији, понајвише ишло уз Милоша, а у Београду су само по неколико седили које ради договарања с Турцима, које ради суђења Београђанима (нашег закона) и наји Београдској. Но будући, да је људма из целе Београдске наије доста далеко ићи у Београд на суд, зато се магистрат ове наије лане намести у селу Рогачи, а у Београдској се канцеларији држе само два-три човека ради договарања с Турцима, и уз то суде Београђанима. Сад је дакле први суд у селу код главнога кмета (који, с договором остали кметова, може, особито немирним људма и скитачима, који иду од казана до казана, ударити до 25 батина), од сеоскога се суда иде наијском магистрату, од магистрата великом суду, од великог суда Милошу, а како он нађе за право, онако мора бити. Човека погубити без Милошева знања нема власти нико осим његова брата Јефрема; зато великим кривцима, н. п. кад ко убије човека, или оће да подигне буну, не суди магистрат никако, него се управо шаљу одма Милошу и великом суду, па кад се који осуди на смрт, опет га врате натраг, те се погуби онамо, где је скривио. За мање су кривице

обичне казне бој и затвор, а за крађу и глоба (у народну касу), колико украдена ствар вреди (тако крадљивац мора *двапут* украдену ствар платити, или је вратити и један пут платити). Закона *написани* нема још никаки, него се суди по разуму и по обичају. Често судије трговачке распре предају најпре трговцима на суд. Крив се свештеник (макар кога чина био) слабо на суду разликује од остали људи. — Док није било магистрата, онда су кнезови били и судије; а сад су они као војничке власти, и главни им је посао, да пазе на рђаве људе (од прилике као полицаји) и да купе порезе и остале дације. Главни (наијски) су кнезови и преко магистрата (у њиовим наијама), а остали су под магистратима. Сваки се човек може тужити на кнежинскога и на среског кнеза магистрату, а на магистрат и на главнога кнеза великом суду. Членови су великога суда, као саветници Милошеви, готово већи у чину од наијски кнезова; али би опет сваки волео бити наијски кнез, него член великога суда. Будући да членови великога суда и магистратски понајвише постају од кнезова, зато се и они сви зову *кнезови*.*) Главнога кмета у селу поставља кнез (наијски или кнежевски или срески) с договором сеоским, а остале све чиновнике Милош.

6.

Уредбе за свештенство

Још 1816 године 18. Февруарија изда се у Београду „из канцеларије народа Сербскога” уредба

*) Ово су данас знатнији магистратски кнезови, који су пописани на актима, поменутих на страни 110—112: у наији Београдској Никола Станковић, у Шабачкој Станко Јуришић, у Ваљевској Гаја Дабих, у Ужичкој и Сокоској Мића Боић, у Пожешској Вилин Таушић, у Крагујевачкој Урош Новковић, у Смедеревској Милош Стојаковић, у Јагодинској Милоје Теодоровић, у Тузлајској Илија Барјактаровић, у Пожаревачкој кнез Митар. А у канцеларији у Београду сад је Јован Симић (из наије Ваљевске из села Бобово, по чему се и Бобовац зове) и Ђорђе Парезан (бивши кнез Лепенички).

(с потписом Милошевим, Ужичкога митрополита Мелентија Никшића, и Враћевшничког архимандрита Мелентија Павловића), колико ће узимати влади-ке, колико ли попови, и то:

а) Владика да узима:

Од манастира (на годину)	грш. паре	25 —
„ цркве		12 20
А цркве под кесим (аренду) да се више не могу давати.		
За рукоположеније		100 —
Од сваког попа на годину		10 —
1-ве венчанице		2 —
2-ге „		4 —
3-ће „		6 —
Мирије од куће на годину		— 6
Димнице од куће на годину		1 4

б) Попови да узимају:

За крштење чарапе или		1 20
„ крштење од кума		— 10
„ велико опело од имућна		10 —
„ „ „ „ сиромашнијег		5 —
„ мало опело (до 7 година)		2 —
„ масла		3 —
или на свештеника по		1 —
„ велику молитву		1 —
„ малу „		— 20
„ свећење водице		— 12
„ прекаду		— 12
„ венчање 1-во (с владичиним)		3 —
„ „ 2-го „		6 —
„ „ 3-ће „		8 —
Бира од сељака по 12 ока од ожењене главе (или према времену да се процени у новце), а од варошана по		1 20

*) Сад је један грош 12 крајцара у сребру, а у грошу има 40 пара.

Године 1823 изда се владикама ова уредба:
Високопреосвјаштењши Господине! Архипа-
стиру високопочитајемо!

Будући да је народ у предложенијама својим на височајшу Порту између прочи и једну важну точку представио, у којој изјављује жељу всемило-стивејшему Султану да би данак, који је он (народ) до сад под разним именима и у различита времена давао, у једну главну суму саставио, и под једним именом у хазну своју примао; овим велим поводом, а особито зато, да би истребити издавна заведена злоупотребленија Архијереја о којим довољно све-доче и тужбе свјаштенства нашега у канцеларији Мојој находеће се; за неопходимо нужно судио сам, и за Ваш Архијерејски данак у собранију нашем 13-га и 14-га Декемвра прошасте године посовето-вати се с кнезовима, нахијским старејшинама, и посланим од народа целог пашалука кметовима. У којем собранију сви согласно судисмо определити Архијерејима пашалука овога уместо до сад купље-не по народу димнице и прочи прихода:

1) Постојану годишњу плату састојећу из	18,000	гроши
од које суме припада им месечно . . .	1,500	
2) За рукоположеније во свјаштеника . . .	50	
и кад синђелију преда свјаштенику . . .	50	
3) За антимјс или за плаштеницу . . .	12	
а за освјаштеније цркве	100	
4) Када кому свјаштенику или христјанину гроб посети, или га опева по закону, остаје на погодби Архијереја и сродника усопшѣга.		

5) Продавање нурија свјаштеницима, купљење димнице и мирије задржава Правитељство наше на своје расположење; а давање нурија под кесим или аренду уништава оно са свим.

6) Дуг који имају Архијереји Србије свјатој великој цркви плаћати,*) прима владеније наше,

*) Дуга тога, које су различне владике још одавно начиниле, има до сад 137,433 гроша, на који Српско две владике (Београдскога пашалука) морају плаћати на годину око 20.000 гроша инте-

да исплаћује оној из сопствени прихода своји по погодби, коју оно (владеније) с великом црквом учини.

7) Приход од печата, које ће Архијереји издати Протопресвитерима, а ови онима, који се женили буду, служиће Протопресвитерима за награду труда њима.

8) Господа Архијепископи из себи назначене плате обдржаваће своје Протосинђеле, Архиђаконе и Секретаре пристojно.

9) Г. Архијепископу Београдском, находећем се при мени и у Београду при ч. везиру, и имајућем зато више трошка од Епископа Ужичког, опредељује се на овакве трошкове, како од мене, тако и од потомака Моји жежегодишње, преко уречени у 1 § 18,000 гроша, јоште 2,000 гроша.

Ове приходе опредељујући Ми Господи Архијерејима, не упуштамо се претписивати им или паће забрањивати, узети својевољно поднешени им од кога дар у новцу или у чему било, за молитве болним, или освјаштеније воде и проч. — Нити забрањујемо, да, што више, препоручујемо и молимо Господу Архијепископе, почесто у епархију своју исходити, поради поученија свјаштеника и народа.

На оваково Моје и народно предложеније, потврђено у реченом собранију нашем, надам се, да ће Господа Архијепископи наши драговољно сагласити се; с тим више, што ће себи труда заштедити, а особито избегнути сваког угњетенија Народа, које је првим злоупотребљенијама уведено било.

На које молим Господу Архијепископе, у име держанаго собранија нашего, да се објасне писмено, соглашавају ли се они на ово учињено им пред-

реса с мирјом. Но овај дуг могу поменути владике у напредак и умножити, особито кад какав нови постане владика, на нема новца; и то ни један не узимаје на себе, него на епархију, која остаје дужна и кад он умре или се премести на ње.

ложеније, или у противном случају, да се поста-
рамо, познаним нам путем ово дело окончати.

Препоручујући се свјатим молитвама Вашим, о-
стајем у Крагојевцу 20 Јануара 1823.

№ 97.

(М. П.)

к услугама готови
Милош Обреновић
Сербији Књаз."

Владике с овом уредбом не буду задовољне,
него се стану тужити (особито тајно) и изван Ср-
бије, јер су они (сваки) по пређашњем обичају од
саме димнице добијали мало мање од 30.000 гро-
ша. Света велика црква у Цариграду из најпре
се покаже, да пристаје на то, и у име дуга прими
нешто новаца; но после и она удари на траг. Тако
после повелике распре и свађе укине се ова у-
редба 1825 године; а за попове одреди се наново
(те исте године 2-га Јунија под № 999.) с дого-
вором свештенства из обе епархије, да узимају:

	гроша	паре
За зламање	—	10
„ крштење чарапе или	1	—
„ „ од кума	—	10
„ велико опело од имућна	10	—
„ „ „ од средњег	5	—
„ „ „ од сирома	ништа	
„ „ „ за дете	2	—
„ масла од кнезова и главни трговаца	6	—
„ „ од осталог народа	3	—
„ велику молитву	2	—
„ малу „	—	20
„ свећење водице на месец	—	12
„ прекаду	—	12
„ „ у вароши (по старом обичају)	—	20
„ спомен мртви за 40 дана	—	20
„ „ мртви за по године	1	—
„ „ мртви за годину	1	20
Бир по пређашњем обичају.		

7.

Д а ц и ј е

Како сад општи глоба нема, тако су главне дације земаљске *арач*, *пореза*, *димница*, *чибук* и *сѣаијско*. *Арач* је 3 гроша и 2 паре (на мушке главе од 7 година до велике старости). *Пореза* се удара два пут у години (о Ђурђеу дне и о Митрову дне) по 16 гроша на ожењену главу, а кнезови је и кметови разрежу по имању у три реда, тако да на први ред дође од 17 до 18, а на трећи од 8 до 10 гроша. Кнез у порезу не сме ништа прирезати, али село сме до 20 пара на главу сеоскога трошка, што је ко дочекиван (н. п. порешчија, кнез, и сви други људи, који народним послом иду). Чиновници, међу које се броје и попови и учитељи и главни сеоски кметови, не плаћају за себе ништа осим царева арача; али ако чиновник има ожењени синова или браће, они плаћају као и остали људи. Момци (и Милошеви и кнезовски) и сви други служитељи плаћају све, као и остали људи; а за бирова плаћа село. Од порезе је по обичају слободан сваки отац, који са собом у кући има два сина ожењена; а осим тога ослободити кога од ње може само Милош, и то он чини или за *заслугу* (н. п. бившим чиновницима) или због *сиромаштва*, н. п. кад сиромачовек умре, па му остану ситна деца или сама жена; тако лудим, бесомучним, слепим, сакатим, онако болешљивим, или са свим здравим али великим сиромасима. — Владика узима *димнице* на кућу по 1 грош и 4 паре. — *Чибука* се плаћа по 2 паре на козу и на овцу и на буљук (од куће) по 1 пару исписне. — Спаија (где му сељаци не плаћају одсеком у име свега) узима, осим житног десетка, по 2 гроша главнице од ожењене главе, на свињче жировнице (кад роди жир) по 4 паре, на кошницу по 1 грош (или пошто је ока меда, или десету кошницу, ко ји има много), на *казан*

по 2 гроша, и од винограда по нешто *тулумине* (или десетак од грожђа). Од пре су узимале спације и по две оке масла од главе, али сад тога нема. — Све ове дације кад се скупе у једно, заиста долази мање на човека, него и у какој Европској држави.

Срби дају Београдскоме паши на годину, у име порезе, арача и чибука, више од милиона гроша.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАКОВИЋ“
ПЕСНОВАЦ

Долазак књаза Данила Петровића Његоша у Црну Гору*

Црногорци су знали да ће књаз Данило у суботу уочи Илина-дне по подне доћи на пароплову у Котор, зато Перо, брат покојнога владике и председатељ сената, са многим старешинама и главарима и простим Црногорцима дође му онде на сусрет. Кад пароплов с мора уђе у залив которски под Новим, сретне га Иво Радоњић, војвода његушки и сенатор, за којим му је сестра. Кад се пароплов прикучи Котору, дође на њ Перо и загрли се с књазом говорећи: „Благо мени и сад и до вијека!“ У тај мах сав су залив од Котора до пароплова биле притисле барке с Црногорцима, који су пуцали из пушака, као и други многи са сува. Данило је одмах стао викати да не међу пушака, и тако је једва то престало. Кад брод стане и Данило изиђе на суво, онде га опколе остали Црногорци, који му на брод нису могли изићи, и стану га љубити који у руку који у skut, где је ко могао дохватити. И у такој гомили отпрате га у град у кућу, која је за њсга била одређена. Између осталих црногорских старешина и главара овде је био Новица Церовић из Дробњака, који је 1840 године навео ускоке и помогао им те су убили у Дробњацима Смаил-агу Ченгића, и који је за то морао оставити своју постојбину и пребећи у Црну Гору, те сад као сенатор живи на Цетињу; граховски војвода Јаков Даковић, ћек-

* Објављено у *Србским Новинама* за год. 1852, у бр. 136—140, у подлиску.

лићки капетан поп Никола и капетан грађански поп Ђуро Кусовац. На Илиндан у јутру после 7 сати крене и књаз с пратњом својом пут Црне Горе уз брдо: он и Перо и Новица и још неколицина били су на коњма, а остало све пешице; коњници су ишли путем, који је начињен на врло честе завојнице, а пешаци понајвише на пречац преко камења као и козе. Пут је овај уз брдо трајао готово два сата, и први су били већ у по брда, а задњи су тек полазили из Котора, и целим путем једнако су пушке грмљеле. Где се већ излази на брдо, чекала је књаза једна гомила Црногораца, и кад су га близу опазили, сви су пушке избацили. Пошавши одатле мало брдом, множина отиде управо путем у Његуше, а књаз са главарима окрене на лево кући капетана његушкога Пророковића на обед. Кад гости уђу у једну велику собу без пећи, одмах их почасте хладном водом, кафом и ракијом. Кад обед буде готов, намести се поред зида једна дугачка трпеза од дасака и по њој трпежињак (ова је трпеза готово у пола нижа од овдашњих столова или астала); и поред ње с обадве стране метну се клупе за сеђење. Мени је било одређено место близу књаза, који је сео у горње чело, али се мени због своје ноге учини тешко онде сести, него седем готово на дно софре уза зид. Прво се јело донесе у чорби од мяса овчијега погуст скуван пиринач. Пред књазом били су судови доста господски или варошки, било је и тањира и ножева и виљушака, а где сам ја седио, само су мени донели нож и виљушке; и овај се пиринач донесе у великоме дрвеном чанку, који се онамо зове ваган, и сви смо га амо од књаза даље јели великим дрвеним кашикама, какове су и у Србији по селима. После пиринча донесе се кувано овчије месо у великим комадима (готово у четвртима), које је један од гостију после секао на мање; иза овога мяса донесе се јагњеће месо печено, исто онако у великим комадима, које је опет

један од гостију секао у какав суд пред собом, а они, који су седели иза мене на крају, немајући суда никаквога, један од њих узгрне трпезњак па исече месо на трпези; иза овога печења донесе се шунка, која се онамо зове пршут, а после ње сир. Где је књаз седио, било је и чаша подоста, али ми овамо даље пили смо вино стаклетом од оке редом наздрављајући један другоме, као н. п. што се у Србији кадшто пије чутуром. Мени је овај обед био млији него икакав по обичају европскоме, јер сам се с радошћу опоменуо, како сам у детињству за оваким трпезама седио о крсним именима и на свадбама. Кад пођемо одавде, многи од гостију избаце по једну пушку говорећи: „да захвалимо домаћину на части“, јер онамо кажу, да гост није задовољан кад полазећи одакле са конака или обеда не избаци пушку.

Дошавши одатле у праве Његуше, књаз, а и остали главари за њим, сврне најпре, како му је на путу било, своме зету Иву Радоњићу, војводи његушкоме и сердару, одатле својој кући и своме брату старијему Мирку, који је још у Трсту пред њега дошао и овде сад с њиме заједно, одатле старом Тому, оцу покојнога владике; и онде смо се највише бавили, јер је књаз оданде ишао пешице своме стрицу и синовцу Томову Машану. На свим овим местима чистили су нас вином, кафом и лубеницама, или као што они веле дињама, ко је шта хтео. Пошавши с Његуша, дочекивале су књаз на свакој главици гомиле Црногораца са метањем пушака. У пољу цетињскоме сrete га вицепредседатељ сената Ђорђије са сенатором Стефаном Вукотићем и са цетињским сердаром и сенатором Милом Мартиновићем и с многим другим главарима и простим Црногорцима, и пушке су једнако пуцале свуда а код намастира су грували топови.

Сјутрадан порано била је у намастиру летурђија, на коју је ишао књаз с главарима, а од оста-

лога народа ни десети није могао у цркву ни за-
вирити. Изишавши из цркве, прочитао је вице-
председатељ сената писмо рускога министарства
књазу, у коме стоји како је његово величество
цар руски уважавајући молбу народа и сената цр-
ногорскога, пристао на то, да се Данило не владичи
него да постане књаз, и како му се препоручује да
избере кога другога, који ће бити владика и упра-
витељ само црквеним пословима, да се стара живе-
ти у љубави са Аустријанима и с Турцима, и т. д.
Пошто се ово писмо прочита и руски и српски,
књаз даде ордене и златне медаље, које је за
различне чиновнике донео из Русије, и то: предсе-
датељу сената Перу орден св. Ане другога
разреда с круном, вицепредседатељу сената Ђор-
ђију тај исти орден без круне, Новици Церовићу ор-
ден св. Ане трећег разреда, а тако и граховском
војводи Јакову, а златне медаље за ношење око
врата на црвеној пантљици: сердару Милу Мар-
тиновићу, војводи Иву Радоњићу, војводи Петру Ву-
јовићу, војводи Нику Ђуришићу, перјаничком капе-
тану Ђуру Мартиновићу и перјанику Бутору Укма-
новићу. По том књаз отиде у билијарду (овако се
зове једна велика соба поред две мале, у којима
је покојни владика живео и у којима сад књаз живи).
У билијарди је на среди билијар, на једној страни
има једна дугачка клупа, уза зид, као у прочељу има
једно кожно канабе, до њега једна велика кожна
столица за књаза, и до ње у углу стол или астал,
и од њега даље на другој страни неколико сто-
лица. У билијарди се и отпре за време покојнога
владике судило и одговарало, а у исто време и
пушило, а кад није било особитих послова, онда се и
билијара играло. Ту је сад, кад је књаз овде био,
по толико људи било, да се није могло маћин: сва-
ки је желио да књаза види и да чује речи његове,
а он им је једнако говорио казујући им, како мисли
владати и светујући их како ваља да живе и ње-
гове уредбе и заповести да слушају. Гдекоји су се

и тужили које за што, те им је и суђено онако пред свима. Тако се н.пр. један потужи, да је једном перјанику за некакав његов посао ваљало да плати талир, па га није имао него му остао дужан и дао пушку у задолгу, а сад му даје талир, али перјаник не да пушке него иште и камату на талир; на то књаз пресуди да перјаник у томе догађају нема право искати камате, јер није дао готових новача, већ нека му онај да талир а он њему пушку. Овакових и мањих и већих тужби и пресуда бивало је много. Кад би се књазу досадило у билијарди говорити и говор слушати, он би изишао напоље да се прошета, али је гомила за њим и око њега ишла једнако. Пошто би се по пољу прошетао, сео би пред каквом кућом на клупу од камена, а главари око њега, а гомила испред њега и око њега, гдекоји би прости Црногорци поседали по земљи, а који су мало даље, они би стајали да га могу боље чути и видети, а он би почео разговор као и у билијарди.

Које у билијарди које у пољу, књаз је говорио народу ово: „Нећемо се више убијати по канту-нима (т.ј. по буџацима), већ ко се осуди на смрт и погуби, сви Црногорци ваља да знаду шта је скривио и за што је погубљен. Тајне се тужбе више неће примати, него који што каже на кога, он ваља онде да чека док се дозове онај, на којег он говори, да се суоче.” — „Који у суђењу, био сенагор или капетан или перјаник, узме и од кога једну пару мита, одмах ћу га истерати из службе, и нек се не нада да ће игда више у њу бити примљен. Исто ће тако из службе бити истеран и перјаник, који би од људи, за које се шаље да им што пресуди или извиди, узео што више од онога што му је одређено, као што је једном пре Иво Радоњић још с једним другом од тога и од тога узео неколико коза, које су пет пута више од онога што је припадало.” (Кад он ово изговори, Иво Радоњић, који је иза њега подалеко седио на једној клупи, устане и скинувши капу рекне: „Истина је

то била, господару, али да је онда ко казао тако као што ти сада говориш, ми онда не би смели учинити, него је онда сваки гледао како ће своју кућу боље напунити, па како су остали радили, онако сам и ја".) „Свакоме Црногорцу, најсиромашнијему као и најбогатијему главару, да се суди једнако по правди, јер су сви Црногорци једнаки. У овоме да се не гледа ни на саму родбину моју: ја на Ћегушима имам рођенога брата и сестру и другу многу родбину и пријатеље, па да чујем да је капетан његушки икоме од њих макар најмање што пресудио друкчије него што је право, одмах бих га истерао из службе". — „Ко год мисли да му је у чему криво учинио или сенатор или капетан или перјаник, свакоме је слободно доћи у свако доба мени и тужити се на њега. Ако се коме учини и ја сам да сам му у чему криво учинио, слободно му је доћи и на мене потужити ми се и рећи ми: „„Господару, учинио си ми криво у томе и у томе, јер оно није онако, него је овако,"" пак ћу ја после ону ствар извидети, па ако се нађе да је он имао право, поправићу се, ако ли се не нађе, казаћу му да нема право тужити се." — „Ако да Бог здравље, ја желим начинити нови закочик, по коме ћу вам ја само добро моћи чинити, а зла ни ја нећу моћи никаквога." (Потом је мени, кад смо се на само разговарали о грађењу законика, тужио се да га од тога највише задржава ово, што Црногорац, који живи на турској граници, кад скриви што против закона, може ускочити у Турску па Црногорцима после штете чинити, „али," вели, „кад бисмо се с Турцима могли умирити и овако бити у миру као с Ћесаровцима, онда се тога не бих могао бојати").

Тако је говорио, да се чиновници без узрока неће мењати, као што се до сад радило. Онамо су први чиновници сенатори, за њима иду капетани, а за капетанима перјаници. Сенатори су врховне судије у земљи, капетани суде за мање ства-

ри и управљају по племенима као што им се с Цетиња заповеда; перјаници су као књажеви момци или телесна стража (Leibgarde), они се с различним заповестима шаљу свуда по земљи, те скапетанима којешта пресуђују, људе мире а и кривце хватају и доводе. Сенаторе и капетане избира и поставља књаз, а перјанике, као што сам видео, оставља и племенима на вољу да их избирају. Тако један дан у билијарди рече Цуцама: „Треба ми од вас један перјаник, него кад се вратите у племе да се скупите и да га изберете, па на кога се год ви сложите, ја ћу га примити, ако ли се ви не могбудете сложити, онда ћу ја узети кога хоћу, не гледајући хоће ли он вама бити по вољи, неће ли: помислите да између вас само један перјаник може бити, па је боље да се ви сложите и изберете га да вама захваљује што сте га изабрали, него ли да га ја изберем и мени захваљује”.

Сенатора је досад било десет, осим председатеља, капетана по различним племенима четрнаест, а перјаника четрдесет и шест. Сенатори имају плате на годину по сто талира (талир по две форинте или шест цванцика), капетани по тридесет талира, а перјаници по четрдесет. Капетани су по чину већи од перјаника, али им је зато најмања плата што живе највише код својих кућа, а сенатори и перјаници на Цетињу. Као што је напоменуто, перјаницима је поред плате још одређено што ће им се плаћати за њихов посао кад се куд шаљу; ова је попутнина у најдаља племена, као н. пр. у Морачу, цекин (дукат), у ближа талир, а у још ближа три цванцике. — Сенатори су досад добијали много (може бити више него што им је плата) од *глоба*, а нешто и од судских трошкова, који се онамо зову *карати*. Сад је књаз говорио да ће се у напредак глобе узимати у народну касу, а сенатори и перјаници да би са својом платом лакше живети могли, казао је да ће додати још два сенатора и четрдесет перјаника, па само по једна

четвртина и од једних и од других да седи на Цетињу по три месеца, па онда други да их измењују; и тако ће сваки бити дужан за ову своју годишњу плату само три месеца у години седити на Цетињу, а остало време може код своје куће радити што му је воља. Ако ли који не би жалио трошка и волео би једнако седити на Цетињу него код своје куће, то може слободно чинити. — И за времена покојнога владике у Црној Гори се узимао ђумрук на живу стоку и на гдекоје друге ствари што се из Турске, трговине ради, догони или доноси; досад је тај ђумрук продаван коме се хтело, али сад књаз заповеди да се објави по племенима да ће се у тај и тај дан онде на Цетињу јавно продавати ти ђумруци, па ко највише да, онај ће их закупити. — У оно исто време дође из Никшића од некакога царскога бимбаше писмо на председатеља сената (као што се писало док још књаза није било), у коме се тужи како су Црногорци отерали некакве турске овце и другу стоку, и моли се да би се то вратило. На то се писмо бимбаши одговори, да би везир херцеговачки (за којег он у писму вели да га је онде послао) одредио људе, да с Црногорцима учине мир, да се така отимања у напредак не би догађала ни од једне ни од друге стране. И потом књаз један дан у пољу рече, да је рад с Турцима умирити се и онда да ће забранити црногорским четама ићи у Турску.

И премда њему против тога нико ништа не рече, али многима, који по граници седе и највише живе од четовања (т.ј. од арања и од отимања по Турској), није било то ни мало мило, и један између њих, за кога ми је књаз казивао да је између првих четника, рече мени: „А да како ћемо ми онда живети, јер је то наше и сијање и орање и копање и све.” Оно се писмо бимбаши оправда као данас пред вече, а сјутра у јутру дође глас из Пипера, да су Турци отерали око триста црногор-

ски оваца и посекали двоје деце и једнога старца. Овај глас врло обрадова четовође и четнике, и књаз им заиста у нољу рекне: „Сад чините како знате, само не дирајте у хришћанско и у *низаме* (т.ј. у царску војску)”. Један дан пред вече, кад је књаз седио на једној клупи, дођоше пред њега два стара Херцеговца, у чађавим, подераним хаљинама, а у још горим капама и обући, без оружја, с голим трбусима, *права сиротиња раја*, и стадоше се тужити, како је међу оном турском стоком, коју су Црногорци најпосле запленили, било и њихове стоке, и молити се, да би им се њихово повратило; и одмах се пресуди да се јави капетану, у којег су племену они, који су стоку запленили, да се овим сиромасима врати све оно за што се закуну да је њихово. — Најпосле говорио је књаз Данило и то, да се удари мали данак на све Црногорце према имању, додајући да он тих новаца неће трошити за своје потребе, него на општинске сврга народа, н. пр. да ће набавити учитеље и отворити школу, и да ће децу у њој држати о своме трошку, да ће поновити штампарију и набавити нова слова и људе за тај посао, да ће градити путеве и по безводним племенима воде, и т. д.

Књаз Данилу нема више од двадесет и четири године, и раста је доста малога, али је врло ватрен и окретан. Једном Црногорцима у пољу између осталогаче рече: „Видите колишњи сам мали, али ако ме не узаслушате, бићу вам већи од Ловћена (велике планине, која раздваја Црну Гору од аустријскога приморја): ако ми не дате добром да се прославим, ја ћу гледати да се прославим злом!”

Како за оно неколико дана, док сам био на Цетињу, тако и после готово читав месец дана, Црногорци су једнако из различних племена и крајева једни одлазили а други долазили. Кад би који видевши књазу и саслушавши што треба, стали се спремати да одлазе, књаз би им запитао старешине колико који има друга, па би им у име пут-

нога трошка дао на свакога најмање по једну цванцику, гдекојима по цванцику и по, а гдекојима и по две, како су који из ближих или из даљих места, а гдекоме особито и повише.

На свршетку ово речи о књазу Данилу мислим да је вредно Србима казати, да на Цетињу има један печат, који по свој прилици неће бити млађи од Ивана Црнојевића. Печат је овај много већи од цванцике и округао је сасвим; на среди његовој израђен је доста лепо орао од две главе, између којих горе стоји крст, а ниже орла доле лав као кад иде; око овога је наоколо натпис: „Мохуръ * всѣ * Чрніе * гори *“. Онде имају још неколика новија печата, али кад се што у народ шаље, овај се свагда удара, јер њега најбоље познају.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ“
ПЕСКОВАЦ

Друга рецензија српска

(Учредништву послана)

ЛЮБОМИРЪ У ЕЛІСИУМУ,

Моралная Повѣсть; Сочинена отъ Милована Видаковича, Дѣтвоспитателя. Въ Будинѣ. Писмени всеучилища Пещанскаго. 1814. 547 стр. (осим посвећевија, предисловија и пријечанја о Српскомъ језику, које све износи 46. стр.) у 8^о.

„Вси народи и сами јазичници књиги своя по граматїйскимъ правиламъ списаша, у насъ по правиламъ бабѣ Смиляани пишућся“. Овим ријечма¹⁾ Г. Архимандрит *Кенѣлац* свршује предисловије својега Јестествословија, а ми њима почињемо ову другу рецензију Српску. Већ има око 40 година, како смо почели Српски писати, а за то вријеме не само што нијесмо у језику пошли у напредак, него смо толико ударили натраг, да би нам требало још 40 година, да дођемо на оно мјесто гђе смо прије били. До данас се готово ниједан Списатељ код нас не нађе, да постави себи правила по којима ће писати, него како му кад падне у памет. Како који зареже пером да пише, он већ одма почне мислити како ће језик поправљати, а не како ће га учити: зато је готово свакога нашега Списатеља прва књиџа боља од друђе, друђа од треће и т. д. И ово се зло код нас тако упутило и увело у обичај, да не може друкчије престати, док не

¹⁾ *ријеч, вријеме, бијело, доије, ђевојка* и т. д. пишемо зато, да види Г. Видаковић (и остали који не знају) како *Ерцеговци* говоре.

почнемо један другогa, јавно пред свијетом, непријатељски рецензирати и критизирати; истина, да ће се тим начином осрамотити кад Списатељ, кад рецензент, а кашто и обојица; али народ и литература свагда ће добити (а који се труде за народ, зашто би се жалили и осрамотити кашто његове ползе ради?). Тим ће начином почети једанпут и наши Списатељи мислити и сумњати о ономе што пишу: знајући да ће за сваку ријеч одговарати пред свијетом. Тако су Нијемци, Французи, Талијани и Енглези своју литературу довели у данашње савршенство (и сад има у Њемачкој близу 10 новина, које само књиге рецензирају). И данашњи дан, по свој Њемачкој, Списатељи више пазе (кад пишу књиге) на рецензенте, него на све друге читатеље: зашто већа част читатеља тражи у књизи увеселеније и забаву (или науку, ако је књига зато писана), не сумњајући да би оно друкчије могло бити, него што је написано. И то је познато, да се рђави и слаби Списатељи свагда боје рецензента, и ту же се на њи у својим предисловијама; а добри, не само што ји се не боје, него ји још зазивају (као н. п. *Шлецер*) да ји рецензирају како год који оће; па ако који што паметније и боље докаже, они приме с радости, ако ли почне лудовати, а они му се сити насмију, па мир.

Сад ће ко запитати: које ћемо Списатеље наше почети рецензирати? Ми велимо оне, који највише пишу, и који чине (заиста или по мњенију њиовом) као неку епоху у литератури; и зато смо 1815-те године почели од *Г. Видаковића*. Истина да смо му остали дужни *одвраћак* на његов одговор, но то је само зато било, што нам се учинило, да је *Г. Видаковић* својим одговором поправио све наше погрешке, које су биле у оној рецензији, и тако нас сам оправдао.

У свакој се књизи гледа на двије ствари: 1) *на ствар о којој се пише*; 2) *на језик којим се пише*. Свака се ствар може представити различним на-

чинима, нити се у том може гледати од свакога (особито сад код нас) да буде Класически Списатељ; али језик може (и мора) знати сваки Списатељ: Зато смо у првој рецензији Српској говорили само о језику; али Г. Видаковић у одговору не да ни на ствар ни проговорити, него се представља као неки Српски *Виланд* или *Гете*. Зато морамо сад почети од ствари; али је опет ми нећемо критизирати, него ћемо накратко приповиђети шта се налази у овој *моралној повести*¹⁾, па нека читатељи сами суде (само ћемо ји ми гђешто опоменути).

САДРЖАНИЈЕ

Част прва

У овој части стоји како је Милорад, још са тројицом, дошао увече у тавницу те избавио Љубомира и побјегао с њим; како су ту ноћ до зоре стигли на *Мораву* и прешли преко ње, оставивши Крушевац на десно, и дошли у подножје горе, која раставља Србију од Мађедоније (ваљада је *стара планина* — *mons Naemus?*), и ту у једном гају сјали уморне коње, и напили се „из чутурице палине (ракије)“, и извадили из торбе сира и једну погачу, те поручали, па отпустили момке, а Милорад и Љубомир остали разговарајући се (— Овђе би требало знати, гђе је Љубомир био затворен? Из *Ерцеџовине*, — гђе је он сједио, као што ћемо даље виђети, — за љетну ноћ доћи на *Мораву* — ниже Крушевца —, и одатле до ручанице стићи у подножје *старе планине!* то само онај може рећи, који нити мисли шта говори, нити зна о чему говори —); како је ту Љубомир казао Милораду, како је срећом продао неку земљу, прије него је за-

¹⁾ Истина да ће то бити врло тешко: зашто у њој има седам-десет и седам предмета, али ћемо опет гледати колико је могуће, барем оно што је најјужније.

творен, „и донесе ми купецъ, кадъ е чуо да самъ затворенъ у тамницу петъ хиљада дуката“ (— да ли овђе Љубомир не лаже штогод? у почетку четрнаестој стољетија могао је човек купити пола Ерцеговине — ако се продавала — за пет иљада дуката, а он није ни село продао, него каже да је то узео само за „пѣрку земли!“ —); како су одатле отишли преко планине у Маћедонију и дошли у село Леониду, гђе су нашли трговца Нестора Харалампија, од кога је послѣје Љубомир купио *Јелиспум(!)*; како је ту, послѣје двије године ишао *Светозара* „дѣте отъ едно деветъ или десетъ мѣсеци“. — Како је потом добио из Ерцеговине свога сестрића *Косму* („дѣте около свои 16 лѣта“), добио *Драгињу* и *Тихомила*, и како ји је све воспитавао: да буду слободни, да се не боје вјештица и Вампира: „онъ пѣма о Богу нигда слова не говораше, изъ намѣренѣя вопервѣхъ имъ дѣла Божѣя у законѣмъ естественнѣмъ показати (— из овога се види да је Љубомир читао *Русова*, али штета што није имао памети, да расуди, да је *Русов* у многим стварима имао право, али у гђекојим је и лудовао, и као и он, само *паметније* —) за у еданъ путъ имъ свѣтѣи страхъ Господенъ сѣ чистѣишомъ кѣ нѣму любовѣю, и высочайшимъ почитанѣмъ у сердце, као начало сваке премудрости и твердо основанѣ сваке добродѣтели *улити*“ (— то је Српски речено! —) и т. д. Како је однио *Драгињу*, кад јој је било 7 година, у *Ларису*, и оставио је код некакве Госпође, да учи науку, „која се отъ красногъ пола измъскуе.“ А оној тројици код куће толковао *натуралну историју, Земљеописаније, Земљемјерије, Статистику, Ложику, Физику, Матезис, Метафизику* итд. Како је потом послао *Косму* и *Светозара* у *Ларису*. Како је Љубомир отишао с *Воденичаром* у лов; како су дошли на конак некаквом пустињнику, који „бѣо као овца клекао предъ Иконостасомъ, на кому двѣ воштане свѣце горяху и моли се Богу“ (— ваља да је био *шокац*; заштѣ ми не клечимо

кад се молимо Богу —). Како је и дијете изнијело хадионицу „и врати се и поредъ свогъ старца клекне“ (— шокци прави! —). Како су дошли на конак Плахиди Архитектону, гђе су дошла још два Србљина с једним ђететом; Како се Љубомир разговарао с једним од Србаља, и он му казао, да је у војничкој служби, већ има 10 година, и да је заједно војевао с његовим сином (— а његов је син погинуо прије 13 година! —); Како му је Љубомир казао, да је и он из Ерцеговине, и приповиџео му, како му је Краљ био узео сина и поставио га у канцеларију, па се Бучина кћи заљубила у њега, и утекла с њим; како му је Бучин пријетио, да ће му изврнути столицу у двору, „и име из Каталога второга реда Совѣтниковъ избрисати. Ја на то њему поручимъ, да е онъ малии то учинити; — поздравите ви Господина Бучина, да се ја њѣга нѣмало не боимъ, бјаше онъ дщерь своју болѣ чувао; она е тражила моего Сина, а не мой Сынъ яю“ (— тако се одговарају зле жене — опајгоре и нацагбабе — а не филозофи, као што Г. В. каже да је његов Љубомир —); како га је потом Бучин облагао код Душана и затворили га у тавницу, итд. Како су ту сјутрадан доручковали и пили палину и *Каву* (— то је било око половине 14-га стољетија, а кава је први пут донешена у Европу 1652-ге године! тако послѣје 300 година! —), а домаћин и Воденичар *јели ладно печење с бијелим луком*. Како се послѣје тај војник разговарао с Љубомиром, и казао му, да је он Душан („Царъ открие свое перси, и покаже му Гербъ царскій, звѣзду са крестомъ и четири огнила одъ чистога злата!*), а оно дијете његов син Урош; како му је Душан ту вратио село, и учинио га кавалером „первога реда надъ копявицъ“(?) ; Како је Урош пољубио Љубомира у руку, и он га благословио (— овђе је мало зачудо 1) како је Душан могао сам, са својим сином и с једним момком, ићи по туђој земљи? 2) Како Љубомир није могао познати Душана, кад

му ено на образу стоји перјаница на глави и порфира на леђима? —); Како је Љубомир одатле отишао с Душаном у Атон, па су се отуд вратили „у великиј на Макелонскијмъ грапицамъ лежиръ“, гђе је Љубомир био с Душаном 5 мјесеци; како га је Душан на пооду обдарио, и поклонио му два прекрасна коња (— као *Чуић Слѣйцу Филију*—).

Како је нашао код куће, кад се вратио у Јелисизум, писмо од Светозара, да је умрла Драгиња; како је отишао у Ларису, и за Драгињине новце купио дућане, и дао на сиротињу; како се ту частио код Архи-Епископа; како су ту дошли просјаци, и Светозар изишао, те им дијелио, па му казали за једну жену, која је била дошла с двоје ђеце, да има мужа пијаницу, а он рекао: „пакъ зашто се не удашъ за другогъ, кадъ онъ не валя?“ Како је послѣје отишао Светозар слугама да иште овој жени штогод за јело, а слуга (Архи-Епископов) рекао му: „А елъ што младо?“ „Младо и прекрасно двое дѣцяце, отвѣща Светозаръ“. *Служит.* „Та не питамъ я за дѣцу, но за матеръ ели млада“. *Светоз.* „Нѣе тако ни стара, али е добра сирота“. *Служит.* „На часть Вамъ све добре на свѣту, само мени доведите младу и лѣпу,“ и т.д. Потом је узео Светозар „подъ руку“, и увео у собу, а слуге се почеле смијати, онда он рекао: „Богати, еси ли ты забораѣо оно, што у С. писму пише, гладна наранити, жедна напоити?“ (— Кад је ово знао из С. писма, како није знао и оно да жена не може свог мужа оставити и поћи за другога?—); Како је Љубомир одатле одвео Светозара и Косму кући; како им је дошао некакав Француз, који је чисто Српски говорити знао, и који је био код Срба „у петој войни мусѣкантъ“(?) и како је тај учио ђецу музики и француском језику и „дѣда се отъ нѣга весма поучу.“ Како је Љубомир потом одио ђецу у Атину, и намјестио код даскала *Пармениона*; „овиј мужъ бѣше около своихъ 54 лѣта старъ, иначе бѣо е доста добаръ фѣлософъ,

у разним наукама искусан, знао е и Сербски по покварено (— није могао покварепије знати, него гђе-који наши Списатељи —), и у предавању приличан е био, но среброљубац от свѣта;“ како се Љубомир вратио у Јелизиум, а Косма и Светозар изишли „на данъ два” (преко воље Парменионове) изван града и у некаквој шуми нашли Господина *Филипа* Професора Философији,¹⁾ с „обоєга пола” људством, гђе се весели са својим ученицима и слави прољеће; како им је професор Филип казао, да не стоје код Пармениона, „перво што е среброљубац, а друго при свој вѣговој науки будала (— није чудо што је будала: зашто кажу да има и више професора и учитеља такви будала; него је чудо како мало прије бијаше „доста дсбарѣ фѣлософѣ!” —) — иначе поета е великии и Елинъ да му пара не има;” него ји он препоручио (пошто су ту провели три дана) другом газди. Како су послѣје отишли Косма и Професор Филип да посјете Пармениона, и нашли га, а он обријао браду и бркове, па сам говори: „Некемъ да појдемъ сто имасъ браду! сада не имамъ браду дчаномъ! — нисто брада: ей! душо Яно! — док ме сада видисъ! — Окемъ младо! — ама море младо леѣма новце дчаномъ! — а сто младо, и я писамъ старъ!” (— овђе је мало за чудо: 1) Кад се Парменион био заљубио у Гркињу која није знала Српски — као што ћемо виђети —, како је она могла говорити: *некем да појдем сто имас браду, и т. д.*? 2) Кад Парменион није могао рећи: *ништо, видиш, што, него нисто, видис, сто*; како је могао рећи *чаном, душо*? Или ваљада је Г. В. ћео само да се подсмјева Грцима, нити мислећи ни знајући, шта го-

¹⁾ Кад бисмо стали пазити код Г. В. па све оно, па што се мора пазити код научена човека, онда би му могли и овђе казати, да у Атини од 6-га стољетија (послије Јустинијана) није било никаквије школа ни професора; а особито у 14-ом стољетију, онда је Атина била гора него данас; али па такве мале ствари не треба пазити код Г. В.

вори? —). Како је Светозар ловећи по шуми нашао ђевојку, гђе пјсва, и ћео да јој се јави, али није могао: „обладаю нимѣ опакова чувства коя га смуте.“ Како је пристао за њом и отишао јој кући; како је вечерао с њезином бабом и ђедом, а она пјевала уз лиру на горњем спрату; како је и она дошла и рекла: „Ми имамо и госта, а ви мени ништа не кажете.“ Како је питао: „е ли ово Ваша дѣци? Наша снѣе, да чѣи би била? Божѣи пакѣ паша. — Љпо дѣте, да ю Вамѣ Богѣ живи, на лицу се нѣномѣ види, да има поштено сердце, а кадѣ е то, нетѣ ми љубовѣ отрѣци (осмејаватѣ се на нѣо), у присуствѣи своихѣ родителѣи сѣсти кодѣ мене! О зашто не љубезнѣи моѣ! ми прѣимамо честногѣ младитѣа таково захтеванѣе нѣоѣ за сретѣу, сѣди Мелиса, и разговарай госта,“ и т. д. Како је Мелиса сјела, и по малом разговору зовнула Светозара у собу и пјевала му уз лиру. „Старѣи су продолжавали ѣошѣ време на полю при чаши вѣна.“ Како је Мелиса казала Светозару да је она печална и да таква „во вѣки“ остаје. „Свет. Сменѣ ли питати за узрокѣ?“ А Мелиса повукла на њега своје прекрасне очи и т. д. Како је дошла старица: „Но, што сте утѣтали, што не пѣвашѣ госту дѣте мое? Пѣвали смо, рекне Светозарѣ, садѣ хотѣмо да се разговарамо; Добро снѣе моѣ! добро, Ви се разговарайте, я идемѣ спавати, отведи потомѣ госта Мелиссо у Старога собу“ и т. д. Како је Светозар питао Мелису да му каже своја прикљученија, и да би јој он рад помоћи, а она рекла да му не може казати, и да се њој не може помоћи. „Ј сам љубезнѣи моѣ! оно изгубила, што ми е најдражайшее на свѣту било, онога самѣ се лишила, за кимѣ ми се сердце утѣшити не буде, и нигда лице отѣ слезѣ осушити. —“ Но опет му обрѣкла сјутра казати: зашто је већ било допкан, а повјест дугачка. Како је сјутрадан устао Светозар и пошао Мелиси у градину: „текѣ онѣ на врата вертоградска, алѣ ето

ти му нѣ съ едномѣ *рукомѣ ѿскрасне ружице* (?) у кобѣ" и каже му осмјенувши се да је она била понтила с ружицама да ји да старој да ји унесо у собу и метне чело главе његове, да му миришу док још спава. „Свет. А не бѣ самѣ имао честѣ, да сами унесете? *Мелис*. И бѣ то съ драгомѣ душомѣ учинила, но видила самѣ, да е мой старшій отацѣ изѣ себе изишао, и нѣкудѣ отишао, и Вы сте остали сами" и т. д. Како су потом сјели на зелено канапе, и она му почела приповиједати како је њезин отац био богат трговац, па се она заљубила у сина његовог ортака, и с каквим су *несшѣрпѣнѣмѣ* чекали они то вријеме; како се тај момак удавно, с лађом заједно; како су они потом пропали и остали под великим дугом; како је Даскал Парменион из Атине дао њеном оцу новаца у зајам. „Кадѣ ал' поиште ме отѣ моихѣ родителеѣ за жену! пусти ми отацѣ и стара мало у ушеса, и кажу ми, да не бѣ само я, него и они поредѣ мене сретѣви бѣли. Истина, вѣлу ми, да е онѣ старѣ, и нѣе твоя прилика, но человекѣ е добарѣ, богатѣ, и нигда се женѣо нѣе, нити има кога. Поживитѣ онѣ кою годину съ тобомѣ, и оставитѣ намѣ толико богатство, поредѣ когѣ потомѣ мотѣйтѣш себи по воли млада мужа узети" (— морални људи! —) и т. д. „Исусе мой! помислимѣ у себи како тѣу я овако млада, коя ни 19 годину совершила нисамѣ, поити за Старца, кои ми дѣдѣ може бѣти! — Јошѣ ко тому ружна людина! — И да поидѣмѣ, коя самѣ се по смерти могѣ любезногѣ Крѣлла заклела. да се я нигда ни за кога, буди тко бѣмо, богатѣ, лѣпѣ, младѣ и шта му драго, удати нетѣу. — И мужескѣи полѣ любимѣ, као и свака моя друга што любити мора, ово е намѣ отѣ природе; само е Естество на умноженѣе и солержанѣе рода человекѣскогѣ ову любовь, овѣи свяшчѣннѣйшѣи дарѣ у сердца наша улило, да мы любимо мужке, и да они гину за женскимѣ; обаче" и т. д. „Светозарѣ, кои ю внимателно саслуша, поболе чисто на сердцу

о овој прекрасной дѣвици, о овој мудрој матери будућој, којој џастиѣ отриче да мати постане! —” Како је она казала да је „наумила животъ у перушимомъ дѣвству и цѣломудренно провести;” и да ће побјећи у свијет, ако је се родитељ не окани, а Светозар јој казао да дође управо његовом оцу и т. д. Како га је Мелиса, послѣ ручка, извела на пријеки пут, и како јој је казао на растанку, да он иде, али да мисао његова при њој остаје, и да не носи са собом оно срце, које јој је донио; а њу то удивило и рекла му, да је он „јошъ дѣте, цвѣтъ неразвѣенъ,” и да би она волела мртва остати пред његовим очима, него да он, „младитъ веселе прави, трезвенъ и разуменъ,” чрез ње печаленъ постане, а лагано у себи: „о небо! на коју тѣ другу мою то џаствиво жребѣе пасти, која тѣ блажене часе у његови любовни објатиами броити” (— то је као онај што је викао: оди, нећу ти ништа, оди! а (полако) јадно ти га ти нећу! да ми те је уватити! —) и т. д. Како су се пољубили и растали. — Како је послѣ отишао Светозар, с Космом и с Професором Филипом, к Мелиси, па Професор казао: „нашъ младитъ добаръ вкусъ има. Какова би то прекрасна мати, и цѣломудренна люба била,” и т. д. Како је Мелиса почела ударати у лиру и пјевати, а Парменион дошао, и она рекла: „Ho! Ето ти ми куге, којѣ га бѣсѣ садъ овамо донесе.” Онда се Косма и професор сакрили у траву, „да виду што тѣ почети, а Светозара сама с њомъ оставу, којѣ наслонисе на њно раме и за перкосити Старцу њѣжно ю едномъ рукомъ пригерли” (—то је морал!—). Онда старац поцрвенио као куван рак, „пакъ окрене Сербски, да не би дѣва разумѣла: „Сто е то дѣчаномъ? Кое те дяволъ овамо донеселъ, бре?” — Младитъ сме пегнѣсе: „Простите Деко, я Васѣ не познаемъ.” „Како да ме не познаеѣ море? — проклетѣ деристѣ! Куда оно досло!” и т. д. Како је ту дотрчао Парменионов „вертаръ” и казао да је дошао Љубомир, онда се Светозар радовао, и Ме-

лиса га пригрлила и т. д. Како је Косма питао шта је Парменион: Зашто не зна ни Грчки ни Српски као што треба; а они му казали да није Грк него Албанез (— кад је био Албанез, зашто је говорио: *сто је, ђознајес, окем*, и т. д.? —), и да ниједан језик не зна честито (— мало прије бијаше *Јелин* да му *џара* нема! —). Како се Косма заљубио у Мелису и казао професору, а професор ђеду Мелисином, и ђед казао да ће гледати да је окрене, зашто се заклела да се неће удавати; како је послије (пошто су ови отишли у Атину), дошао Мелисин отац с даскалом и ту су се свадиле и побиле око Мелисе, и *Палимон* (ђед Мелисин) истукао (бичем и трсковачом) и сина и даскала, бабу ишћерао напоље, па казао: „Дај вѣна мое дѣте, де! пакъ се спреми одма на путъ.“ Она донијела стакло вина и понудила га чашом, па отишли у Атину, и наговорио је („*ти си рожева дѣте мое! да мати будешъ, повинуйсе закону естественному немой се безъ нужде древомъ учивити безплоднимъ!*“) те пошла за Косму, а одатле отишли с Љубомиром, сви заједно у Јелизиум.

Како је цар послао Љубомиру писмо, и молио га, да се врати у отечество, и Љубомир послао Косму и Мелису и Полимона напријед да *даде соиздати дом*. Како је Љубомир потом учио ђецу „*коња яшити*“, како су ишли у лов и тукли се с ајдуцима, па Љубомир наћерао Светозара да *клучи*, што је и он узјао коња и дотрчао у битку; како је ту Љубомир подијелио момцима све новце, што су нашли код ајдука; а Светозар (кад је виђео да Љубомир не оставља себи ништа, него све даје момцима) сакрио једну кесу дуката па казао Љубомиру код куће, и он му рекао: „*задержи ихъ за себе безъ наименшегъ у души смущенїя свободно*“ (— морални људи и прави! —); како је Љубомир купио виноград и отишли да га беру, па Љубомир и Светозар изишли да се проодају, па Љубомир заспао под липом, а Светозар опазио велики чопор

ђевојака гђе се играју по трави, „но упрепасти се, кадъ изъ *между нима* смотри и гдѣкога калугера подъ *камилавками*.” Као млад приближио се њима „и чисто нѣко негодованіе изъ зависти ошутити у сердцу своему противъ оныхъ светихъ Отаца; — кадъ тамо, алъ види у цернѣ халина и подъ *камилавками* младе и прекрасне, као аггели, дѣвице! (— не знамо јесу ли калуђерице кад носиле *камилавке*? —). Дозна инди сада да су то Калугерице” и мирске ђевојке; како му игуманија није дала ићи међу њи, него га је питала чиј је и одакле је; а он казао да је Харитонов (тако се ту звао Љубомир) из Јелизума, на које игуманија рекла: „Не знамъ гдѣ е то. — Ел’ то каковѣ градъ?” — Како је одвео игуманију, са двије мирске ђевојке, оцу под лину; како се игуманија почела разговарати с Љубомиром, а „онъ приступи едној отъ овихъ дѣви, загерли ѣ љубезно.” и т. д. Како је игуманија послала оне двије ђевојке да иду осталима, па и Светозар био пошао с њима, али му игуманија није дала, него рекла Љубомиру да га зове натраг; како се игуманија зачудила кад је чула ово име *Светозар*, и питала старог „да нисте Ви *Љубомиръ Соколовичъ*?” — Како је она послѣје казала да је она мати *Светозарова* и *Чедомиљева*, и да ће му други пут доћи у дом и „цѣлу повѣстъ сказати!” Како је Светозар (пошто је она отишла) плакао, што не зна ко му је отац био; како је трећи дан дошла игуманија (са старим „Священникомъ и едноѣ старицомъ”) и послѣје ручка изишла с Љубомиромъ и с ђецом „у вертъ” (а остале госте оставили при чаши вина нека „продолже време”) и онђе казала да је она кћи *Николе Бучина* и жена *Младена*, сина Љубомирова, а Светозар и Чедомиљ њиова ђеца; потом су ђецу отпустили и она почела приповиједати, како је дошао *Пладић*, са својим родитељима (— и то је стари Српски обичај! —) те је испросио за се (кад је бројила своје 15-то љето — ако не лаже —); како она није могла да љуби тога *Пладића*, „што с

јакo снисходѣо женском полу." Како је он долазио њој „на посѣщеніе, и она са свим омрзнула на њега, и говорила му да она, као женско, „у себи више мужества осушчава," него он и т. д. Како га је метала на теразије својеѣо расуђденија „за искусити га болѣе, за *провидити* духъ нѣговъ, за *познати* му сердце." Како јој је казала некаква друга, да он одлази и другој ђевојци, и како је то њој било жао не из какове зависти, него што се тобож њезин назвао, и што мора поћи „за такваго женскому полу и страстемъ своимъ цлѣннена младитѣа. Како тѣе онъ мой мужъ бити, каковъ ли будућіи отацъ постати." — Како га је нашла међу ђевојкама гђе преде и рекла му: „право *Господинъ* младши *Пладичъ*! штета што Вамъ *јошъ* прегачу нису припасае," па се вратила натраг; како је он потом дошао њој и клечао пред њом и плакао, а она га дигла и рекла му: „*Господинъ* *Пладитъ* — (мало прије биае *Пладичъ*! —), я Васъ сожалуемъ; *Ви* имате добро сердце, но весма слабъ разумъ, я потребуемъ мужа, а не жену, гдѣ Вамъ е преслица? — Оставите *ви* мене! кадъ имате на свакој перстѣ по едну, нисам я за васъ, мени треба, као што реко, мужъ, кои тѣе увекъ на моеј страни бити; а не таковшъ, којъ за свакомъ дѣвицом, као петао за кокошкама терчи," и т. д. Како је „еданъ путъ у недѣлю" њен отац довео из цркве *Пладића* и *Младена* (сина *Љубомирова*); како се с *Младеном* пољубила, и заљубила се у њега; како је *Младен* посліје ручка узео њу „подъ руку" и удаљили се преко вотњака мало на страну, и он се заљубио у њу, као и она у њега. Како је посліје њезин отац, кад је разумио да се они љубе, забранио *Младену* долазити у кућу; како је она једно вече некако преварила оца и састала се с *Младеном* и пала пред њега на кољена, полила се сузама и казала му да без њега не може живити; а он јој рекао да је сожалује: „*Ты* мени сердце твое, кое е у твојој власти, даешъ, обаче рука твоя отъ *Родителеве* волѣ зависи! *И* ю добити не мо-

гу!” А она му одговорила: „Лучше е чисто сердце „нежели рука”, и тако га наговори те побјегну и вјенчају се негђе у некаквом селу (— и то је била поштена Ђевојка! правога Српског характера! —). Како је потом њезин отац расписао на све стране, да ји доведу везане, ако ји гђе нађу; како су ји негђе били нашли и уватили, па Младен осјекао руку ономе који је њу био повукао, па онда утекли „у домъ еднога Священника” и ту људи нијесу смјели напасти (— То је као у Турској кад ко учини какво зло, па утече у Делибашин конак. Штета, што и данас не могу свештеници бранити тако рђаве људе! —); како је ту Младен примио војничку службу и рекао јој: „Не бойсе, Косаро моя! отъ сада ништа, я самъ прїимїю Царску службу, и со тимъ избѣгаю свако противъ насъ гоненїе (— тако исто у Турској кад се ко пише у Делије —). Захтевали су тога мѣста поглавари, да се има по закону за онога, кому е руку отсѣкао, казнити, но Сотникъ се на то ополчи.” „Но пошто вели то бити не може; пѣга другиіи сада неїма властъ казнити, кромѣ законъ воїническій, но будущи да он ње као воїникъ погрѣшїю, тако га воїническій ни казнити не може, а не може ни гражданскїи: понеже сада е воїникъ, и тако онъ оправданъ буде”. Како је Младен отишао оданде с војницима, а њу оставио код истог свештеника, но њезин отац чује и пошље људе те је однесу (— али како су смјели напасти на свештенически дом!? —) у некакав град и баце у тавницу; како су је некакви људи извели из тавнице, и дали јој писмо од Младена. Како је она потом родила Светозара и Чедомїла; како је примила писмо да је Младен погинуо, и за четири дана ништа о себи није знала, а четврти дан, кад се пробудила, осјетила малог Светозара гђе је граи (— гледајте људи сад чуда! Г. Видаковић каже на страни 25-тој да је Светозару било девет или десет мјесеци, кад га је нашао Љубомир, а Косара — мати Светозарова каже — на страни 312, 313, 317, 318, — да је

Светозар био код ње *двје године и по!* — —); Како је она, пошто је издржала, писала у двор и молила „што би су имали призрѣње на њу оставшу вдову с њ двоје нејакѣ дѣце;“ па кад није одма добила одговора, онда донијела Светозара његову источнику (— на образу не стоји источник, него *извлекник!* —), онђе га повила (— као да бунца овђе Косара: повијају ли се ђеца од двје године и по? —) и оставила те га он нашао. Како је она ту тајну открила онђе некаквој пастирки, и потом домостројитељници Љубомировој у кући (!); како је понијела и Чедомиља, да да пастирки, па нагазила на некакве војнике и рекла им: „*јунаци!* откуда сте? (— може бити да и то лаже: зашто *јунаци!* понајвише старији млађему говори —) куда тако?“ Како су они повели с њом бесједу, коју је она вознегодивала, „*еданъ отъ нѣхъ ухвати ме за руку, гледи ми у очи, пакъ узе ми мараму с њ врата*“ (— да! онамо су се онда носиле мараме на врату, као и сад што се носе! —); како је сјела и дала ђетету *сису* (— то је жена благообразног Српског характера! —); како су је ти војници познали (издао је „*мадежъ* на бѣломъ врату, два на десној руци“ и један „*мали њ на крају лѣве обрве*“) и казали јој, да ји је послао њезин отац да је траже и доведу њему (— како је није могао онда отац наћи, ако му је требала, кад је писала у двор и молила да имају призреније на њу? —); како је она пред њима *клечала* и *плакала*, но ништа није помогло, него је поведу (предавши Чедомиља пастирки); како је од њи утскла, па се обукла у мушке аљине, и отишла у Призрен, те посјетила гроб Младенов; како су је уватили некакви војници (кад се вратила), и казали јој да је „*увиди*“ па је одвели у град *Бобац* и затворили у тамницу; како је избавио некакав господин и она од њега побјегла (пошто га је служила годину дана), па је уватили, но срећом отео је некакав „*тисацникъ*“ и примила војничку службу, и годину и по служила под оружјем као и други војник: „*коња*

яшила и у сраженію бивала.“ Како су је били препоручили међу пешаке за *сотника*, но снила Светозара и Чедомиља и рекла у себи: „Божество е само хотѣло, да я мати будемъ, а не воиникъ;“ па онда продала коња и пошла да види ђецу; како је опет уватили некакви војници и познали да је војник, и како се од њи избавила. Како је дошла колиби познате пастирке, али колиба изгорјела и пастирка умрла; како јој је отишла на гроб те *клекнула на кољена* и помолила се за њу Богу (— и Косара је морала бити *шокица*: код нас није обичај клечати на гробу и молити се Богу! —); како је дошла Љубомировој воденичарки, и она јој довела ђецу те ји изгрлила „и матеріѡм милостію“ изљубила, па онда отишла „у дѣвическіи манастирь“ и онђе сједила 10 година (но чин није била примила); „за дѣцу самъ имала прилику почесто разумѣти, бригуласе за нѣи нисамъ почти пимало, понеже казивалису ми како ихъ держите“ (— А како је могла казати — на стр. 282 — да не зна гђе је Јелизиум, и је ли то град или село? —) и т. д. Како је потом остала Косара код Љубомира и он је препоручио млађима као своју кћер. Како су потом ишли у шетњу и на ђеци биле „по долгой отъ зелене кадифе одежди, пурпурне кратке доламице, на глави калпацѣ са златнѣми челенками“ (— Г. В. мисли да је челенку могао носити сваки који је ђео, а не зна да су се челенке давале само јунацима за непријатељске главе, као и сад по Турској —), па Косара рекла, да ђеци још не треба таково одијело, а Љубомир рекао: „Како бы су иначе дѣца себи присвоити могла онѣи благороднѣи поносъ, коимъ да се, као благороднии, разликую отъ людѣи простаго рода“ (— то је морал! —) и т. д. Како су дошли у село гђе је коло играло. „Нѣколико стараца подъ бѣлымъ брадама посѣдали редомъ са старицама своима, пак гледу. — Предъ ними на едномъ маломъ столу бѣле нѣке купиде, изъ коихъ се напѣяху.“ и т. д.

Како су ту и они сјели, и Љубомир почео повиједати старцима и свештенику Ерцеговачке луде обичаје: *Како сватови пију за здравље кума и старога свата, и бацају чаџе и пуна стакла с вином; како се појду на кућу, па намјесте „сјолчиш” на димњаку и изнесу пуне бокале вина те пију; како вежу домаћину руке наопако, објесе „му пуно шине вјна о врати” и накрте га свакојаким цвијећем, као додолу, па га метну насред собе на стол, и заповједе му, да не смије ништа љоворити; тако исто вежу и накрте домаћицу, па је метну насред авлије на стол и заповједе јој да лаје на свакога, који јој што љрољовори; како лудују уз „мљсоедје и кадъ кои светца свога слави”* (— овђе морамо казати да је Љубомир прави маћарац и безобразна будала! Зар му је мало што бунца и лудује у другим стварима, које показују његову маћарећу памет, него се маша и у обичаје народне и у светињу? Овакове бљувотине да дођу случајно у руке Добровскоме у Праг, Шишкову и Румјанцову у Петербург, Барону Зоису у Љубљану (Laubach) и Фатеру у Краљевац (Königsberg), они би мислили да су то заиста Српски обичаји. Сватови су српски најбезобразнији по Бачкој и по Србији, али Боже сачувај таково што и помислити, а камо ли учинити од домаћина и од домаћице! Домаћин и домаћица не принадлеже у број сватова, него гледају свој посао (готове јело, доносе пиће и послужују људе), а сватови сами између себе граде се љросјаци, калуђери, младе, ђевојке и остале шале збијају, те купе новце млади; бију љрасце, кокошке, љурке, краду кашике (код ђевојачке куће) и т. д. А ако се у Бачкој, или у Сријему, и попну кашто на кућу, шта је Љубомиру зато? Би ли он бољи био кад се то не би догађало? Или може бити да мисли, да би људи њему дали оно вино што попију на кући. Шта ли му смета што Срби по обичају славе свога свсца — крсно име — и веселе се уз мосојеђе и играју. Вид’ла жаба гђе се коњи кују, па и она дигла ногу. Тако и наш

Љубомир ваљада је чуо гђе Доситеј и Рељковић (и јошт гђекоји) вичу на обичаје народне, а није знао расудити, да су они у том сви лудовали. Код свакога су народа најсветије ове три ствари: *Закон, језик и обичаји*: тим се народи један с другим рођакају, и један од другог разликују. Како народ изгуби те три светиње, он изгуби и своје име. Но ајде да речемо, да ми не бисмо изгубили нашег имена, ако би и оставили наше старе обичаје, али нека нам каже Љубомир 1) *шта бисмо добили с тим?* 2) Кад би народ престао свадбовати, славити свеца, веселити се и иџрати; о Божићу ложити бадњаке, ѡпростирати сламу, мијесити чесницу, ѡлазити се и ѡсијати житом, и мирбожати се; уз месојеђе иџрати се ноћу ѡрстена и љуљати се уз бијелу нећељу; о Цвијетима ићи на ранило и ѡјевати; о Васкрсенију туцати се црвеним и шареним јајима; кућати се о Ђурђевоу дне у селену; брати ивањско цвијеће и висти вијенце од њеџа; ићи ѡ намастири-ма, држати завјетине и носити крсте и литије; чувати бабине и т. д. Кад би то, велимо, све престао народ чинити, шта би почео мјесто тога? Волови могу бити без овакови ствари, али људи не могу; то знају, и знали су свагда, сви прави Филозофи, али не знају овакови луди реформатори —); Како сељаци пију у недељу пред крчком (— да! као данас овуд по Њемачкој —); како „порядочни и честни мужџ,“ пошто сврши своје послове, сједе увече с ђецом и са женом за трпезу те вечера, па се онда моли Богу и иде спавати (— а не зна, да се Ерцеговци и прије вечере моле Богу, и то је најглавнија молитва: зашто се морају сви заједно молити; а послѣје вечере моле се кад које доспије спавати, као и ујутру кад које устане —); како је у дому, гђе домаћин и домаћица добро „живу“, „огњице обљено“ — (— да! по Ерцеговини су огњишта као по Бечу и по Пешти —). Како је он својим сељацима (у Ерцеговини) постављао нове обичаје: да оду са свештеником и још с једним или

двојицом, да даду јабуку; па кад пођу водити ђевојку, нека зовну „нѣколико добрихъ пријатељѣ," и без сваке уке, буке и вике оду у цркву и вјенчају се, па онда кући: свештеника и највише још двојицу „можешъ на обѣдѣ устави; а прочимъ захвали на пријателству и отпусти ихъ.“ Кад прође неђеља двије дана, онда нека по могућству справи част и зовне онет свештеника и друге добре пријатеље; „доведи, ако хоћеш и мусікапте пакъ лѣпо и честно провеселисе у твому дому съ твои добри пријатели цѣли данъ," и т. д. (— овакову свадбу нека чини Љубомир кад стане женити Светозара, и Г. В., ако му се допада, кад се сам узжени.¹⁾)

Како су изишли, Љубомир и Аристид са Светозаром, да се прођу неколико дана, па се навукли облаци и почела „гдѣ која капля, као челоуѣческа глава на земљу падати" (— ала разумије човек Физику —), па се провалили послје облаци, и једва су испливали на коњма и нашли земљу; како су ноћили (други дан) код некаква Луке, гђе су им ујутру пјевали славуји по шуми (— штета што и данас не пјевају славуји уз бербу, него само у прољеће! —); Како су одатле идући нашли ђевојчицу (близу једне куће) гђе бијели платно, па Светозар чекао оће ли се исправити да види „ели лѣпа.“ а Љубомир му рекао: „Деране ты! а какову би си користъ отгудѣ имао, што би си ю видѣо.“ Онда Аристид: „Е мой Господине! замичу нѣгове очи за оне бѣле ножице". Како га је она погледала и „привела му сердце у трепетъ," и т. д. Како су дошли кући Платона и Пелопиде (— овде бисмо другом Списатељу могли напоменути, да није обичај у оваквим случајевима узимати имена, која су већ одавна позната у историји 1) што овђе сваки може поми-

¹⁾ Ове бљувотине и будалаштине Љубомирове може сваки прочитати од стране 369—387.

слити на *Платона Филозофа* и на *Пелопиду војводу*, а 2) Готово свако стољетије има своја особита имена: Бог зна је ли икаквом човску у Грчкој у 14-ом стољетију било име *Сократ*, или *Платон*, или *Пелопида*, или *Аристид*, или *Ипократ* и т. д. али код Г. В. не треба гледати на овакове ситнице —) и послѣ ручка Љубомир легао спавати, а Светозар почео ватати рибе, па га опазиле двије ђевојке (*Агра* и *Агапија*, кћери *Платонове*) и звизнуле му(!) те отишао њима у градину, па му дошле „под њу руку, една с њ едне стране а друга с њ друге“ и одвеле га под ора; како су га питале ко је и откуда је, и оће ли код њи преноћити, и пр. Како ји је он мјерио очима, и „у бесѣди искуси да е старија сестра (*Агра*) весма разумна и добра срдца; дѣвица при себи и при честпихъ мислей; младѣу пакъ по нѣчемъ позна, да е мало горда и подмиглива; а притомъ у любви гори, и чисто смущена.“ Како му је *Агра* рекла: „што насъ тако замышлено гледате, нетѣте ли насъ куповати: Мислимъ то, отвѣща младитъ, кадъ би *Агапија*, како е лѣпа, и мала ваше срдце и Вашу нарав!“ (— паметно момче и учтиво!! —). Како им је приповиѣо за ђевојку што је виѣо гђе бијели платно, како је бацила на њега „едан тихѣи, но и любовниѣи поглед“, и како су јој биле „ноге бѣле као снѣг.“ Како је миловао *Агапијине* руке говорећи, да су бијеле, мекане и вруће, а она почела дрктати, и т. д. Како је *Агра* отишла да бере крушке, а он остао сам са *Агапијом*, и питао је има ли га радо. „На овѣи вѣпросъ она повлачетѣи очи на нѣга любко га погледи. и тихо се насмее, стисне му руку и ништа не рекне.“ На које он „Но! я самъ со тимъ задоволянъ, я васъ любимъ, я Васъ милуемъ, полюбивши ю; ово е ѣоцѣ вѣтѣи знакъ, него стисненѣе ваше руки моѣи.“ Она се сва зарумени, и пусти се у сладко унѣиѣ, срдце е нѣно вѣтѣма ударати почело, и нѣо вѣтѣма узнепокоявало. Она хотѣше нѣму нешто ретѣи;“ но он чује старију сестру гђе тресе

крушке, па устао и отишао њој, а ову оставио. Како се Агапија расрдила на њега, па ји Агра мирила, и рекла му: „Чудна смо ми любезнија мой! Сушества; у васъ слабому полу нје сердце као у Васъ: ми кадъ любимо кога, преко сваке мѣре любимо и строго захтевамо, да и васъ таковий люби“ и т. д. Како је Аристид одазвао Светозара те отишли у шетњу; како је увече изишла мати Агри-на и Агапијина у шетњу пред госте (са кћерима), па срела Теодору (— ону што има бијеле ноге—) гђе иде с бјелила, и рекла јој да се обуче, а Агапија: „Да! то јој јошъ треба да се обуче и накити, валь-да су јо просити дошли. Ты куш! — Злото (— то је лијепо —), рекне мати.“ Како се помирио Светозар с Агапијом и увјерио је да је љуби и честује (— ако и није имала добро срце —). Како је сјутрадан нашао Светозар Теодору у градини гђе за-љева цвијеће, па му она дала цвијет, а он јој рекао: „Захвалюемъ понизно! а сѣ чимъ тју я Васъ слу-жити? — Теод. Я отъ васъ не потребуемъ ништа. — Свей. Хмъ! поне еданъ полюбакъ? — Теод. Пре-вали на нѣга свое красне и велике очи, осмѣпесе и погледи къ земли (— то је нешто налик на стидљиву блудницу —): То бити неможе. рекне му! — Свей. За што Сердце мое? — Теод. Зато, зашто самъ я си-рота, а Вы сте Господинъ! (— То је као оно што приповиједају: све велиш ал’ пећеш —) Но имамо ми овдје двје Господичпе: Господареве дшери, отъ коихъ младѣа весма лѣпа, зацедите полюбакъ тай за ню. Нисте јо видели? — Свей. Я нисам.“ (— просто момче! не зна да лаже! —) и т. д. Како је он њу загрлио и пољубио: „прїими овај полюбакъ отъ мене! — ово е еданъ простолушпий знакъ ис-крепне мое и чисте къ теби любви, онъ нека буде святый залогъ моего сердца. — Доволно Господипе! доволносте ме увѣрили. — Теодоро моя! — (она по-гледи на нѣга) любишь ли ме искренно? — Чисто е мое сердце, чистая любовь, непорочна е моя кровь,“ и т. д. Како је Агапија била пошла у градину, да

набере цвијећа „и Светозара при првоме састанку съ нимъ послужи“, па ји затекла гђе се грле и љубе и тако разговарају, и рекла Светозару: „Бездѣлнице едавъ, невѣро и лажо, есили се сивотъ самномъ онако любовно, онако нѣжно разговарао, а садъ тражишь другу! ты си Господињъ!“ (— још му је мало казала —) и т. д.

Како су је послѣје молили, и он и Агра, да се не срди, и он је увјеравао да је љуби (— морао је бити некакав вјетрењак и будала —), и да ће јој „љубовъ пламенитѣма рѣчма предъ Агромъ завѣщати.“ — Како је потом узјао Светозар на коња и отишао Теодори на бјелило; како је ту дошао човек с колима да води Теодору Луки, брату Платонову, па је он подговорио да не иде, него да се сакрије тамо гђе на путу, куд ће ударити они, па ће је он узети и одвести у Јелизиум, и она тако учинила. Како су се изљубили на поласку, и Светозар казао Агапији: „Заборавите и мене, заборавите на све, што смо имали между нами, пакъ тѣте мирни бити; и исправите сердце (— то је учтивост! —), пакъ тѣте щастливи постати“ (— штета што не знамо, шта је она њему казала —). Како је пошао Пелопида, с Агром и с Агапијом, на колима, да ји испрати; како су испили „за сретѣна пута јошъ по чашу вѣна“ и отишли. Како су на путу сјели под липу и скинули чутуру с кола, и почели пити, а Светозар отишао да вата лептирове. „Агра е ту тихо пѣвала и друштво веселила; а Агапиа устале мало, и погледи на ону страну, кудъ е Светозаръ отишао. Пелопида за дати способъ, да се она съ нимъ састати и понѣколико рѣчи проговорити може, рекне: Агапио! отнеси дѣте мое! ово парче (— зашто није Пелопида, као Грк, казао комад, него парче? —) пите младомъ Господињу (— та то је пезевенк! —), я га понудихъ вели са виномъ, а за питу вѣра Божѣа и заборавио самъ.“ Како је Агапија отишла и нашла Светозара у чести с Теодором и рекла: „А! а! та-

ковъ ли е посао! Чекајте садъ тју я Вамъ обоимъ чигати буквице," и полећела Теодори у косе, а Светозар: „Но! но! што тјете Ви? Приступите само овамо: дигните руку на њу, ако смѣте! то е ружно отъ Васъ! А отъ Васъ е љпо, срамъ да Васъ буде! отмамити тудъ дѣвицу¹⁾), писамъ вѣровала, да еданъ Господскій смѣхъ толико безобразенъ може бити!" Како је Светозар одвео Теодору „исподъ руке" пред свога оца, и она се зачудила, кад је виђела Љубомира, и казала да је она Драгиња (— чудо како је није могао познати Светозар, или она њега, у толиком разговору, грљењу и љубљењу? или како се она није сјетила, кад јој је казао да је из Јелизума? —). Како је Драгиња приповиђела, како су Љубомира преварили, да је она умрла (— да је био Љубомир паметан, и да је марио за Драгињу, не би га онако могли преварити: зашто би питао кад је умрла, гђе је умрла, колико је лежала, гђе јој је гроб итд. —), куд је пролазила и како је ту дошла. Како су се потом разговарали „на ногу за сретња растанка при чаши вина," а Светозар тјешно Агапију и нудио је да се пољуби с Драгињом и да се помире, а кад она није ћела, онда јој рекао: „о ти малодушца и злобна дѣвице, красниј цвѣте безъ муриса;" и т. д. Како је потом Агапија клекнула пред њега, и завештала се, да ће до смрти у дјевству живот свој провести и т. д. А Светозар јој рекао: „О ти љубве и почитанія достојна дѣвице! Како сам се я варао о твоєм сердцу, — Но зашто љубезна моя клѣтву положи, да се пигда удавати нећеш? О Агапио отступи ти отъ такове мисли, која тебе противъ Божія намѣренія отвлачи" и т. д. Како су се растали и отишли сваки својој кући.

¹⁾ Теодору су они били примили као сироту, те је служила, и хати је Агапијина пазила као своју кћер, но будући да је Агапија на њу хрзила (што је била љепша од ње), зато су ћели да је пошаљу Луки Платонову брату (гђе су они у јучерањи дан попили, кад су из славују ијевали) да је узме за жену.

Како је на прољеће дошао Платон с Агром и с Агапијом у Јелизиум; како је Агапија питала Светозара, љуби ли он Драгињу, и мисли ли је узети за супругу; како је Светозар говорио Драгињи за Агапију: „Сирота! какотје свои вѣкъ онако лѣпа, онако научена безъ друга провести, безплодна остати!“ — а Драгиња рекла: „О! нетје она то учинити, она е млада, промѣнити тје она мисль свою“, и т. д. Како су оставили Јелизиум и пошли у Србију; како су дошли у Ерцеговини некаквом човеку на конак, па кћи његова („дѣвица около своихъ 12. 13. лѣта“) похваљивала Светозарове свилене аљине, намјештала му руком косу, осмијавала се на њега, и казала му: „Ала си ти лепъ (— као Ерцеговка требала би да је рекла *лијепъ*, или као што Г. В. каже *лѣпъ*—) Господине“. А он је пољубио, и она њега потом (— да! то су стари обичаји Српски, а особито Ерцеговачки —); како су ји дочекали у Савинама: ударала велика звона, свирале трубе, ђевојке у бијелим аљинама, са зеленим вијенцима у рукама стаде у два реда, мала дјеца, „обоеѣ пола“ с коктарчицама цвијећа, а земљедјелци са зеленим житом и сѣвом у руци; како су викали сви: „Да живи нашъ Господин, и нашъ любезный отацъ Соколовичъ. То рекши дѣве стану бадати вѣнце предъ вѣга, а мала дѣца просинати цвѣтје по стази; земледѣлци клекну предъ нѣмъ“ (— Све су то стари обичаји Српски, него не знамо у каквом су плеснивом Њемачком роману сачувани —); како су послје изишли један дан на воду Савинац, те ручали и веселили се до ноћи, па Светозар заспао мајци на крилу, онда рекла Косара Мелиси да иде напријед, зашто ће јој плакати дијете, а она одговорила: „Нѣ ми за вѣга, вѣга дойкинѣ болѣ чува него ја; по ако буде намъ Косма дошао!“ (— И ово су Српски обичаји из 14-ог стољетија! Али будући да је Мелиса била Гркиња, тако може јој се одбити на дару —). Како је Светозар ту уснио, да је велика прекрасна звијезда полећела од сјеверне стране и

улећела кроз прозор у њиову собу, те упалила кандило и сва се соба засвијетлила: кад дођу кући, али дошао Никола Бучин; онда Косара с ђецом клекнула пред њега, загрлила му кољена, исплакала се и помирили се; и Косара послѣје рекла Светозару: „То е она зиѣзда мојѣ Светозаре! што си мало прѣе свио; свѣтлостъ е она нѣна радостъ нам възвѣстила, а кандило, што е ужегла, миръ е овому дому и свимъ намъ явила“.

Част втора¹

У овој су части двије главне приповијетке: 1) Како је Љубомир одвео Светозара у Призрен и оставио га код Бучина за једну годину да пише у канцеларији. 2) Како је Влајко украо *Драгињу*, и како су је они послѣје отели од њега.

У првој приповијетки стоји: како је Светозару било тешко поћи у Призрен; како је узео *Драгињу* испод руке, и шетајући се с њом говорио јој: „Драгине, драга моя — немој на мене заборављати, немој да умали отсуствѣе мое нѣжности твоју къ мени! — Немој токмо мисль у сердце твое, любезна моя, пустити — кое би ми заисто тешко било — да тѣе Призренъ и наименшу какову измѣну моего къ *шеби наклоненїя учиниши моѣ*“ и т. д. „На ове рѣчи его, чиста стеза ороси дѣвици красне трепавице нѣне; она нѣжно повуче своје очи на юношу, и рече: тежже е за пашъ слаби полъ любезни Светозаре, што ми у оваковомъ случаю чувства нашего сердца, као што би оно намъ желило, излити предъ вами мушкими не смѣмо, да со тимъ не увредимо добродѣтель нашу — којомъ се нашъ полъ краси — *стѣдливостъ*“ — и т. д. Како је Љубомир свѣтовао и учио Светозара како ће се владати у Призрену,

¹) и ова је печатана у Будиму 1817-те године, има 308 страна (осим предисловија и посвећенија, које све износи 24 стр.) у 8.

а особито како ће се чувати од жена и од ђевојака (— као да га је у данашње вријеме опремао у Париз или у Букурест! —): „ти си рођенъ да отацъ будешъ; благодатно естество на то е тебе опредѣлило, и — съ дозволењемъ ретѣи (!) — за умножење рода човѣческаго, као и другимъ смртнимъ кровъ твоју на то способило. — Божественниѣ убо онаѣ даръ природе наше, и ову искру, отъ кое вѣчногъ Бога повелѣњемъ словесниѣ човѣкъ битѣ свое получава, при появлењю ея да не опорочишь“ и т. д. Но опет му каже: „чествиѣи и красниѣи полъ, не кажемъ да его, као дивѣиѣ избѣгавашъ — знаѣи, како се валя обходити со старѣими Госпожами, и Матронами, како ли пакъ съ младѣими и дѣвицами. — Или да се съ дѣвицами толико забавишь, да на старе Госпоже, матере ихъ и не гледишь!“ и т. д. При обједу и вечера да употреби по мало вина, и то с водicom, на мјесто медицине и т. д. Како је Светозар држао Светолика, Мелисина сина, на погледао на Драгињу: „Драгине! тихо смѣшетьсѣ, можел' што любезнѣи бити отъ овакова беззлобна отрока! Ел' да и ти малу дѣцу милуешъ? Ал' право ми Драгине кажи — па то унде имъ мати, отъ кое се она тергне и пресѣче речъ своју“ (— штета! —) и т. д. Како се Светозар растао с мајком и с Драгињом, како је Драгиња заплакала, загрлила га и пољубила, и метнула му, лијевом руком, вијенац на главу (— зашто нам није Г. Сочинитељ истолковао што значи то? —). Како су у Призрену посјетили кир *Настаса*, *професора Филозофије*, и како су код њега застали сина „нѣкогъ (— то је као у првој части *Добровскѣи нѣкѣи* —) Барона Лазара Гребляновича“; како су гледали Душанов триумф, кад је дошао у Призрен, пошто је победио Татаре: како су га људи (мјесто коња) увукли у град на колесници, коју су трговци поклонили(!); како су ђеца трчала и посипала пут цвијећем, а ђевојке бацале му вијенце (— као и Љубомиру кад је дошао у Савине —); како га је царица дочекала на сред сале, и посула га из

десне руке златом и бисером, а из лијеве шеницом, а он се на њу осмјенуо и бацио јој „на перси масличну гранчицу“, па је загрлио и пољубио; како је Патријарх приступио Цару с новом порфиром: „Ово је Вашему Величеству новиј даръ, и новиј знакъ синовнекъ своему Монарху любви, кои се вашемъ сѣтелству (— мало прије бјеше *величесѣву!* —) отъ *велможеевъ* (— по коме је то правилу и обрасцу бабе Смиљане!? —) вашихъ” и т. д. Како су отишли у цркву, гђе су била сребрна кандила и ланци, о којима су висила. (— Та таква су кандила и данас по свим намастирима и по црквама Српким; зашто у Душановој саборној цркви не би била кандила од злата? —) и т. д.

Како је ту дошла и Косара с Драгињом, на *колесницама* (— познаје човек мјеста о којима пише! у Ерцеговини су познате колеснице, као у Бечу самари! —). Како се Светозар владао у Призрену, а особито како се познао с *Андријом* и с *Влајком*; како га је Влајко једном преварио и одвео на вечеру Госпожи Мари удовици. „Из бесѣде ея искуси абје Светозаръ, да е она една *честѣйша* душа;“ како су пили и веселили се, и она им пјевала; како га је Влајко оставио сама с Господом Маром, а он отишао, те послао с арфом три сестре њезине (Стану, Ружицу и Милојку), Страилове кћери; како је Госпожа Мара, *честѣйша* душа, сјела до Светозара, и пребацила му руку око врата, а наслонила главу на прси, па рекла: „Ј би Вамъ овако Господине и заспала”; како се заљубила у њега, и било јој мучно, па је одвели у другу собу да спава; а двије старије сестре ударале му у арфу, и пјевале љубовне пјесме: Ружица га грлила, намјештала му по челу смеђе косе, гладила руке и т. д. Како су га потом одвеле у ону другу собу, да виде, је ли заспала Госпожа Мара: кад он погледа на њену постељу, чисто се окамени, окрену главу, и поиште врата; а њевојке онда угасе свијећу и кандило, па утеку

у прву собу, и затворе врата; на то *Госпожа Мара, честинџиша душа*, скочи с кревета, па увати Светозара у помрчини и почне викати: „псѣ! псѣ! Господине!“ и т. д. А он је отури од себе, па кад види да не може на врата, а он скочи кроз прозор у авлију, и изиђе у авлију (без капе и без палице), али и авлијнска врата затворена; онда му Милојка каже за љествицу, и дода му капу (— ваља да је био шешир —) и палицу, те пређе преко зида и утече; а Влајко га потом тражио с лучем по авлији, „да му издуби кости у мѣшину.“

Како се потом састао Светозар с Андријом и „сѣдну на свое лагке конице, и појду мало изванъ града у шетњу“; како су гледали гђе се играју млади момци с ђевојкама (— ваљада су се играли *шајца*, као сад у Карловцима по Черату и по Магарчеву брду —); како су ту сви људи почели гледати у Светозара: како му иде коњ, како му стоји аљина навезена златом, капа с челенком и бијелим пером, како му се мач блиста и т. д. Како су дошли у некакву шуму, и пустили коње да им пасу по пољани (— као Бачвани кад иду у Пешту, или Ерцеговци кад носе какву кирију —), а они се сјели разговарати; како су ту близу нашли Влајка и још два официра са Страиловим кћерима и још са неколико ђевојака, које су им пјевале; како је ту један официр казао ђевојкама „Ово нам е Господичне мое, ако познавале нист нашъ младѣи Соколовичъ“, онда једна ђевојка рекла: „драго намъ е“, а друге се све поклониле. Како су се ту свадбили Влајко и Светозар (— као двоје најпростије и најпакосније сеоске ђеце, стр. 88, 89, 90, 91, 92, —), и како су изишли с мачевима „на удвои“; али не да један другог осакате, него да се мало поборе мачевима, па кад који кога окрзне мало и рани, онда да престану; како је Светозар пребио Влајков мач, пробоо му раме, и надвладао га. Како се послѣје чудно један од они официра (— ваља да је онај, што је мало прије

казао ђевојкама: ово нам је млади Соколовић—), кад му је Андрија казао, да је Светозар од Бучине кћери, и т. д.

Како је потом Светозар, у Царској градини, узео под руку *Јулу* и *Видосаву*, и шетао се с њима (— То је било овако, као што се данас шетају слуге којекакве и калфе — мајсторске — са слушњикама по Пратеру и по Аугартену —); како су ту нашли и Љубицу, Ледићеву кћер, и Јула јој учинила мјесто, и дала је „Светозару подъ руку“; како су, шетајући се тако, нашли Ружицу, сестру Госпоже Маре *Чесѣнѣише душе*, па Светозар казао: „Коприва е она, а не Ружица.“ А оне га питале: „нѣ л' васъ ожегла?“ А он одговорио: „Мал' нѣ“. Како га је Јула питала, каква се ђевојка њему допада, а он на то толковао која може бити супругу вјерна љуба, породу мати и домаћица. Како се ту Љубица у њега заљубила; како је послѣје Ледић чинио част, и звао на њу и Бучина и Светозара; како су се послѣје ручка Светозар и Љубица шетали по градини *испод руке* и разговарали, и она му цвијеће давала и т. д.

Како је Бучин казао Светозару, да ће га водити у *Парисъ* (— зашто не *Паризъ*? —), но прије тога отиду, с Царицом, и с Урошем, у намастир; како је тамо дошао и Ледић с Љубицом; како се Љубица насмјенула на Светозара, и он је узео „подъ руку“; како су се ту њи двоје разговарали, и Љубица плакала за њим, а он је тјешо и говорио јој, да се умјери и да срце јестественим пријатностима забави: „чуєте ли како памъ она герлица пѣжно гуче, како намъ онај ксѣъ лѣпо пое.“ А она му одговорила: „Сердце е мое любезный Соколовичъ, ове прѣјности онда ошущавало, кадъ я васъ познавала јошъ писамъ“. Како га је Љубица питала за Драгињу: „Ели истина да е лѣпа, као што ю описую?“ и т. д.

Како је Бучин, са Светозаром, отишао у *Париз* да проси кћер Краља францускога за младога

Краља Уроша; како су, вративши се из Париза, застали Душана с Урошем код Љубомирове куће; како је Светозар донио Урошу мач из Париза и поклолио: „Ваше Сјателство! ово самъ Вамъ донео — Вамъ, као моему Царю, и као еданъ маџий знакъ мое къ вашему Сјателству любви, и высочайшегъ почитанія. Князь его па то загерли и полюби, пак мечъ прими, и рекне му: Любезный мой Светозаре, я ты сада благодаримъ, а колико овий твой радъ я уважавамъ, дѣломъ тѣу ти засведочити.“ (— Да је Г. Сочинитељ био Светозар и Урош, он би то и дао и примио. Покојни је *Вељко Петровић* војвода Крајински и Комендант Неготински, послао једанпут лијепу Турску сабљу — оковану сребром и златом, и накићену камењем — Фелд-маршалу *Каменском*, у Букорест, па му је није ћео примити, него је послао натраг, и послао му 200 дуката, и отписао му: да он није достојан такову сабљу носити, већ нека је носи онај јунак, који је добио од Турака. Такови је дар могао примити Вељко од Каменскога и од *Црноџа Ђорђија*, а Каменски од Александра: сљедователно и Светозар од Уроша, а не Урош од Светозара. —). Како је Душан ћео да узме Драгињу за Уроша (— кад су му казали да Француски Краљ не да кћери —), па она није ћела; и како је тада говорио Љубомир Светозару и Драгињи: „Дѣдо моя, вамъ су законн естевенїи познани; оно што смо од Естества узаймили, на свое време валя да врагимо. Вы докъ сте, посредствомъ родителей своихъ, получили одъ Бога бытїе свое, самѣмъ сте Богомъ наименовани за родителе другимъ.“ Како је Цар отишао у Призрен, а Светозар остао код куће, па сишао („се“) „еданъ данъ у недѣлю“ у село и нашао Бурјама, момка око 30 година, гђе води коло; како је ту дошао и стари Господин с Фамилијом и с Французом Мон Ами, којега је Светозар довео „изъ Французске, близу Парїса изъ еднога села, у коему е онъ учителемъ био. Человѣкъ оваї бѣше сувъ и высокъ, около 40

лѣтъ старѣ: знао е све езике у Европи; Сербскимъ е тако могао говорити, читати и писати, као истий Сербинѣ; имао е и науку прекрасну. — шаливецъ великій," и т. д. „Посадесе сада сви кодъ Светозара и старецъ Бурјамъ (— та мало прије бијаше „момакъ около своихъ 30 годинѣ!“ —) окретајући коло, счепа ти намъ два момка," и т. д. Како је Мон Ами рекао за Бурјама: „душе ми Господине, да его отведемъ у Парисъ, пакъ да его затворимъ у какову собу“ и т. д. Како је Господин извадио бурмутицу и повукао Бурјама: „овај узме одма на умъ, зашто е то: метне мало бурмута у носъ, отъ коего тако кине, да сирома Мон Ами као громомъ ударен па земљу посерне.“ (— Ваља да је Г. Сочинитељ имао бурмутицу пред собом, кад је ово писао, па заборавио, да је дуван донешен из Америке у Европу 1530-те године — то је готово на 200 година послје Бурјама и Љубомира! — а бурмут ваља да се још мало доцније почео правити и шмркати. —) Како је Светозар узео Бурјама к себи, и Мон Ами говорио за њега старом господину: „штета велика за оваго младитѣа (— најприје бијаше момак, па старец, па сад младик! —) што се јошъ учио нѣ!“

У другој приповијетки стоји како је Влајко украо Драгињу; како је слуга срео Љубомира и Светозара, и казао им, да иду скоро (— брзо? одма? а скоро значи *unlängst*, *purer* —) дома. „Што е? Тражи ме тко? — Не тражи васъ нитко, отговори свай, но да тражимо ми оно, што смо изгубили, и милостива Госпоја послала ме Вамъ јавити: — Што јаданъ? Да се нѣ намъ какова штета догодила? Нѣ хвала Богу штета друга, но нейма намъ отъ синотъ Господичне Драгине;" (— то је готово као оно што приповиједају: А да није што штете било? Није вала Богу ништа, до два вола ђредња (оћерали Турци) и два стражња и четири средња —); како је Светозар отишао ноћу (не казавши Љубомиру) с Бурјамом у поћеру; како су дошли у гостилник и заповједили

„обѣдъ донети“, али Светозар ништа није могао окусити, него заискао чашу вина. „Кадъ ал’ ето ти имъ корчмарице, жена доста млада и лѣпа, восхитисе красотомъ младогъ; умилниѣ погледъ баци на него: А што е намъ младѣи Господинъ невесео? осмѣavajuтисе любко рекне, и руку му на раме паслони.“ А Бурјам одговори: „вѣ му нешто добро, — вальда су его вѣштице изѣле.“ Како је Светозару, кад су легли у пољу да спавају, дошао некакав дух (у виду калуђера) и казао да је он његов *Гениј*, а он казао: „И то не вѣруемъ! то вѣ истина! ти си дошао мене поплашити, но я се тебе не боимъ, — ми нисмо їдолопоклонници, да се отъ кое каковихъ измисленихъ духовъ плашимо, него смо мужественни и просвѣщенни (— Г. Сочинитељ и његов Светозар мисле да је већ то највеће и савршено просвѣтеније, кад човек не вјерује да има духова! —) хрїстїани; то реѣши испрагисе и сѣдети потргне мечъ Бурјаме!“ А дух му казао да не буди друга, и да се он не боји ни његова мача ни друга; „я самъ духъ благи, и твој покровитељ. — Узми друга, но абїе, и иди съ нимъ преко овогъ бердашца; спуститѣтесе къ едномъ запушеномъ градитѣу, ту тѣшѣ се састати съ еднимъ лицемъ, кое тебе преко мѣре любви; то изрекне, окренесе, сѣнуше молнїе отъ него, и пукне громъ! Тергне се и Бурјамъ, што е то? млалитѣ му уплашенъ притерчѣ; духъ се у бѣло претвори, и устреми се къ развалинамъ, овїи полете за нимъ, и текъ да ео при бедему стигну, на еданъ пут букне отъ него плаветниѣ пламенъ съ мѣрсицимъ нѣкимъ димомъ, у коему онъ и исчезне“.

Како су отишли том градићу и онај ји дух увео унутра (— кад су тако просвѣштени били, како су смели ићи за духом? Како се нијесу бојали, да то није какав Влајков момак? —) и ту нашли Љубомира с 5 момака; како је Љубомир казао, да је он послао с *Новаком* (— да ли је то онај Новак, о коме се пјева и приповиједа, како је с *Грујицом* и са *Радивојем* ајдуковао по Ро-

манији и по *Краљевој Гори*? —) 300 момака, да траже Драгињу, на све стране. Како су послје затекли Влајка са 13 момака у оном градићу, гђе је Светозар нашао Љубомира, и уватили га; и Љубомир га испсовао и ћушио („пуф! узъ уво“) и Светозар га прочупао за перчин, па га онда оставили (зашто им је казао онај дух, да ће Влајку одма стићи помоћ: „бѣжете абје, нѣма помотъ иде, а Драгиња и тако овдѣ нје.“ — А они нијесу Влајка ни питали за Драгињу! —) и отишли опет да га траже (— а зашто га луде нијесу повеле са собом кад су га били уватили — да им каже гђе је Драгиња? —). Како су нашли кир Дуку, Влајкова оца, гђе је ударио с *Новаком* и с *Рељом* (— да ли је то онај Реља што се пјева: *Реља од Пазара*, и *Реља Крилатица*? или је онај славни Земунски и Београдски *Алекса Реља* — Српски *Дивођен* — што је умро у Земуну прије неколике године —) на Влајка, и запалио му двор („замокъ“); како су и они дотрчали у помоћ и тукли се око града (— као Грци око Троје —). „Они къ двору поите, ал’ нѣке жишке (ракетле) као челоуѣческе главе отъ шуме на дворѣ летѣти почну, отъ коихъ и горњи кровъ на немъ упалисе“ (— То ће бити оне ракетле, што ји је измислио Енглески официр *Конѣрев*, да пали Бонапартине лађе и градове; па ваља да ји је онда Мон Ами донио из Француске у Србију —). Како су непријатељи(!) оставили град, и утекли у шуму; како се Дука уплашио, да ће одговарати за толике људе, што су изгинули, и молио Љубомира да му сада буде пријатељ (— А Љубомир се као није бојао ништа? Ваљада је Душан био паметан и вриједан, као и Љубомир, кад су људи у његовом царству могли тако купити војску и тући се —). Како су се наново побили код шуме, и Светозар оборио Влајка, па му наслонио мач под *котлец*, „дед’ садъ нещастниѣ смне! повиче на него,“ и т. д. (— Него не знамо, куд је оно Светозар — на образу — дигао главу, кад је то говорио? Откуд

ли Влајку брада? А о Бурјамовој бради не смијемо ништа рећи, зашто не знамо или је био момак, или старац, или младић —). Како је Светозар Влајка псовао, и светио му се, а Дука залећео се срдит и ћушио га(!), потом тргао мач да га удари, но Светозар није дао; како је Љубомир плакао од радости, кад је виђео, да је Светозар тако великодушан, и рекао „Устай Влајко! — загерли смяко колѣна уврежденѡмъ родителю твоємъ," и т. д. Како Влајко није ћео да се покори оцу своме, него клекао пред Љубомира, и загрлио кољена Светозарова, и казао му (— сам —) да је Драгиња ту близу, и да ће му је предати невредиму. (— А Светозар и Љубомир ваљада су били заборавили за Драгињу! Да је Светозар био Србљин, или памстан човек, не би он Влајку предиковао, нити би га питао, оће ли палити очине дворе, и је ли заборавио што је било у Призрену, него би му прва ријеч била: камо Драгиња? нити би му дигао мача с прсију, док му не би за њу казао. Они нијесу пошли да мире Дуку и Влајка, него да траже Драгињу; ваља да је заборавио Љубомир, што је казао Бурјаму на страни 190 „но при свему не смети с ума, да е Драгиња... ахъ сладко мое дѣте... предметъ, за ког се ми сада у сраженіе пуцамо.“ —); како су Светозару на то потекле „слезе, загерли Влајка, и погледн на Стараго: „любезниѣи отецъ, сердце му мое прашта! и Ви Ваше немојте му затворити! Онъ е истина насъ увредіо, насъ оскорбіо; обаче — како е онъ опетъ при свему свому неваљалству благородно съ Драгињѡмъ нашѡмъ поступио!..“ Стари на то двигнувъ рамена докъ видимо јѡшъ, и како памъ дѣте наше каже докъ чуемо отъ ње, ако е истина, Влајко смяко, да се ти ниси пѣјизина дѣвства коснуо, я похваљуемъ у теби ту добродѣтель, и колико ю я цѣнимъ, даѣи ѣи топервъ познати... Како су се побили опет трећи пут: „дигнесе облакъ отъ праха; затресесе земля отъ топота коней, и зазвече дубраве од крика

людѣи." Како се Светозару заблистао шлем на глави, и затрептала „на немъ златна челенка“, засвијетлило се оружје као млијеко (— не знамо свијетли ли се код Срба млијеко, или се бијели? —). Како је Љубомир „со едним замашаємъ двоицу и троицу со земљомъ“ састављао, пут себи мачем просијецао и непријатеље, „на огњвитуому своему зеленку за не поѣзиги ихъ, хитро“ прескакао и т. д. (— Кад бисмо могли мислити, да је Г. Сочинитељ читао *Омира*, на каквом језику, рекли бисмо да му је подражавао; али сумњајући о том, морамо признати, да се мисли Г. Сочинитеља сагласују с Омировима, као и мњеније — о језику — Г. *Добровскога* с његовим: какогод што се у *Илијади* блистају шлемови, вриште коњи и вичу јунаци, тако и овђе; а и приповијетка је много налик једна на другу: онамо украо *Парис Јелену*, овђе *Влајко Драгињу*; онамо *Ахилес*, овђе *Бурјам*; онамо *Улис* с дрвеним коњем, овде *Мон Ами* с Конгреевим ракетлама и осталим којекаквим чудесима и т. д. —) Како је ту *Бурјам* нашао *Драгињу* и донео је на раменима полумртву (— Бог ме на образу не стоји полумртва, него жива увелике! —) пред *Љубомира* и *Светозара*: „Ево еѣ Господине“. Како су умивали *Драгињу* вином, док се мало повратила и дошла к себи, па је онда узео *Светозар* „исподъ руке(!)“ и приступио *Бурјаму*: „Бурјаме ево ти благодари *Драгиня* моя: сотимъ извади шаку дуката, и созади посне еѣо по глави. О! о! по-више овај, какова е то златна роса? — младитъ исподъ руке пружи *Драгини* кесу едну со сребрених новци, и ова му спусти у нѣдра, и стане му рапе привѣяти,“ и т. д. Како су потом скинули „торбе съ коней“ и сјели ручати; „вѣна су себи изъ двора дали донети. Зазвече имъ сада чаше о чаше“. Како им је ту *Драгиня* приповиједала „свое падѣје“. Како су потом пјевали (*Драгиня*, *Светозар*, *Љубомир* и *Бурјам*) и куцкали се чашама и пили у здравље. Како су ту оставили *Новака* код не-

каква старца, да му лијечи ногу што је био покварио. Како су ту предиковали, Љубомир и Светозар, Влајку и његову оцу. Како је Светозар молио Љубомира за Влајка, те му опростио. Како је Влајко клечао. (— нешто се овом нашем Г. Сочинитељу све врти по глави *клечање*, као да је сав свој вијек провео с ђецом у школи; или као да је много читао којекакве старе Њемачке романе —) пред Драгињом, те му и она опростила, и он је пољубио у руку. Како су послали Влајка у *Приштину* (да се преда суду), па се опростили с Дуком и с Новаком и отишли. Како је Дука дао своју кћер за некаква момка „и учини его у Марјстрату сьномъ, и наслѣдникомъ своимъ.“ Како је дошао Дука да прати Новака (пошто је оздравио), па дошли у некакав гостилник и ту се састали с Љубомиром и са Светозаром (зашто ни они још нијесу били отишли кући, него су одали којекуда по селима); како им је крчмарица почела стол застирати. „Имате ли Ви Господине и у Приштини у Вашимъ гостилницама? (— да ли је у именителном *гостилник*? или *гостилница*? —) таково постолъ? запита Новакъ Дуку, гледетъи силно сребро, кое сету на столъ донесе“ (— То је било као у данашње вријеме по Австрији! —) Како су им ту о вечери врвљеле „таше отъ руке до руку“. Како је Светозар послѣје вечере узео Драгињу и *Ирину* кћер крчмарову „подъ руку“ и пошао „сѣ нима пољном на мѣсячини шетатисѣ“, па напѣо у трави онога духа, што га је саставио с оцем и што им је на више мјеста помагао, и којекаква чудеса показивао; како га је, по дугом разговору, уватио Бурјам, и унѣо у собу, и познали га, да је то Француз Мон Ами. Како су се сјутрадан одатле кренули („Старѣи сѣ Дукомъ и Драгињомъ па своимъ лагкимъ колесницама, а сви прочѣи па конѣи“) и отишли, сви заједно, Љубомировој кући. Како је код куће сјела „Косара сѣ *Драгиномъ* на канапе, и слушаютьи отъ *нее* повѣстѣ ея“ миловала је и т. д. Како је, послѣје неколико дана,

Љубомир испратио Дуку и Новака, па кад се вратио кући, застао књигу од Душана, коју му је он сам својом руком писао, и молио га, да дође на вечер у Столац, и да поведе са собом Светозара и Чедомиља, „и *нѣкоего* који се при Вамъ находити юпака Буряма“ (!) и т. д. (— који је рад знати, како је Душан мислио и писао, онaj нека узме Љубомира, и прочита ову сву његову књигу на страни 280-ој. —).

Ми овђе сад не смијемо тражити оно, што мора бити у правом роману: зашто ће нам Г. Сочинитељ рећи, као у одговору на прву рецензију, *да је он највише пазио на морал, а у роман да се упуштао само толико, колико му је допуштао благообразни карактер народа нашега*; него да гледамо само оно, што нам Г. Сочинитељ у предисловију обриче, т.ј. *морал, старе обичаје Српске и благообразни карактер народа нашега*. Сад нека суде сами читатељи, је ли оно морал, што су Мелиси говорили родитељи да се уда за Пармениона, па ће он умријети, и она се послје може с новцима ласно удати за млада мужа; Је ли оно морал, што је Светозар загрлио Мелису да пркоси Пармениону; Је ли оно морал, што је Светозар сакрио новце, кад су се били с ајдуцима; Је ли оно морал, што *Пелойида* измишљава *Аџаији* (синовици својој) начин, како ће се састати у чести са Светозаром; Је ли оно морал, што Љубомир каже за ћецу, како ће се разликовати од људи простог рода и т. д.

Јесу ли наши стари обичаји, да момак иде с родитељима да проси ђевојку за се (као Пладић); да се ђевојке водају с момцима испод руке, и да се разговарају о љубави и о другом којечему; да момци клече пред ђевојкама и ђевојке пред момцима; да жене држе дојкиње, да ђевојке срастају спаије са вијенцима, ћеца с котарицама цвијећа, и земљоделци да клече пред њима са срповима и са

зеленим житом у рукама; Јесу ли се Срби у вријеме Душаново поздрављали: *Имам ли чест овде поздравити Г. Н.? чест от моје стране, ја сам тај. Ви сте Г. Н.? На служби, ја сам. Драго ми је: на служби вашим бла҃ородијам и т. д.* (— Или може бити да Г. В. мисли, да је сва Српска народност — Nationalität — и сви стари обичаји, кад се изнесе ладно печење с бијелим луком, млад сир, суво месо, погача, чутура или тикве или кондир вина, чутура палине; кад поврве чаше од руке до руке, и кад се почну куцкати; кад продуже вријеме при чаши вина и с ногу за срећна пута испију по неколике и т. д. —)

Нека Српкиње суде, допушта ли благообразни карактер народа нашега, да се ђевојке с момцима разговарају о дјевству, и о намјеренију, које је јестество имало с њима кад ји је стварало; да непознати момци љубе ђевојке, гђе год који коју сретне или стигне (као Младен Косару, Светозар Агапију, Теодору, оне двије с Игуманијом, и ону у Ерцеговини); да испрошена ђевојка утече за другог момка (као Косара за Младена); да снаа пред свекром рече „дѣтету дадем сису“ и т. д.

У одговору на прву рецензију питао је Г. В. који су то романи по укусу рецензента. Сад му на то не треба казати, да чита Виландова Аџагона, Амадиса, Оберона, Аристиппа, Златно ојледало, Абдерце, и остале; Гетова Вилхелма и Вертера; Фенелонова Телемаха; Бартелемијева Анахарзиса; Лесажева Жил Блаза и ромоџ ђавола; Голдсмитова увекфилдскоџ поџа; Рихардзонову Кларису; Филдинџова Томџонса; Стернова Шендија, и остале овима подобне романе; него нека узме најгори њемачки роман, који већ ни слушкиње не читају, па ће виђети, да је паметније написан, него његов Љубомир. У поменутим романима представља се човек као што јест, и као што би требало да буде. Онђе паметан и поштен човек говори и

ради свагда, као паметан и поштен; будала као будала; рђав и неваљао човек, као рђав и неваљао човек, блудница као блудница и т. д. А овђе на неким мјестима Љубомир и Светозар говоре и раде као будале и вјетрењаци и рђави људи; Драгиња и Мелиса као блуднице; Влајко и Агапија опет кашто морализирају као Сократ (Ч. I. стр. 478, 479. Ч. II. стр. 245); Светозар сад грди Агапију, и каже јој да је цвијет без мириса, а сад јој каже, да је достојна и љубве и почитанија; сад каже, да је Госпожа Мара *једна чесњејша душа*, а сад бјежи од ње кроз прозор и преко зида без капе и без палице и т. д. Ми можемо слободно казати Г. В. да је његов сваки Читатељ поштенији и паметнији од Љубомира и од Светозара, а свака Читателница од Драгиње и од Мелисе. Осим тога Г. В. на много мјеста не зна шта говори, него бунца као баба у болести и прави магарцима своје читатеље, или себе самога н. п. У првој части каже у *посвећенију*, да је донио књигу у рукопису у Нови Сад, и да је потом дао да се печата; а у *предисловију* каже, да је књига већ била предата у печатњу, кад је дошао у Нови Сад! Тако исто године Светозарове, старост Бурјамова и т. д. Или може бити, да је Г. В. мислио, кад је ово писао, да приповиједа бједи у порти, код Пештанске цркве, под липом.

Из тога свега морамо закључити, да Г. В. не зна ни *Историје*, ни *Географије*, ни *Лоџике*, ни *Појезије*, ни *Реторике*; нити зна, што је морал, ни стид, ни *учтивост*; нити познаје *характера* *народа* *нашећа*, ни *ништа*.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДАМЈАНОВИЋ“
ПЕСНОВАЦ

НАПОМЕНА. — Прабопис и интерпункција задржани су у овој књизи онакви какви су у прбобитним издањима списа Вука Караџића. Учињен је изузетак те је, у чланку о Милошу Обреновићу, окренут на фонетички прабопис слабено-српски текст Милошеве беседе, текст заклетбе народних представника, и текст уредбе о припадностима епископским и свештеничким. Исто тако је чланак о кнезу Данилу, који је објављен у „Србским Новинама“ старим правописом, овде штампан правописом Вуковим. У рецензији на „Љубомира у Јелисићу“ је прбобитни слабено-српски прабопис задржан само у цитатима из Видаковићевог романа. У истом чланку, потребно је још напоменути, ублажена су, из обзира пристојности, нека места, а два мала места су избачена. Најзад, додат је у чланку о Милошу Обреновићу, на дну стране у примедби, српски превод рускога текста бугарешкога и акерманскога уговора о Србији.

М. Н.

[Faint, illegible text block, possibly a title or header section.]

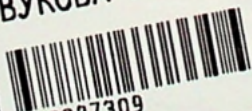

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"

ПО 94(497.11)

ВУКОВА КЊИГА 2

000027309

ДЕСКОВАЦ

COBISS